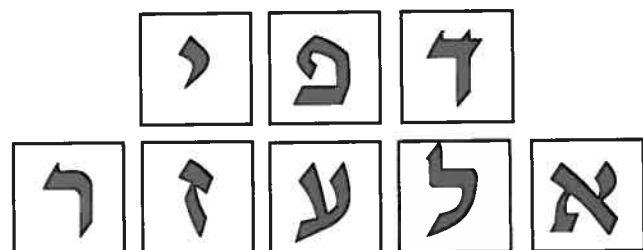

ימי עיון לזכר דוד אלעזר ז"ל

19

הרצאות ודיונים

ביום עיון שנערך באוניברסיטת תל-אביב

ביום י"ט באייר תשנ"ו * 8 במאי 1996

הנושא:

ההתמודדות עם הטרור

הוצאת יד דוד אלעזר

ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים - אוניברסיטת תל-אביב

רישום מאת חיים טופול

רב-אלוף דוד אלעזר (דדו)

ערך והביא לדפוס:
יוסי אבנר

©

כל הזכויות שמורות
ליד דוד אלעזר
ציטוט או שימוש בחומר זה
מותר ומותנה בציון המקור.
נסדד ביחידה להוצאה לאור שולחנית
באוניברסיטת תל-אביב
הפקה: אינסטרמדיה, תל-אביב
Printed in Israel, 1997

נולד בשנת 1925 בסרייבו שביוגוסלביה. אביו שירת כפרטיון ביוגוסלביה הכבושה, במלחמת העולם השנייה, ולחם נגד הגרמנים בחילו של טיטו. לאחר מכן שירת כרב-סרן בצבא היוגוסלבי הסדיר.

דרו עלה ארצה ב"עליית הנוער", התחנך וגדל בקיבוצים שער-העמקים, עמיר ועין-שמר.

בשנת 1946 התגייס לפלמ"ח והשתתף בפעולות שונות במאבק נגד הבריטים ובהגנה על היישוב היהודי.

במלחמת-העצמאות לקח חלק במבצע "נחשון" לפריצת הדרך לירושלים הנצורה. השתתף בקרב על מגזר סן-סימון בירושלים. עמד בראש פלוגת פלמ"ח שפרצה אל העיר העתיקה בירושלים. לחם בקרבות בפרוודור ירושלים ובמבצע "חורב" בנגב ובקדמת סיני. סיים את מלחמת העצמאות כמפקד הגדוד הרביעי ("הפורצים") בחטיבת פלמ"ח-הראל.

לאחר המלחמה השתתף בקורס מפקדי גדודים. לאחר מכן הדריך באותו קורס והיה מדריך ראשי בבית-הספר למפקדי חטיבות. שימש כקצין אג"מ בפיקוד המרכז, כראש מחלקת תורת הלחימה במטה הכללי וכמפקד בית-הספר לחיל הרגלים.

במבצע "קדש" פיקד על חטיבת חיל רגלים שפעלה ברצועת-עזה. לאחר מכן הצטרף לגיסות השריון, ועשה בהם כמפקד חטיבה, כסגן מפקד גיסות השריון ובשנת 1961 כמפקד הגייסות. בשנים אלה היה פעיל בתקריות בגבול סוריה, גיבש את הארגון ואת תורת הקרב של השריון.

בסוף 1964 התמנה כאלוף פיקוד הצפון ושימש בתפקיד זה עד סוף 1969. בחמש שנים אלו פיקד על תקריות רבות בגבול הסורי וניצח על "המלחמה על המים". במלחמת ששת הימים פיקד על כיבוש השומרון ורמת הגולן. מסוף 1969 עד סוף 1971 שימש כראש אג"מ במטה הכללי. ב-1 בינואר 1972 מונה כרמטכ"ל התשיעי של צה"ל.

יום העיון השנתי שנערך באוניברסיטת תל-אביב

מטעם

יד דוד אל עזר

עם

מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים – אוניברסיטת תל-אביב

הנושא:

ההתמודדות עם הטרור

התוכן

מושב ראשון

12	רא"ל (מיל') משה לוי	דברים לזכרו של דדו
15	פרופ' אריאל מררי	דפוסים ומגמות בטרור
23	מר ראובן פז	המימד הרעיוני של המתאבדים האיסלאמיים
30	מר נחמן טל	טרור במדינות אחרות: המקרה של מצרים

מושב שני

42	פרופ' אסא כשר	הטרור ודמותה של מדינת ישראל
51	מר ברמי גילון	מדינת חוק יהודית בחזית הטרור האיסלאמי
57	מר רון בן-ישי	הטרור והתקשורת בישראל

מושב שלישי

65	פרופ' זאב מעוז	ההתמודדות עם הטרור: לקחי העבר
74	גב' ענת קורץ	ההיערכות הבינלאומית להתמודדות עם הטרור
81	אלוף אילן בירן	ההתמודדות עם הטרור האיסלאמי

היה רמטכ"ל צה"ל במלחמת יום-הכיפורים וניהל את המלחמה באופן מזהיר. חודשים אחדים לאחר שהסתיימה המלחמה בניצחון, ולאחר שחתם על הסכם הפרדת הכוחות עם מצרים, נאלץ להתפטר מתפקיד הרמטכ"ל, עקב מסקנותיה של "ועדת אגרנט" – בהרגישו שנעשה לו עוול חמור.

כאזרח שימש כשנתיים בתפקיד יו"ר מועצת המנהלים של חברת הספנות הלאומית "צים".

את ביקורתו על העוול שנעשה לו נשא בתוכו וכמעט לא נתן לכך ביטוי חיצוני, עד שכרע ונפל בהתקף-לב ביום ט"ו בניסן תשל"ו (15 באפריל 1976). המוני בית ישראל, מכל חלקי הארץ ומכל שדרות העם, רחשו לו אהבה וכבוד רב, והיו שותפים להרגשת העוול המחריד שנעשה לו. מפעלים רבים להנצחת זכרו פרושים על פני מפת המדינה מהגליל עד לנגב.

השאיר אשה, בת ושני בנים.

ר"ז

מושב ראשון

יו"ר – פרופ' זאב מעוז:

משפחת אלעזר, חברים ואורחים יקרים, אני מתכבד לפתוח יום עיון נוסף לזכרו של רב-אלוף (מיל') דוד אלעזר, דדו ז"ל. כבכל שנה, אנחנו מתכננים את יום העיון כך שישלב גם נושאים העומדים על הפרק והתופסים מקום בסדר-היום המדיני והבטחוני של מדינת ישראל, וגם נושאים שבהם פעל ועשה דדו והם היום חלק ממורשתו לעם ישראל ולבטחון ישראל. אינני יודע אם לומר לצערנו או לשמחתנו, אבל דומה שמדי שנה אנו אכן מצליחים להתמקד בנושא שמשלב הן את המורשת של דדו, והן את הסוגיות העיקריות העומדות על הפרק, והטרור הוא נושא כזה.

השנה, כמו בשנים קודמות, אנחנו גם מלווים דור הולך ונעלם, והשנה עוד אחד ממפקדיו ומחבריו של דדו למטה הכללי של 1967 הלך מאיתנו: יצחק רבין ז"ל. וגם הוא הלך בעקבות אירוע הקשור בצורה זאת או אחרת לעניינו של הכנס היום.

כדאי להזכיר שדרו כרמטכ"ל היה בעיצומה של פעילות מאסיבית של התמודדות בטרור. הוא פיקד על מבצע החילוץ של מטוס "סבנה" בשדה התעופה לוד, בזמנו. באפריל 1973 הוא פיקד גם על מבצע "אביב נעורים" שבו חוסלו מפקדי המחבלים במפקדות בביירות. ואמנם סוגיית ההתמודדות בטרור היתה סוגיה מרכזית בעשייה הבטחונית של דדו, והיא גם סוגיה שלצערנו עדיין נמצאת במרכז סדר היום הבטחוני של מדינת ישראל.

כאשר החלטנו לעסוק בטרור ביום עיון המתקיים סמוך כל כך למערכת בחירות, מערכה שבה מהווה עניין הטרור וההתמודדות עמו את אחד מסלעי המחלוקת העיקריים, שאלנו את עצמנו אם נוכל לעסוק בנושא הרגיש כל כך מבחינה פוליטית ויחד עם זאת, לנטרלו מכל צל או שמץ של ויכוח פוליטי או מפלגתי הקשור למערכת הבחירות.

וכך הוחלט שמצד אחד לא נימנע מלעסוק בנושא הזה, אבל מצד שני, נתמורד עמו עד כמה שניתן בצורה מקצועית. המקצועיות היא גם הצורה שאפיינה את הדרך שבה עסק דדו בנושא הזה.

אף שאי אפשר להתעלם מההיבטים הפוליטיים של הטרור – לא בעבר ובוראי גם לא בהווה – אני בטוח שהן מצד הרוברים והן מצד הקהל תהיה ההתייחסות לנושאים אלה עניינית ובאווירה רצינית.

אני מבקש לפתוח את המושב הראשון ולהזמין את רב־אלוף במילואים משה לוי, הרמטכ"ל לשעבר, לשאת דברים לזכרו של דדו.

רא"ל (מיל') משה לוי:

דברים לזכרו של דדו

תלמה ומשפחת אלעזר, חברות וחברים. זכות גדולה היא לי לומר דברים לזכרו של דדו, זאת אינה רק זכותו של רמטכ"ל כשם שהיה דדו, אלא במידה רבה יותר זכות של חייל לומר את אשר בליבו למפקד שכה העריך.

עשרים שנה חלפו מאז הלך דדו מאיתנו והוא בן 48. אני דולה מזכרוני האישי, מהרהר ברשומות ההיסטוריה ומתקשה להאמין שחלק כה משמעותי בסוגיות הבטחון של עם ישראל ושל מדינת ישראל, קשורים בחייו ובפועלו של דדו.

בדבריי אתרכו בהיבט האישי. אלה מאתנו שעשו בשירות הצבאי, נתונים תמיד במעגלי מפגשים שונים – הולכים וחוזרים בתפקידים שונים ובמקומות שונים, נפגשים עם אנשים בהרכבים כאלה ואחרים ובנסיבות כאלה ואחרות. אבל יש אנשים שאתה פוגש בהם ונמצא איתם במעגלים שונים, מקבל מהם השראה ושמח שהם איתך.

זכיתי והקשר הראשון שלי עם דדו היה קרוב מאוד למועד תחילת שירותי. באמצע שנות החמישים, בתקופת פעולות התגמול, הייתי קצין צעיר בצנחנים ואז, לראשונה, נתקלתי בדדו. הוא כבר היה אז קצין בכיר מאד, אלוף משנה, ראש מחלקת תורת הלחימה, ומפעם לפעם הצטרף אלינו לפשיטות כלוחם. קשה היה לי להבין אז מה עושה "זקן", בן 30, במחיצתם של לוחמים צעירים בני 19-20. הדברים התחווירו לי רק לאחר ששמעתי את הסיפורים של רפול, שסיפר על מלחמת השחרור,

וברבים מסיפוריו נשורו שמו ומעשיו של האיש דדו. אז הבנתי שלאיש כזה, למי שפעל פעולות שכאלה, זה בהחלט טבעי שאם מתקיימת איזה שהיא פעילות בצבא, ואין זה חשוב מה תפקידו, הוא ימצא את הסיבה להשתתף בה. זאת התורה, וזאת הדרך; אבל האמת היא שהיה זה דדו שרצה להיות במקום שבו יש פעילות. אלה היו המפגשים הראשונים שלי עמו.

המעגל השני שבו נפגשנו היה קשור בשירותו של דדו בגייסות השריון. דדו היה איש חי"ר. הוא היה בין הראשונים להבין שבצבא היבשה ישא השריון את הנטל הכבד והמרכזי של הקרב. הוא עשה את זה, ועשה את זה בדרכו. הוא עבר את סולם התפקידים מלמטה. הרבה שנים אחר כך, גם אני עברתי תהליך דומה – כקצין בכיר אתה בא ומתחיל ללמוד את התפקידים ואת המקצועות מתחילתם. אני יכול להבין עד כמה לא היה זה דבר פשוט לעשותו, ואני יודע שדדו עשה זאת ביסודיות. והוא אכן הגיע. הוא השכיל להבין את השריון לא רק בתפיסה האסטרטגית הרחבה שלו, אלא גם בתפיסה של התא הבסיסי של מרכיבי היסוד.

בשורת התפקידים שמילא, כולל בהיותו סגן מפקד הגייס, ואחר כך מפקד הגייס, ביסס דדו את התפיסה האסטרטגית של חילות היבשה. עלינו גם לזכור שהיום הדבר מעוגן אחרת; אז לא היתה מפקדת חילות השדה. כשהוביל דדו את גייסות השריון, הוא היה צריך גם להוביל את החילות שהשתלבו במערכה הזאת, בתפיסה האסטרטגית, בתפיסה האופרטיבית וברמות הטקטיות שלו. והוא ידע לעשות זאת. עלינו להיות כנים עם עצמנו – לא כולם בשריון חשבו כמוהו שהתפיסה של השריון כמרכז המערכה, מחייבת שילוב ותיאום של יתר החילות. אני חושב שהתבררנו בזה שהיסודות האלה והנדבכים האלה הונחו נכון, כגוף משולב, בזכות הראייה הרחבה והעמוקה שלו.

אני זוכר מפגשים עמו בתרגילים הגדולים, בעת שאני כקצין מטה בחטיבת הצנחנים הייתי צריך להציג לו את התוכניות שלנו, ולחבר את שני הדברים. כשמשלבים צנחנים בפעולת שריון, צריכים להבין את התרומה, אבל צריך גם להיות פתוח למגבלות של כוח הצנחנים בקו הזה. דדו בתוכניות שלו ידע להפיק את התועלת, אבל הוא גם ידע לתת את הגיבוי הנכון לנקודות התורפה, וזאת המשמעות האמיתית של שילוב: להציג, להשיג, לקחת את מה שנכון, לקחת את מה שמועיל, אבל בהחלט לתת את התשובה למה שיכול להיות אבן־נגף, לא רק לצנחנים, אלא לשבש, אולי, גם את המערכה כולה.

מעגל המפגשים השלישי היה בתקופת מלחמת ששת הימים. דדו קיבל את האישור לכבוש את רמת

הגולן כשבעורפו כבר נושף הצו להפסקת אש. דרו קיבל משימה אדירה, בסדרי גודל של שעות, אפילו לא של ימים. וגם כאן התקיים השילוב הזה. אנחנו כצנחנים, מוטסים לרמת הגולן, ממש בשעות האחרונות – ואני יודע שאני עושה פה חטא ואני לא מוכיר את כלל המערכה, אבל בחרתי להביט מזווית אישית – כשהוטסנו לשם, גם בתוך כל הלחץ, הבין דרו שצריך לייצב קו, ראה את היתרון שבכוח מוטס, היכול להגיע לאיזה מקום ושם לקבוע את הקו, אבל גם דאג שאפשר יהיה להגיע ולחזור אליו. כלומר, התפיסה התיאורטית והעובדה שאדם יכול גם בתנאי הלחץ לעשות את המעשה הנכון ביותר מבחינת הראייה האסטרטגית והתיאורטית – אלה הם דברים שהם נכס ודרו התברך בהם, לשמחנותו.

המעגל הרביעי היה אחרי מלחמת יום הכיפורים. התמנית או לראש מחלקת מבצעים במטה הכללי. קשה לתאר ולהמחיש את האווירה ששררה אז. המלחמה נמשכה גם בצפון וגם בדרום. היו שיחות, והיו לחצים. היתה התמודדות בתוך הצבא עם תוצאות המלחמה, וכל זה כשבמקביל יושבת על המדוכה ועדת חקירה. ואז שוב ראינו את האיש בגדולתו. לא היה ספק שוועדת החקירה תבחן את תיפקודו ואת פעולותיו של הרמטכ"ל. וגם בתקופה ההיא לא ראיתי שום לבטים. ניסיתי לקראת הרצאתי זאת לברר האם באמת חשתי אז כראש מחלקת מבצעים שהרמטכ"ל מנוטרל, שהוא עסוק ושיש לו בעיה כי הוא צריך להופיע בפני הוועדה, ואני מודה שאינני זוכר תחושה כזאת. אני מניח שפה ושם הוא ישב שעה והכין את דבריו וגם הופיע שעות לא מעטות בפני הוועדה עצמה. אבל בסך הכל, הוא ידע שהוא הרמטכ"ל; הוא ידע שהמלחמה לא נגמרה, שתוצאות המלחמה עוד לפניו, ושהוא צריך לארגן את הצבא.

היום אני חושב על זה מזווית קצת אחרת. היה לי נסיון כחבר של ועדת חקירה, ואני מוכרח לומר בצורה הכי ברורה שלדרו נעשה אי-צדק משווע. משנתגבשה בתוך הוועדה האפשרות שהוא יואשם, היו חייבים לאפשר לו להכין את עצמו ולהגיב להאשמות. ויותר מלאפשר, היה צריך אפילו לחייב אותו לכך, אבל זה לא ניתן לו כלל ועיקר. ודרו, באצילות נפש שלא הפתיעה את אלה שידעו מי הוא, הגיש את התפטרותו וסיים את שירותו הפעיל בצה"ל.

המעגל האחרון היה המעגל של האחראי. אינני מתיימר להתחיל להבין מה עובר על אדם במצב הזה, ואיך הוא מוצא את עצמו כשהוא מסיים את תפקידו בדרך שבה סיים דרו. אבל אני יודע שבהיבט אחד הוא נשאר אותו דרו. היה לו אז מינוי במילואים והיו לנו כמה מפגשים בבור. הצגתי בפניו תוכניות מבצעיות הנוגעות לאירגון הכוח, איך לעשות דברים, וראיתי שבעניין הזה, כאילו דבר לא

קרה. הוא לא ביקש שאניח לו כפי שנוהגים אנשים פגועים; גם לא התחמק בטענה שלא ממנו – מי שהילת נצחוננו הועמה – נכון לבקש עצה. אדרבא, הוא בהחלט נענה לי וסייע בידי, בתקופה שבה היה צה"ל נתון בתהליך של שינויים מפליגים – בתפיסה, באירגון ובמבנה וכן בשינוי כל התכנונים המבצעיים. עמדה לי הזכות שדרו, איש "צים" שירד לבור, עזר לי ותרם תרומה של ממש לעניין.

בחרתי לספר לכם על דרו שהיה חייל, אדם ומפקד. תודה רבה.

יו"ר – פרופ' זאב מעוז:

תודה רבה לרב-אלוף משה לוי. אנחנו פותחים את המושב הראשון של יום העיון העוסק במגמות ובמאפיינים של הטרור. כדי להבין כיצד אפשר או צריך להתמודד בתופעה, עלינו להבין מהי התופעה שאיתה אנחנו מתמודדים. לצורך זה, ביקשנו משלושה דוברים עתירי ידע ונסיון בתחום, להציג מספר היבטים של התופעה. הראשון שבהם הוא פרופ' אריאל מררי, ראש היחידה לחקר האלימות הפוליטית באוניברסיטת תל-אביב, אחד מבכירי החוקרים בנושא הטרור במדינת ישראל ואחד המובילים בתחום הזה בעולם. בזמנו התחיל פרופ' מררי את פרויקט הטרור במרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, והיום, במסגרת היחידה לחקר האלימות הפוליטית, הוא מקיים שיתוף פעולה הדוק עם המרכז בשורה רחבה של פרויקטים. פרופ' מררי ידבר על דפוסים ומגמות בטרור.

פרופ' אריאל מררי:

דפוסים ומגמות בטרור

דומה שכל מי שכמוני, מתפרנס מן הטרור – צפויה לו פרנסה קבועה, שכן הטרור לא עתיד להיעלם בזמן הקרוב. לאחר מלחמת המפרץ ב-1991 רווחה אווירה של אופוריה, בעיקר, בהקשר לשינויים שצפו שיתרחשו בטרור המזרח-תיכוני ואולי גם בהקשרים רחבים יותר. לא מעטים קיוו שהנה בא

"סדר עולמי חדש" שבו הטרור יפסיק לשמש ככלי מאבק פוליטי. אך הטרור לא נעלם, וככל הנראה גם לא ייעלם.

אתיחס לטרור בכלל, לטרור כתופעה ולא דווקא לטרור שאנחנו מתמודדים איתו. הטרור איננו מגיפה שתיעלם אם רק תימצא לה תרופה. לא יהיה איזשהו מדען או יסטרטג דגול, או פוליטיקאי שימצא תרופת פלא והבעיה תיעלם. כי הטרור הוא אסטרטגיית מאבק, האסטרטגיה הפשוטה ביותר והזמינה ביותר של המאבק האלים.

במקום שיש סכסוכים יש מאבק. במקום שיש מאבק, יש גם טרור מפני שטרור הוא צורת המאבק הפשוטה ביותר והזמינה ביותר. לכן כל עוד יהיו סכסוכים בעולם – סכסוכים מסוגים שונים: על רקע לאומי, על רקע אתני, על רקע כלכלי, על רקע חברתי; וכל עוד המין האנושי לא ישתנה מעצם טבעו – יהיה טרור. אין זה אומר שלא צריך להתמודד עם הטרור. אבל צריך להבין שזאת תופעה קבועה, המהווה חלק מההוויה הפוליטית והחברתית האנושית. היא יכולה להשתנות מבחינת הצורות שהיא לובשת, מבחינת המיקומים שבהם היא מתרחשת, אבל התופעה ביסודה לא תיעלם.

כשבוחנים את המגמות או את השינויים בטרור, חשוב מאד להבחין בין טרור פנימי, מקומי – טרור המתרחש בתחומי מדינה אחת ומכוון נגד האוכלוסיה של אותה מדינה או הממשלה של אותה מדינה – לבין טרור בינלאומי, טרור שבהגדרה של מחלקת המדינה של ארצות הברית, שהיא הגדרה מקובלת, מערב יותר ממדינה אחת באיזה אופן שהוא. בדרך כלל, התוקפים, הטרוריסטים, הם אזרחי מדינה אחת, הקורבנות הם אזרחי מדינה אחרת.

הטרור הבינלאומי הוא הטרור המושך בדרך כלל תשומת לב רבה יותר בגלל המימד הפוליטי הבינלאומי שלו, וגם במידה לא מעטה, מפני שבחלק של המקרים טרור בינלאומי הוא טרור ספקטקולרי יותר, רב קורבנות והפיגועים יותר ראוותניים.

אבל כמותית, ולא רק כמותית אלא גם כבעיה פוליטית אמיתית, הטרור הפנימי הוא הטרור המשמעותי יותר. אם טרור מהווה סיכון פוליטי אמיתי, הרי זה טרור פנימי. אם לטרור ישנה השפעה אסטרטגית מרחיקת לכת, זה בעיקר הטרור הפנימי, הטרור המתרחש בתחומי מדינה אחת. גם לטרור הבינלאומי יש כמובן היבטים אסטרטגיים שאי אפשר להתעלם מהם. הוא יכול להשפיע על יחסים בינלאומיים, אבל ההשפעה היא באופן יחסי שולית, בעוד שבנתונים מסוימים טרור בתחומי מדינה מסוימת, כבעיה פנימית, יכול להיות בעל השפעה אסטרטגית מרחיקת לכת.

טרור פנימי הוא פונקציה של תנאים מקומיים, ספציפיים, לא של תנאים גלובליים. אכן, לגורמים חיצוניים יכולה להיות השפעה כזאת או אחרת, מעוררת או ממתנת. טרור פנימי יכול להיות מוגבר על-ידי סיוע מבחוץ וכו'. אבל ביסודו של דבר, טרור פנימי הוא פונקציה של תנאים מקומיים היוצרים אותו ומאפשרים את קיומו.

אם יש טרור פלסטיני במדינת ישראל, זה לא מפני שישנן איזשהן מדינות היוזמות אותו מבחוץ. הטרור הפלסטיני במדינת ישראל נובע מתנאים ספציפיים שאנחנו והפלסטינים נתונים בהם. אם יש טרור פנימי בקולומביה – ושם יש הרבה טרור – זה מפני שבקולומביה שוררים תנאים המעודדים את התפתחותו. וכמובן אפשר למנות מדינה מדינה, כמעט בכל מדינה יש משהו מהטרור. טרור פנימי הוא קודם כל ובעיקר פונקציה של תנאים מקומיים ספציפיים.

מקור חשוב אחד של טרור פנימי הם סכסוכים אתניים, סכסוכים לאומיים, לדוגמא: ביוגוסלביה, ובמה שהיתה ברית המועצות. אלה הם סכסוכים חדשים יחסית, חדשים מבחינת ההתפרצות העכשווית שלהם, אבל הרקע, וגם ביטויים אלימים לסכסוכים אלה היו כבר בעבר. קיימים כמובן סכסוכים ותיקים באפריקה, במזרח התיכון, במקומות שונים באירופה (אירלנד, ספרד). סכסוכים אתניים ולאומיים מהווים מקור קבוע של טרור. מקור שני הוא טרור אנדמי פחות או יותר, טרור המהווה חלק מתרבות מסוימת, אבל קשור גם לתנאים פוליטיים, חברתיים וכלכליים מקומיים, טרור השכיח מאד במדינות אמריקה הלטינית.

הטרור הבינלאומי, לעומת זאת, הוא במידה לא מועטה פונקציה של עמדת מדינות ונכונותן להשתמש בכלי הזה כבאסטרטגיית מאבק בקוניקטורה פוליטית מסוימת. ולכן גם הטרור הבינלאומי משתנה ומושפע יותר מהתרחשויות פוליטיות בזירה הבינלאומית. סוג זה של טרור גם נתון יותר להשפעה על-ידי התארגנויות כאלה ואחרות להתמודדות מולו.

אשר למגמות הגלובליות של הטרור, חייבים להודות שקשה להבחין במגמות כאלה. אפשר לדבר ביתר קלות על שינויים מאשר על מגמות. מגמה היא עניין הנמשך לאורך זמן, מוליך לכיוון מסוים ואפשר לצפות שהוא יימשך לאורך פרק זמן מסוים. לא זה המצב כשמדברים על השינויים בטרור. נכון, היו שינויים בתמונת הטרור העולמית אבל קשה לאפיין אותם כמגמות.

לפני שנסקור את השינויים, מן הראוי לעמוד על מה שלא השתנה. ראשית, הטרור נשאר הכלי הפשוט ביותר לביטוי פוליטי אלים ולכן הוא לא נעלם ולא ייעלם. שנית, האירגונים המבצעים את

הטרור לא השתנו מהותית בגודלם ובשיטות הפעולה הבסיסיות שלהם. אירגון טרור אופייני עדיין מונה בין קומץ לבין, לכל היותר, כמה מאות חברים. אירגון שלו כמה אלפי חברים עוסק בדרך כלל בגרילה יותר מאשר בטרור. כשאירגון גדל הוא משנה את האסטרטגיה שלו. אין זה אומר שהוא חדל מלהשתמש גם בטרור, אבל האסטרטגיה העיקרית שלו נעשית אחרת, בדרך כלל – מלחמת גרילה.

גם השיטות הבסיסיות שהטרור משתמש בהן לא השתנו ביסודו של דבר: מטעני חבלה, תקיפות מזוינות בחוליות קטנות על ריכוזי קהל, התנקשויות באישים, מכוניות תופת. לעתים שוכחים שמכוניות תופת אינן המצאה חדשה. כידוע, מכוניות תופת התפוצצו ב־1947 בירושלים ברח' בן-יהודה ובחצר בניין הסוכנות היהודית. גם מכתבי נפץ, חטיפת בני ערובה וכד' אינן המצאות חדשות. זכור, אצ"ל חטף סרג'נטים בריטיים בנסיון למנוע הוצאה להורג של חבריו בידי הבריטים.

מה בכל זאת השתנה? בשנים האחרונות השתנו הדברים האלה: ראשית, היתה ירידה מסוימת בטרור בינלאומי חוצה הגבולות. שוב, אם נזרק לרגע להגדרות של מחלקת המדינה, טרור בינלאומי הוא זה המערב באיזושהו אופן יותר ממדינה אחת. אבל לפי הסטטיסטיקה של מחלקת המדינה רוב הטרור הבינלאומי, כמה מאות אירועים בשנה, הוא טרור בינלאומי פנימי. כלומר, אירגון מסוים בארץ פעולתו, בארץ הבסיס שלו, פוגע באיזושהו אורח זר. הרבה פחות שכיה הסוג של טרור בינלאומי חוצה הגבולות. כלומר, כשחוליית טרור מגיעה לארץ וזה ובה היא פועלת. אלה הפיגועים היותר דרמטיים, מפני שבדרך כלל, כדי לבצע אותם, נחוצה עזרה של מדינות, ולרוב הם קטלניים יותר.

רובו הגדול של הטרור הבינלאומי חוצה הגבולות בא ממקור מזרח תיכוני. רוב האירועים מסוג זה בוצעו על-ידי אירגונים פלסטיניים, בדרך כלל באירופה המערבית, ומאמצע שנות ה-80, גם על-ידי אירגונים שיעים. בסוג זה של הטרור חלה ירידה. בכלל חלה ירידה בטרור הבינלאומי, אבל הירידה הזאת, היא פחות משמעותית. אם בוחנים סטטיסטיקות של מחלקת המדינה של ארצות הברית, סוף שנות ה-80 היתה תקופת השיא של פעילות הטרור הבינלאומית מבחינה מספרית. ב-1968 התחילו לספור את אירועי הטרור הבינלאומי. שנת השיא היתה 1987 עם 665 אירועי טרור בינלאומיים, אחר כך חלה בהדרגה ירידה. בשנים האחרונות מתרחשים כ־300-400 פיגועים לשנה. כלומר, היתה ירידה מסוימת בטרור בינלאומי בכלל, וירידה בולטת יותר בטרור הבינלאומי חוצה הגבולות.

גם הפיזור הגיאוגרפי השתנה במידה מסוימת. הפיזור הגיאוגרפי של הטרור הוא במידה רבה ביטוי למיקום הסכסוכים; במקום שיש סכסוך – שם יש טרור. בשנות המלחמה באפגניסטן, למשל, היה

שם שיעור ניכר של פעילות טרור בינלאומי. כאשר המעורבות המעצמתית החיצונית הסובייטית והאמריקנית חדלה, חדל גם הטרור הבינלאומי באפגניסטן. הטרור הנמשך שם היום הוא טרור פנימי, לא בינלאומי, ולכן אפגניסטן לא מופיעה היום בסטטיסטיקות של מחלקת המדינה של ארצות הברית. מאידך גיסא כאשר סכסוך מסוים מתחדש, הוא מהווה מוקד לטרור בינלאומי.

אבל אלה אינם שינויים שאפשר לראות אותם כמגמות כלליות. אפשר לנסות לאתר מגמות בכל מקום ומקום בנפרד. למשל, אפשר לבדוק האם הסכסוך הישראלי-ערבי או הסכסוך הישראלי-פלסטיני נמצא במגמת פתרון, ולכן אפשר אולי שבעוד שנים אחדות ייחלש הטרור. אפשר גם לאתר מגמה של התגברות הטרור תוך כדי תהליך פתרון הסכסוך, כי עצם התהליך הוא מוקד ל אלימות. את הבדיקה של התעצמות או החלשות של טרור אפשר לעשות לגבי כל מקום ומקום בנפרד, אך אי-אפשר לחזות מגמות גלובליות.

בעשור האחרון היתה גם ירידה מסוימת במספר חטיפות מטוסים ובהתבצרויות תוך כדי לקיחת בני ערובה. הירידה גובעת במידה רבה מכך שבתחומים הספציפיים האלה, בעיקר בחטיפות מטוסים, נוצרה מערכת בינלאומית יעילה באופן יחסי, שגרמה לכך שפיגועים מן הסוג הזה נעשו מוקצים. מדינות שנתנו מחסה לחוטפי מטוסים, נענשו בדרך זאת או אחרת; לפעמים על-ידי סנקציות פוליטיות, לפעמים על-ידי סנקציות כלכליות. אירועים מהסוג הספציפי הזה, טופלו בצורה יותר יסודית ובשיטות פעולה יותר רציני של המערכת הבינלאומית.

אירוע אחד של טרור כימי ביפן במרס 1995 הקפיץ לכותרות את התופעה של טרור לא קונבנציונלי. אנשים לא מעטים נעשו מאד מודאגים וגם טרחו להדאיג את הציבור בעקבות האירוע הזה. בעקבות האירוע הראשון היו ביפן עוד כמה נסיונות, אבל כולם בוצעו על-ידי אותה כת. היו מי שטענו שעברנו קו פרשת-מים ונשבר טאבו. רבים חששו מגל של חיקויים ברחבי העולם. בטרור מוכרת התופעה של חיקויים: כשהתחילו חטיפות המטוסים לצורכי סחיטה טרוריסטית – האירוע הראשון מהסוג הזה היה ב-1968, כשמטוס "אל על" נחטף לאלג'יר על-ידי החזית העממית של ג'ורג' חבש – נמצאו מייד מחקים והתופעה התפשטה. לטרור הכימי לעומת זאת, לא נמצאו עד עתה מחקים. מגמה אין כאן, כי אירוע אחד אינו מהווה מגמה.

קשה לומר משהו חד-משמעי על בסיס רציני בהתייחס לנתון של אירוע אחר עד עתה. עם זאת, צריך להתייחס ברצינות לאפשרות של טרור לא קונבנציונלי מבחינת ההכנות שמא יקרה. גופים האמורים

ועד כמה הם חריפים.

באשר לשאלה מתי ייעלם הטרור? שהרי יש מי שאומרים שהטרור צריך להיעלם. וזה מזכיר את הסיפור על היהודי שפנה לריבוננו של עולם, ואמר לו: "ריבוננו של עולם, אתה כל יכול, בשבילך נצח זה רגע. בשבילך מיליון שקל זה אגורה. מה איכפת לך? תן לי אגורה." יצאה בת קול ואמרה לו: "חכה רגע". כל שניתן לומר הוא שגם הטרור "ייעלם בעוד רגע."

ולסיום, חשוב לזכור דבר נוסף. כשאנחנו עוסקים בתופעת הטרור, אסור לאבד את הפרופורציות בלחימה בו. בראש ובראשונה, יש לעשות הכל כדי לא לתת לטרור לעוות את סדר היום הפוליטי, לא לתת לו לעוות את האינטרסים האמיתיים, ולא לאבד ערכים אנושיים ודמוקרטיים כאשר מתמודדים עמו.

שאלות ותשובות

שאלה:

שאלה בעניין הטרור הפלסטיני. הכל מבינים שאין לו פתרון צבאי. נאמר היום כאילו יש לו פתרון מדיני, ואילו מדברי פרופ' מררי עולה שאין לו פתרון בכלל. השאלה היא, האם בעיית התמיכה שיש לטרור, קודם כל בתוך החוגים שמהם הוא יוצא, ולאחר מכן במסגרת הבינלאומית, אין לה משמעות. אם לייחס את זה באופן ספציפי לבעיה הפלסטינית - נראה שמדינה פלסטינית קום תקום, והיא בוודאי לא תוכל לתמוך בטרור נגד מדינת ישראל.

פרופ' אריאל מררי:

אני מקבל את ההנחה שביסודו של דבר הפתרון לטרור הוא ברמה המקומית. אין פתרון לטרור כתופעה גלובלית, כמובן. אבל הפתרון לטרור הוא מדיני, בכל מקרה. כל זמן שסכסוך נמשך, אם הוא חריף דיו - יהיה טרור. ולכן, בהגדרה, הפתרון הוא מדיני. האם תמיכת מדינות, או תמיכה חיצונית כזאת או אחרת משפיעה? כן. היא משפיעה, אבל היא משפיעה על עוצמת הטרור ובמידה מסוימת על היכולת שלו. היא לא משפיעה על עצם קיום התופעה. טרור פלסטיני היה קיים גם אלמלא עמדת סוריה או התמיכה הסורית, או התמיכה המצרית בזמנו, והתמיכה הלובית וכו'. הטרור

לתת תשובות טכניות לבעיה זאת חייבים להיערך, ולא היו צריכים לחכות לאירוע הזה כדי לעשות זאת. אבל מאידך גיסא, אני סבור שאין כאן התחלה של שיטה חדשה ואינני חושב שנראה גל של אירועים מהסוג הזה. אירוע זה בוצע, ולא במקרה, על-ידי כת דתית, פאנאטית, המונהגת על-ידי מנהיג פרנואידי שהחזון שלו ושל הכת הוא אפוקליפטי - יום הדין קרב ובא. כדי להשתמש בנשק כזה, צריכה להיות למשתמש תחושה של יום הדין, של הקרב האחרון. ולכן אינני חושב שזאת תהיה תופעה שכיחה. זה יכול לקרות שוב, אבל לא נראה שזאת מגמה.

עניין נוסף שמתייחס אליה כאל מגמה, הוא הטרור האיסלאמי הפונדמנטליסטי. אין ספק שטרור איסלאמי-פונדמנטליסטי עלה מאז המהפכה האיראנית ב-1979, ובעיקר מאמצע שנות ה-80, שבהן "יצא" לזירה הבינלאומית. התופעה קיימת. האם זאת מגמה? יש לשער שטרור איסלאמי-פונדמנטליסטי יימשך וילווה אותנו עוד מספר לא קטן של שנים בעתיד. אבל ביסודו של דבר, טרור איסלאמי-פונדמנטליסטי הוא תופעה מקומית ולא תופעה גלובלית. מובן שאין להתעלם מהקשרים בין האירגונים במדינות אלה ואחרות. איראן קשורה לפיגועי חו"ל וקשורה לכמה אירגונים פונדמנטליסטיים במדינות זרות. אבל בדיוק כמו שפעם האשימו את הק.ג.ב. שהוא מארגן את כל הטרור בעולם ממרכזו במוסקבה, והייתה בכך הגומה רבה, כך גם לגבי הטרור האיראני. בסופו של דבר, הטרור האיסלאמי-פונדמנטליסטי הוא תופעה מקומית, אשר נובעת מבעיות מקומיות בארצות שבהן הוא מתפתח. במצרים זאת תופעה מצרית, באלג'יריה זאת תופעה אלג'יראית, ואינני חושב שיש די בסיס לומר שזו מגמה גלובלית.

ועתה לתופעת הטרור ההתאבדותי. אינני סבור שטרור ההתאבדותי הוא תופעה דתית, והוא אינו תופעה חדשה. כאשר היא מתרחשת במקום מסוים היא יוצרת תהודה, והכל אומרים שזאת שיטה חדשה. אבל, צריך לזכור שזה התרחש כבר במאה שעברה, בהודו, וזה התרחש בלבנון, בעיקר מ-1983 עד 1986. ביסודו של דבר זו אינה תופעה דתית. רוב האירגונים שביצעו את הטרור ההתאבדותי בלבנון היו אירגונים חילוניים ולא דתיים. גם אינני חושב שמדובר במגמה; יש מידה מסוימת של חיקוי, יש מידה מסוימת של אופנה. אבל זה לא "הטרור החדש" שמבשר עידן של שיטה שלא ניתן להתמודד איתה, בבחינת איום קורר וגדול באופק. זה היה, זה יהיה, יש בזה אופנה: קצת עולה, קצת יורד. זה לא הטרור החדש. ביסודו של דבר, הטרור לא משתנה.

השינויים שבכל זאת מתחוללים הם שינויים מקומיים, מוגבלי-טווח מבחינת זמן. התופעה הבסיסית איננה משתנה ולא תשתנה, ופני הטרור תלויים בעיקר בשאלה היכן מתרחשים הסכסוכים המקומיים

הפלסטיני קיים מפני שבקרוב האוכלוסיה הפלסטינית שוררת אי־שביעות רצון בסיסית מבחינת המצב שבו היא נתונה. בדיוק כמו שטרור אירי קיים, ללא תמיכה חיצונית, מפני שישנה בעיה אירית. ביסודו של דבר, הטרור האירי לא תלוי בגורם חיצוני, וגם לא הטרור הפלסטיני. תמיכה חיצונית יכולה להגביר את היעילות של הטרוריסטים, להגביר את הקטלנות שלהם; היא לא יכולה לשנות מהותית את התופעה.

שאלה:

האמירה כי הטרור האיסלאמי הוא מקומי ולא בינלאומי, מחלישה את מאבקה של ישראל בזירה הבינלאומית. בכל זאת יש שני גורמים שעושים אותו לבינלאומי: סוריה ואיראן מנצלות אותו והוא גם מתרחש בזירה בינלאומית. אם זה בדרום אמריקה, בלונדון או בפריז. ויש עוד טענה. הקיצונים האיסלאמיים טוענים כי ההצלחה שלהם באיזושהו מקום, מעוררת הצלחה של תנועות שחרור איסלאמיות במקומות אחרים. השייח' פדלאללה הצהיר זה מקרוב שההצלחה של החיזבאללה בדרום לבנון היא מקור השראה לכל המדוכאים המוסלמים עלי אדמות.

פרופ' אריאל מררי:

אני בהחלט מסכים. בוודאי שיש מימד בינלאומי לטרור האיסלאמי. איראן מעורבת גם במדינות אחרות. יש גם דבר נוסף – עניין ההשראה. עצם ההצלחה של המהפכה האיראנית יצרה כמובן ציפיות ותקוות בקרב מעגל רחב של תנועות בפריפריה המיידית, המזרח תיכונית, וגם רחוק יותר. אין ספק שהשפעה מהסוג הזה קיימת. ומבחינה זאת אכן יש לתופעה מימד בינלאומי. אין גם ספק שכאשר מתרחש פיגוע בינלאומי, זה מערב מייד את המערכת הבינלאומית, וכמובן שלדבר יש גם משמעות להתארגנות בינלאומית לטיפול בבעיה. אבל ביסודו של דבר, אירגונים אלימים איסלאמיים צומחים על רקע בעיות מקומיות.

יו"ר – פרופ' זאב מעוז:

שני הדוברים הבאים יתייחסו להיבטים מקומיים יותר של תופעת הטרור. מר ראובן פז חוקר את הפונדמנטליזם בכלל ואת הפונדמנטליזם בחברה הפלסטינית בפרט, עם דגש על אירגונים כמו החמאס והג'יהאד האיסלאמי, האחראים למרבית הפיגועים בשנים האחרונות. אחר כך ירצה בפנינו מר נחמן טל, שידבר על התמודדות עם בעיית הטרור הפונדמנטליסטי במצרים. מר טל הוא עמית

מחקר במרכז יפה, ומאחרי שנים ארוכות של עבודה בשירות הבטחון הכללי בתחום ההתמודדות עם הטרור. מר פז בבקשה:

מר ראובן פז

המימד הרעיוני של המתאבדים האיסלאמים

דבריי נוגעים בעיקר לצד האידאולוגי־דתי של הטרור האיסלאמי בכלל והפלסטיני בעיקר. השאלה הראשונה המתעוררת היא, מהיכן שואב טרור המתאבדים את מקורותיו? מהו המקור לרעיונות ההתאבדות?

בעקבות שאלה שנשאלה, הייתי מעיר שאין ספק שהנושא הרעיוני, האידאולוגי והדתי, בהחלט מקנה לטרור האיסלאמי ממד בינלאומי מובהק, גם בתוך העולם האיסלאמי כולו, שאיננו מצטמצם אך רק לעולם הערבי, והמונה כחמישית מאוכלוסיית העולם. טרור זה קיים לפעמים בצורה הרבה יותר קשה מזאת המוכרת לנו במזרח התיכון, באזורים אחרים של העולם – תת היבשת ההודית וחלקים של המזרח הרחוק.

ההסלמה בשיטות הפיגועים של החמאס ושל קבוצות שונות של הג'יהאד האיסלאמי הפלסטיניות בביצוע פיגועי ההתאבדות, העלו על הפרק כמה שאלות: האם אין סתירה בין מעשה ההתאבדות לדת האיסלאם? מהיכן ומאילו מקורות שואבים המבצעים פיגועי התאבדות את רעיונותיהם, או את האידאולוגיה שלהם? והאם ניתן להתמודד עם התופעה?

בהקשר זה, עלו הצעות שאנשי־דת איסלאמיים בכירים יביעו את דעתם, יגנו את התופעה או יפרסמו פסקי הלכה רשמיים נגדה. ואכן, היו בורדים שאמנם לא הוציאו פסקי הלכה, אבל בהחלט גינו את התופעה. האחרון שבהם, שהגדיל לעשות מכולם, היה המופתי לשעבר של מצרים, מוחמד טנטאוי, שהתמנה בשבועות האחרונים לשייח' אל־אזהר. בנאום רשמי שנשא ב־31 במרץ 1996, הוא גינה את התופעה. יחד עם זאת, דבריו של טנטאוי, בעיקר ערב קבלת התפקיד האיסלאמי הבכיר ביותר במצרים, נתפשים יותר בקרב תנועות איסלאמיות ערביות כחלק מהמאבק הכללי של המשטר

לאחר הפיגוע בצומת "עלית" ברמת גן, 24.7.1995. בפיגוע היו חמישה הרוגים ו-32 פצועים. (תצלום: דובר צה"ל)

ספרים שנכתבו במאה העשרים, ומנתחים ניתוחים מעמיקים את המשפט המוסלמי בעבר, מכירים פחות או יותר בפועל במעשה התאבדות במהלך מלחמה, אם כאקט המותר לחלוטין, ואם כדבר שאללה ברחמיו הגדולים עתיד להתייחס אליו בסלחנות רבה. כל זאת, כמובן, כאשר המלחמה נתפשת כג'יהאד לפי כל כללי האיסלאם. זה למעשה המפתח להבנה, לפחות במישור הרעיוני, של התפישה של מבצעי הפיגועים ושל שולחיהם, וזה גם מסביר את ההבנה הרבה שבה מתקבלים בסופו של דבר פיגועי ההתאבדות גם בחלק מהציבור הפלסטיני, וגם כמובן בחלקים רחבים עוד יותר, אם זה בתנועות ואם זה בחוגי ציבור בעולם הערבי.

המצרי בטרור הפנימי שלו, ולא בהכרח כגינוי כללי, האמור להוות סמכות לגבי רוב או כל התנועות האיסלאמיות העוסקות בטרור.

תחילה לנושא ההתאבדות באיסלאם. ההתייחסות של האיסלאם להתאבדות על רקע של מצוקה אישית מכל סוג היא שלילית לחלוטין. בראשית צמיחת האיסלאם היו גילויים של יחס דו-ערכי לנושא בעקבות רמזים במסורות על הנביא מוחמד, שהתנסה ברגעים של יאוש ושקל אפילו התאבדות. בקוראן עצמו אין איסור מפורש על התאבדות, ואשר לפסוקים שניתן לראות בהם, אולי, פסוקים העוסקים בהתאבדות, יש מחלוקות קשות אם מדובר בהתאבדות או אם מדובר באיסור על רצח. האיסור למעשה, המפורש ביותר, קיים באיסלאם במה שנקרא *חדי'ת*, מסכת אמרותיו ומעשיו של הנביא. שם בהחלט יש איסור מוחלט על התאבדות ובעקבות הרברים האלה כל התיאולוגים או כמעט כל התיאולוגים והמשפטים שפעלו לאורך ההיסטוריה של העולם המוסלמי, קיבלו למעשה את התפישה האוסרת התאבדות.

הפרשנות האיסלאמית במאה העשרים, בעיקר במחצית השנייה שלה, שבחלקה הגדול הולכת בעקבות האסכולות היותר מחמירות של האיסלאם, הרגישה מחדש את האיסור. יתר על כן, התאבדות כתוצאה של מצוקה אישית נתפשה גם כאחת הרעות החברתיות החולות של התרבות המערבית, הנחשבת גם לכופרת וגם לאיום מרכזי על האיסלאם.

יחד עם זה, יש לציין כי בשירה, בספרות, בתרבות האיסלאמית בימי הביניים, ישנם איזכורים של התאבדות במקרים רבים על רקע של אהבה נכזבת ואלה אינם זוכים לגינוי ויש שאף זוכים להבנה. היו גם מקרים שבהם אנשי דת גילו סלחנות כלפי התאבדות לפי הנסיבות. בספרות ובהיסטוריוגרפיה המוסלמית יש גם מקרים של הבנה למקרים של התאבדות על רקע מלחמה, כדי להימנע מהשפלה, מנפילה בשבי וכו'.

נושא המשיק לטרור ההתאבדות ונדרון במשפט המוסלמי בעבר, הוא דינו של מוסלמי המסתער לבדו על צבא האויב ביריעה ברורה שהוא עתיד למות. אנשי דת אחרים מתירים למוסלמי בודד להתנפל על קבוצה גדולה של כופרים, אם כוונתו טהורה – להביא לנצחון מוסלמי – גם אם הוא יודע שהדבר יביא למותו. על פי פסיקתם, מעשה כזה איננו נחשב להתאבדות.

במקרה אחר נאמר שאם ביקש המוסלמי ליפול חלל בכוונה מלאה, יש לסלוח לו. היו גם מי שפירשו כי יתכן שהוא חשב שיינצל, או שסבור היה שבמעשהו יביא תועלת רבה למוסלמים. בכל מקרה,

ההתמודדות עם הטרור

כתנועות איסלאמיות דתיות המגדירות את מאבקן כג'יהאד דתי, הן גם זקוקות לצידוק או להכשר הלכתי איסלאמי. הכשר כזה אינו ניתן בקלות, כאשר מדובר במאבק אלים נגד משטר מוסלמי במציאות שבה הממסדים האיסלאמיים נתונים כולם בפיקוח של אותם משטרים ואנשיהם מהווים בפועל פקידי מדינה ותלויים בתסדם. יתר על כן, בדורות האחרונים מתקיים תהליך של ירידה עקבית במעמדם של הממסדים האיסלאמיים כגופים המסוגלים לכפות את פסיקתם לאו דווקא בכוח סמכותם ויוקרתם, אלא בעיקר בכוח המשטר העומד מעליהם. לפיכך הם מהווים ברובם הגדול סמכות רוחנית יותר עבור הציבור שניתן להגדיר אותו במונחים ישראליים כמסורת. לציבור הגדול של חברי וחסידי התנועות האיסלאמיות השונות ישנם מורי הלכה משלהם, בין אם מדובר בתנועות פוליטיות חברתיות העוסקות במאבק אלים או פוליטי נגד השלטון ובין אם מדובר בתנועות א-פוליטיות העוסקות בעיקר בחזרה בתשובה.

לקבוצות האיסלאמיות הרדיקליות, אין שום בעיה לתת הכשר הלכתי או רעיוני לפעילותן האלימה. זאת על פי הניתוח המאפיין כל קבוצה או זרם בנפרד ובמסגרת המאבק החובק-כל במזימה הנרקמת נגד העולם המוסלמי – תפישה המשותפת באופן כללי לכולם. מעניין יותר לבחון, על רקע שאלת ההכשר להתאבדות במסגרת הג'יהאד, דווקא את עמדת הממסדים האיסלאמיים או פוסקי ההלכה, שאינם מהווים בהכרח מנהיגות בקבוצה איסלאמית זאת או אחרת.

נקודת מוצא מרכזית משותפת למרבית התנועות האיסלאמיות בדורנו, ולחלק נכבד מאנשי הדת בממסדים האיסלאמיים בעולם הערבי, היא הגדרת המערב ותרבותו כאויב, ובהכרח ככופר. הכפירה הזו קלה יותר לאנשי דת ממוסדים, מ"ההשתתפות בכפירה" של המשטרים הערביים, שהם מקור פרנסה עבורם. לכן ההתייחסות לעולם המערבי כעולם כופר מביאה גם את אנשי הממסד הדתי, במקביל לתנועות האיסלאמיות או החוץ-ממסדיות, לראות במאבק נגד הכופרים – ג'יהאד לכל דבר. המחלוקת היא על האמצעים ובעיקר, בשאלת הטרור.

בחיבורים מעמיקים ומפורטים המופצים בעיקר בדורות האחרונים בשאלות של ג'יהאד בימינו – על רקע המשפט המוסלמי, המסורת המוסלמית והתרבות המוסלמית – יש מעט מאד התייחסות לנושא ההתאבדות. אבל כאשר יש התייחסות היא בדרך כלל מתירה את ההתאבדות במסגרת פעילות הקרבה נגד האויב, אם זה באדמות הכבושות על-ידי האויב או בתוך ארצו של האויב עצמו. לא זו בלבד, אלא שהג'יהאד אינו מצטמצם ללחימה באויב או הרתעתו בארצות המוסלמיות שאותן הוא כבש; הג'יהאד כולל את המאבק באויב גם בתוך ארצו שלו וגם מחוץ לעולם האיסלאמי, זאת מאחר

החמאס היא תנועה איסלאמית מובהקת מבית מדרשם של האחים המוסלמים. במסגרת התחיה האיסלאמית הפוליטית והחברתית בדורות האחרונים, אחת התרומות המרכזיות של האחים, היתה התפתחות התפישה של האיום התרבותי המערבי על העולם המוסלמי. על פי תפישה זאת, העולם המוסלמי נתון במצור ובסכנת איום קיומי. הפתרון טמון בהקמתה מחדש של מדינה איסלאמית גדולה, שתוכל, מנקודת מוצא של שלטון בלעדי של ההלכה, להתמודד עם האיום התרבותי המערבי. האחים המוסלמים פיתחו גישה משולבת, שבה המאבק האסטרטגי להקמתה מחדש של המדינה האיסלאמית בכלל או ברוב השטח שהיה תחת שלטונה במהלך ההיסטוריה, משולב בהגנה עצמית מול המלחמה המנוהלת נגד האיסלאם בידי התרבות המערבית ונושאי דגלה. ההגנה העצמית במקרה זה, היא ג'יהאד בלתי מתפשר עם האויב, כמלחמה לכל דבר ובכל האמצעים: מהתדרת מרכזיותו של האיסלאם לחברה המוסלמית, דרך הסברה, חינוך ותרבות, וכלה בג'יהאד המוגדר בתרבות הפוליטית המערבית כטרור.

הוגי דעות ומנחים של מרבית התנועות האיסלאמיות הערביות, העלו את הג'יהאד בצורותיו השונות לדרגת חשיבות עליונה בנסיון לרמותו להתפשטותה של המדינה האיסלאמית הראשונה, החל מימי הנביא, ותוך ראיית הג'יהאד של הנביא כדגם שחובה לחקותו בימינו. תפישת היחסים שבין העולם האיסלאמי לתרבות המערבית כמלחמה, ועוד כמלחמה של הגנה עצמית, הפכה את הג'יהאד לחובה דתית אישית המוטלת על כל אחד מהמוסלמים ולא רק לחובה המוטלת על ציבור נבחר מתוכם. לפי השקפת עולם של מרבית התנועות האיסלאמיות בימינו, האיום נמצא בכל מקום בעולם ואין מוסלמי בעולם שאינו כפוף אליו. לפיכך מוטל על כל מוסלמי להשיב מלחמה השערה בכל האמצעים שברשותו, כל אחד לפי אמצעיו ויכולתו. מלחמת מצווה שכזאת, מקדשת בהכרח את כל מי שמקריב את עצמו במסגרתה. ההקרבה הפכה ערך עליון והמוות במסגרתה – על אחת כמה וכמה.

המציאות הפוליטית והחברתית בעולם הערבי המוסלמי בדורנו הפכה את הג'יהאד למאבק שאינו מבוצע בדרך כלל בידי מדינות, אלא בידי תנועות איסלאמיות מסוגים ומגוונים שונים. מרביתן רואות במאבק ג'יהאד לכל דבר, גם אם הוא מבוצע נגד שליטים ומשטרים לכאורה מוסלמים, אך לא איסלאמיים כהגדרתם. אך כולן רואות בו ג'יהאד ממש כאשר הוא מתבצע נגד הכופרים. בין אם זה נגד התרבות המערבית בכלל, או נגד אותו חלק ממנה המוגדר כתוקפן כלפי העולם המוסלמי. על אחת כמה וכמה נגד ישראל, בין אם כמדינה יהודית או כחזית הקדמית של התרבות המערבית הכופרת, ובוודאי כמי שמוגדרת כובשת אדמה מוסלמית ומגרשת מוסלמים מעל אדמתם.

שהג'יהאד כולל את הלחימה בכופרים בכל מקום אפשרי. וכך, מותר לאירגונים הלוחמים להרחיב את פעילות ההקרה הצבאית שלהם נגד האויב לתוך ארצו של זה.

מסקנת חוקרי האסכולות המשפטיות של הג'יהאד היא כי פעולות ההתאבדות, למעשה, מותרות. האופן שבו אדם מקריב עצמו במודע – מפוצץ עצמו מול מה שמוגדר כאויב, או כופר – זו בהחלט שיטה מותרת. יחד עם זאת, יש לציין, שההיתר הזה לא חל על סוגים אחרים של התאבדות במהלך מלחמה כגון, התאבדות בשל החשש מפילה בשבי או חשש מעינויים או מפגיעה אנושה.

עד כה דובר על הג'יהאד באופן כללי, אך צריך לזכור שאנחנו עוסקים לא רק בג'יהאד באופן כללי, אלא בג'יהאד נגד היהודים, נגד המדינה היהודית, נגד המדינה הציונית. בשנים האחרונות, בזירה הפלסטינית, בעיקר על רקע האינתיפאדה, התפתחה תפישה הרואה לא רק את מדינת ישראל, היישוב הציונית, כגורם שהוא חלק בלתי נפרד מהאויב הנלחם באיסלאם, אלא רואה למעשה את היהודים, ובמקרים רבים אפילו את היהדות כולה, כמה שצריך להילחם בו עד חורמה; המאבק הוא נצחי, המאבק הוא עד שאחד הצדדים יוכרע.

הג'יהאד של החמאס, שהתפתח במהלך האינתיפאדה, השתלב גם בתהליך של יצירת מיתוסים של גבורה והקרבה פלסטינית שהתפתחו גם אצל הקבוצות הלאומיות והחילוניות שבמסגרת אש"ף, ובראשן הפת"ח, לפחות עד הסכמי אוסלו והקמת רשות האוטונומיה. יתר על כן, ההקרבה עד כדי מוות בשירות האיסלאם, גם נפלה על קרקע פוריה אצל הרוב המכריע של הציבור הפלסטיני בשטחים, שבלי ההקשר דתי, ממילא התפתחו אצלו תחושות נקם קשות כלפי ישראל.

וכך, במהלך האינתיפאדה נוצר תהליך של הסלמה המאופיין בתעוזה האישית ובנכונות גוברת להקרבה, שזכתה לא רק בלגיטימיות פלסטינית ציבורית מלאה, אלא גם בעטיפה דתית של גבורה והקרבה. השימוש שאנחנו עושים במונח "התאבדות" אינו נתפס ככזה בתרבות הפוליטית של המאבק שהתפתח בשטחים במהלך ההתקוממות. את מקום ההתאבדות תופס מיתוס הגבורה של *השהיד*, שקיבל טיפוח מתמיד מאנשי הדת הפלסטינים של הקבוצות האיסלאמיות והפך לחלק בלתי נפרד מחיי הציבור בשטחים, גם לאחר שההנהגה הלאומית פתחה בדו-שיח עם ישראל במטרה לפתוח תהליך שסופו, מנקודת ראותה, מדינה עצמאית.

האווירה הציבורית הכללית שניזונה מתחושות קשות כלפי ישראל השתלבה בתפיסת הג'יהאד של התנועות האיסלאמיות בכלל, ושל החמאס בפרט, כמכוון נגד ישראל, נגד היהדות ונגד היהודים.

ראייה זאת היא שמעניקה להם את ההכשר לביצוע פעולות התאבדות לכאורה, כחלק לגיטימי מג'יהאד שהוא חובה דתית. ראייה זאת גם הפכה את המאבק נגד היהודים לפיסגת הג'יהאד נגד העולם המערבי ונגד תרבותו. גישה זאת התפתחה לא רק בקרב גורמים איסלאמיים פלסטינים, אלא גם אצל תנועות אחרות בעולם הערבי ואף בתוך חלק מהממסדים האיסלאמיים, כולל הממסד של אל-אזהר במצרים.

שני גורמים נוספים מסייעים, אולי, לתמיכת הממסדים האיסלאמיים בהקרה-עד-מוות במסגרת ג'יהאד נגד המדינה היהודית. הראשון הוא, כמובן, נושא ירושלים, או מה שנראה בעיני חלקים נרחבים ביותר של העולם האיסלאמי כתפיסה היהודית של מסגד אל-אקצא וחילול המקום. והשאלה הזו של ירושלים הגיעה אפילו לכך שבדצמבר 1995, אפילו האימאם של אל-אזהר, שמת לפני מספר שבועות ושנחשב למתון יחסית, לפחות ביחסים שלו עם המשטר המצרי, פרסם גילוי-דעת חריף ביותר נגד ישראל בנושא זה. למעשה, גילוי-דעת כזה, הבא מפי סמכות דתית הגבוהה ביותר במצרים, כמוהו כמעין פסק הלכה הנותן צידוק הלכתי להסלמת המאבק ביהודים.

והגורם השני, היווצרותה – עוד לפני האינתיפאדה, במהלך כל שנות השמונים, ובוודאי לאחר האינתיפאדה – של היסטוריוגרפיה איסלאמית פלסטינית של מאבקי גבורה, של ג'יהאד נגד היהודים ונגד המדינה היהודית והיהדות כדת או כת רבות ודת, תחל כמובן מימי עז א-דין אל-קסאם בשנות העשרים והשלושים, שנתפש גם על-ידי כלל התנועות האיסלאמיות הפלסטיניות, למרות המחלוקות ביניהן, כשהיד האיסלאמי הראשון של פלסטין; כמי שהנחיל למורשת הקרב האיסלאמית הפלסטינית את הסיסמה "נצחון או מוות בקרב". עז א-דין אל-קסאם הפך לא רק לזרוע האירגונית המבצעת את הפיגועים, אלא למי שמתווה לפלסטינים ובוודאי לקבוצות האיסלאמיות מורשת רעיונית – מורשת קרב – המגבירה הן את הנכונות והן את הרצון לבצע פעולות, ששיאן הן אותן פעולות של התאבדות.

התפישה הזו של מלחמה בישראל וביהודים באשר הם, שהפכה בעקבות ההתקוממות לחסרת פשרות ודווקא על רקע התמתנות ההנהגה הפלסטינית הלאומית והתפשרותה, מכשירה את המאבק האיסלאמי של החמאס כג'יהאד שכל האמצעים מותרים בו, ואף מהווים חובה ומצווה דתית. התרבות הפוליטית של חמאס באשר לדרכי המאבק מקובלת גם על חלקים רחבים יחסית בציבור הפלסטיני, גם מעבר לחבריה ותומכיה המובהקים.

הפיגועים המכוונים בפיגועי התאבדות, זוכים, אם כן, ליוקרה גדולה יחסית ולהכשר איסלאמית דתי בלתי מעורער. במצבו הנוכחי של העולם האיסלאמי, שבו אין כל סמכות-על המסוגלת לכפות

האיסלאמי במצרים ומחוצה לה. הפונדמנטליזם שואף לסלק את המשטר החילוני במצרים, ולהקים מדינת הלכה במקומו. בדרך להשגת המטרה, התפצלה התנועה הפונדמנטליסטית לשני זרמים. הזרם הפרגמטי והלא אליים, המיוצג על-ידי "האחים המוסלמים", גורס השגת המטרה בהדרגתיות, על-ידי איסלאמיזציה של החברה תחילה. ואילו הזרם השני, הקיצוני הרדיקלי, שולל את ההדרגתיות וגורס השגת המטרה בדרך של ג'יהאד. זרם זה מיוצג על-ידי אירגונים איסלאמיים קיצוניים שונים, והם והטרור שהם מבצעים וכן אופן ההתמודדות של המשטר בהם – אלה יעמדו במרכז הרצאתי.

הטרור במצרים איננו תופעה חדשה, הוא מופיע במחזוריות של גלים גלים, כמו גאות ושפל. כל גל חדש של טרור, קשה ואכזרי מקודמו. במאה הנוכחית הופיע הטרור בשלושה גלים. בכל אחד מהם השיא היה רצח של ראש המדינה. בראשית המאה, בשנת 1910, נרצח ראש הממשלה בוטרוס ראלי. בגל השני, בשנות הארבעים נרצחו שני ראשי ממשלה: אחמד מאהר בשנת 1944 ומחמוד נוקראשי בשנת 1949. בגל השלישי שהחל בשנות השבעים ונמשך בהפסקות קטנות עד היום, נרצח, כזכור לכולנו, באוקטובר 1981 הנשיא סאדאת.

המשטרים השונים – מאז הפיכת הקצינים של נאצר ועד סאדאת ומובארק – הצליחו לגבור על הקנאים האיסלאמיים בסופו של כל גל. אך המחיר שתובע הטרור בחיי אדם ובשיבוש החיים הולך ומחריף מגל אל גל. נראה שאין תוחלת לאירגוני הטרור, אך גם אין עדיין פתרון לבעיה. הטרור הוא תופעה המזינה את עצמה, היא מצליחה להשתקם על אף המכות שהיא סופגת, והיא פוגעת קשה בחברה המצרית ובכלכלת המדינה.

ועתה, ביתר פירוט לטרור האיסלאמי בתקופת שלטונו של הנשיא מובארק – תקופה המקבילה לגל האיסלאמי ששטף את המזרח התיכון מאז סוף שנות ה-70. על פי נתונים סטטיסטיים נפגעו מטרור בהרוגים ופצועים, כ-3,000 איש במשך 43 שנים, מאז הפיכת הקצינים ועד סוף 1995. 90% מהנפגעים, וכשיעור זה מאירועי הטרור, התרחשו בתקופת שלטונו של מובארק ורובם התרחשו בארבע השנים האחרונות. מאמצע 1992, שנה שבה החל הגל המאסיבי של הטרור ועד סוף 1995, נהרגו באירועי טרור למעלה מאלף בני אדם, ובהם כ-300 אנשי כוחות הבטחון, כ-400 קנאים מוסלמים, וכ-300 אזרחים תמימים.

להבנה טובה יותר של שורשי הטרור האיסלאמי במצרים, חשוב לעשות הבחנה בין דרום מצרים, לבין צפונה. אזור דרום מצרים או, מצרים עילית, מפגר מבחינה כלכלית, חברתית ופוליטית לעומת

את פסיקתה על כלל המוסלמים, או אף על רובם, שולטת בתחום הזה התפישה של התנועות האיסלאמיות מסוגו של חמאס. בהתמודדות עם טרור ההתאבדות, לפחות במישור הרעיוני, לא תוכל ישראל להיושע מפסקי ההלכה ומיציאה של אנשי דת איסלאמיים נגד התופעה.

יו"ר – פרופ' זאב מעוז:

תודה רבה לראובן פז. אנחנו עוברים לזירה קרובה גם מבחינה גיאוגרפית, וגם בהיבטים מסוימים של המקורות הרעיוניים והחברתיים של התופעה. אבל בניגוד לאילוצים ולמיגבלות העומדים בפני החברה הישראלית הדמוקרטית בהתמודדות עם התופעה, המשטר והמערכת הפוליטית והבטחונית של מצרים נוקטת בשיטות ובאמצעים אחרים. כדי לרדת הן על המקורות וגם על הדפוסים של תופעת הטרור במצרים, וגם על אופן ההתמודדות של המשטר המצרי עם התופעה, אבקש מנחמן טל לשאת את דבריו.

מר נחמן טל:

טרור במדינות אחרות: המקרה של מצרים

הפונדמנטליזם האיסלאמי, התגבש לכוח חשוב בשני העשורים האחרונים במצרים, כחלק מגל הקנאות האיסלאמי שפרץ במזרח התיכון בסוף שנות השבעים ובשל כמה גורמי יסוד ותהליכים הגורמים להתרפתות:

ראשית, במצרים קיימת מצוקה כלכלית וחברתית קשה ומתמשכת.

שנית, משבר אידאולוגי, שבבסיסו האכזבה מן המשטרים החילוניים ואמונותיהם כמו מהחלום הפאן-ערבי של נאצר. לכך ראוי להוסיף את המפלה המבישה במלחמת ששת הימים.

שלישית, האיסלאם משמש מוקד הזדהות עיקרי בחברה המצרית. במצרים קם והתפתח כבר בשנות העשרים של המאה ה-20 אירגון "האחים המוסלמים", שתרם תרומה חשובה לגיבוש הפונדמנטליזם

לצאת ממנה, להיות בנפרד ולשוב לחברה לאחר הכנות מתאימות להשלמת הג'יהאד. ביוני 1977 ביצעה הקבוצה מעשה טרור שזיעזע את הציבור המצרי כאשר חטפה ורצחה את שר ההקדשים לשעבר. המשטר הגיב בתקיפות רבה, מאות נעצרו, חמישה ממנהיגי הארגון הוצאו להורג. האירגון חוסל למעשה, אבל תורתו הצמיחה אירגונים קטנים, הדוגלים בתפיסת "אל-תכפיר ואל-תג'רה" והאחרים לפעולות טרור במצרים עד עצם היום הזה.

לכל אירגוני הטרור מטרה אסטרטגית משותפת והיא הקמת מדינת הלכה איסלאמית כחלק מן החזון של חידוש החליפות. לצורך השגת המטרה מפעילים האירגונים טרור, או בשפתם ג'יהאד. הם פועלים בחוליות קטנות ומפוצלות ויש להם מנהיגים כריזמטיים. הם זוכים לציות של אנשיהם. הם מקיימים אורח חיים פשוט ושוויוני ונהנים מעורף תומך, בעיקר במצרים עילית. לאירגונים הרדיקליים האלה יש גם פעילות גלויה בתחום הקהילה, במטרה להפגין דאגה לחברה המצרית במקום שיש הזנחה של השלטון המרכזי. במסגרת זו הם מקיימים שירותי בריאות, חינוך ורווחה לציבור. המסגד משמש להם מוקד מרכזי להטפה ולחינוך, אבל גם כאתר לגיוס של אנשים לזרוע הצבאית. הפעילות הזאת נעשית בעיקר במצרים עילית.

אירגוני הטרור פועלים בעיקר נגד היעדים הבאים:

(א) פגיעה בראשי השלטון, ראשי מנגנוני הבטחון ובאיש ציבור.

(ב) פגיעה בתיירות.

(ג) פגיעה במיעוט הקופטי.

(ד) פגיעה במטרות מצריות בחו"ל.

(א) הפגיעה באישי שלטון ובטחון הפכה ליעד עיקרי ולשיטה של אירגוני הטרור מאז רצח הנשיא סאדאת. הפגיעה בכוחות הבטחון הפכה למעשה לכורח קיומי, משום שאלה לוחמים ישירות נגד האירגונים האיסלאמיים. ההתעמתות עם כוחות הבטחון גורמת לדעת קהל אוהדת לאנשי הטרור, במיוחד כאשר הם זוכים להצלחות. לאנשי הטרור יש גם גיבוי והכשר הלכתי לפגוע בראשי השלטון ובאיש ציבור שלשיטת אירגוני הטרור הרדיקלים, נהגו בניגוד לרוח האיסלאם.

ואכן רשימת ההתנקשויות מרשימה מאד: ב־1987 נעשו נסיונות לפגוע בשני שרי פנים לשעבר. בדצמבר 1989 שוב ניסו להתנקש בשר הפנים. ב־1990 נרצח יו"ר הפרלמנט. במהלך 1993, השנה

הצפון ומרחב קהיר. תושבי הדרום מאורגנים עדיין במבנה שבטי וקיים שם נתק בינם ובין השלטון המרכזי. יש בדרום הרבה איבה, ניכור ומרידות. אין פלא, אפוא, שמתוך כ־280 אנשי ג'יהאד שהיו מעורבים בקשר לרצח סאדאת, 180 באו מהדרום ו־70 נוספים היו מהגרים מן הדרום שהתגוררו בשכונות בקהיר. גם האיש שירה בסאדאת, סגן איסלמבולי, הוא יליד מחוז אל-מיניה, איש הדרום.

בדרום יש גם, בשל המבנה השבטי, הרבה מקרי רצח על רקע נקמת דם. לאחר כל פשיטה של כוחות הבטחון המצריים בדרום שבה נהרג תושב מקומי, מחפשים בני המשפחה לנקום בקצין המצרי האחראי לכך, וכמובן במשתף הפעולה שמסר מידע לאותו קצין. כך נוצר מעגל קסמים של רצח, נקם – ושוב רצח, עד כי לא תמיד ניתן להבחין בין פיגוע טרור לפיגוע על רקע של נקמת דם.

מי הם אירגוני הטרור העיקריים הפעילים במצרים? אתאר בקצרה את השלושה העיקריים:

(א) האירגון הגדול והרומיננטי הוא "אל-ג'מאעה אל-איסלאמיה" או כפי שאקרא לו בעברית, "הקבוצה האיסלאמית". אירגון זה ביצע מעשי טרור נועזים ובהם נסיונות להתנקש בראשי השלטון, שהגיעו לשיאם בנסיון ההתנקשות בנשיא מובארק ב־26 ביוני 1995 באתיופיה. רבים מצעירי האירגון השתתפו במלחמה באפגניסטן. לאירגון זה יש בסיס בסודאן והוא נהנה גם מתמיכה של איראן. רבים ממנהיגיו שוהים בחו"ל לאחר שנאלצו לברוח ממצרים לנוכח הגברת הלחץ עליהם. ב־1994 העריכו את מספר חברי האירגון בכ־10,000 ובהם כ־800 מוותיקי המלחמה באפגניסטן. המנהיג הרוחני של האירגון, הוא השייח' העיוור עומר עבד אל-רחמן הכלוא בארצות הברית. לאחר נסיון ההתנקשות במובארק, הצליח המשטר להנחית מכות קשות על האירגון שנחלש ופעילותו ירדה. עיקר מאחזיו של האירגון נמצאים במצרים עילית, שם נוסד בסוף שנות השבעים ושם התגבש, גם על רקע המצוקה הכלכלית והחברתית.

(ב) אירגון שני, הוא אירגון "הג'יהאד", שחבריו ביצעו את רצח סאדאת. לאחר הרצח נתפסו רבים מאנשיו, חלקם הוצאו להורג והאירגון חוסל כמעט לחלוטין. במהלך שנת 1993 הוקם האירגון מחדש. יש המכנים אותו "הג'יהאד החדש", אבל הוא מוכר יותר בשם "טלאאע אל-פתח", או בשפתנו "חלוצי הנצחון". אירגון זה הספיק לבצע מעשי טרור בשנתיים האחרונות, כמו נסיון ההתנקשות בשר הפנים המצרי הנוכחי.

(ג) אירגון שלישי, המבטא גם תפישה ודרך באיסלאם הרדיקלי, הוא "ג'מאעת אל תכפיר ואל-תג'רה", שמשמעותו היא שהקבוצה הזו רואה את החברה המצרית ואת מוסדותיה ככופרת, ועל כן יש

משפחות ערביות ומצריות באירופה ובאמריקה, בשם מרכזים איסלאמיים שונים וגם בשם של המוסלמים בבוסניה. בערי מצרים ובחוצות הערים מתקיימת התרמה ליד תיאטרונים ובתי קולנוע, בעיקר בדרום. ידוע גם על איש עסקים סעודי עתיר-נכסים וממון, שמטעמים השמורים עמו מממן את האירגון של "הקבוצה האיסלאמית" ואירגונים אחרים. הוא יושב כיום בסודאן. ויש מכשיר כספי נוסף וחשוב – בנק איסלאמי שהוקם בסוף שנות השמונים באיי באהמה, התומך, בכיסוי של תרומה למוסדות צדקה, באירגונים האיסלאמיים השונים.

לטרור האיסלאמי במצרים יש סיוע חיצוני. המשטרים האיסלאמיים בסודאן ובאיראן מעניקים תמיכה בתחומים שונים לקנאים המצרים. בסודאן מתקיימים אימונים של הקיצונים, במיוחד של אנשי "הקבוצה האיסלאמית". אנשי האירגון שנמלטים ממצרים מוצאים מקלט בסודאן. מארץ זו הוברחו כלי נשק לתוך מצרים, בארבע השנים האחרונות, לשימושם של הקנאים. אנשי "אל-ג'מאעה אל-איסלאמיה" משתמשים בדרכונים סודאנים בנסיעותיהם. כבר נאמר שהמתנקשים בנשיא מובארק, באו מסודאן ושב אליו. איראן סייעה בהקמת מחנות האימונים בסודאן, ומדריכים מטעמה אף אימנו שם את הקנאים. איראן תומכת בכספים ב"קבוצה האיסלאמית". גם באיראן עצמה מתאמנים קנאים מוסלמים בני לאומים שונים, כולל מצרים.

כיצד מתמודד המשטר בטרור האיסלאמי?

גל הטרור שפרץ במצרים באמצע 1992, הפתיע את המשטר בעוצמתו ובהיקפו, לעומת גלי הטרור הקודמים. המשטר חזר וקבע את המאבק באירגונים הרדיקליים כמשימה ראשונה במעלה, כי ראה בהם סיכון ליציבותו. אבל בשלב הראשון, לא היו לכוחות הבטחון הכלים והאמצעים, ולא היתה אסטרטגיה מגובשת למאבק בטרור. היה חוסר במודיעין, וגם המידע הקיים לא נשען על מקורות מהימנים.

התגובה המקובלת של המשטר המצרי לטרור היתה לפעול מייד ובכוח רב לריכוז הטרור הנקודתי, תוך שימוש באש ועריכת מעצר המוני של אנשים, ביניהם רבים החפים מפשע. תגובת השלטון יצרה אולי רגיעה בנקודת הזמן, אבל הזמינה את הפורענות הבאה. עד מהרה, התמלאו בתי הכלא, במיוחד במהלך שנת 1993. וכך, בתי הכלא, במקום לשמש לענישה ולהרתעה הפכו למעשה לבתי ספר ולחוויה מגבשת לעצורים רבים שספגו בין הכתלים את המסר האיסלאמי. רבים מאלה שנעצרו על לא עוול בכפם, יצאו מבתי הכלא כשהם מגויסים לאירגוני הטרור. המשטר המצרי, בחפשו כל דרך

הקשה ביותר של טרור במצרים, נעשו נסיונות התנקשות בשר הפנים הנוכחי חסן אל-אלפי, בשר ההסברה ובראש הממשלה עאטף צידקי. רוב הנסיונות נכשלו או הסתיימו בפציעת האיש. ואולם נסיונות הפגיעה בראשי השלטון הביכו את המשטר ואיימו על היציבות במדינה.

פיגועים בכוחות הבטחון בוצעו בתדירות גבוהה בעיקר בשנות התשעים. במסגרת זו נרצחו קציני בטחון בכירים ושוטרים ברחבי מצרים. הטרור הופנה גם נגד האינטלקטואלים שהעזו להעביר ביקורת על הקיצוניות הדתית. בין אלו היו עורכי עיתונים וסופרים. ב-14 באוקטובר 1994 נעשה נסיון להתנקש בחייו של הסופר המצרי הידוע, חתן פרס נובל לספרות, נגיב מחפוז בן ה-83 והוא נפצע קשה. השיא במאמץ אירגוני הטרור לפגוע בראשי השלטון במצרים, נעשה ב-26 ביוני 1995 בעת נסיון ההתנקשות בנשיא מובארק באדים אבבה על-ידי "אל-ג'מאעה אל-איסלאמיה". המתנקשים הגיעו מסודאן, וחלקם גם נמלטו אליה חזרה לאחר האירוע. ההתנקשות תוכננה היטב, ורק כשל של אחת מהחוליות בביצוע ותגובה גבוהה של מאבטחי הנשיא הצילו את חייו של הנשיא המצרי.

(ב) התיירות למצרים אף היא נקבעה כיעד לטרור. היא סומנה כיעד מועדף על-ידי "אירגון אל-ג'מאעה אל-איסלאמיה". האירגון קיבל פסק הלכה מהשייח' עומר עבר אל-רחמן בארצות הברית, שקבע שהתיירות גורמת להשתתפות המידות של החברה המצרית ועל כן היא אסורה ודמה מותר. מטרת הפגיעה בתיירות היתה להסב נזק קשה לענף כלכלי חשוב במצרים וכמובן, לפגוע בתרמיתה של המדינה בעולם. במסגרת הפיגועים בתיירות, נורו יריות לעבר רכבות נוסעים, לעבר אוטובוסי תיירים, הופעלו מטעני נפץ באתרי תיירות ועוד. בסך הכל, בארבע השנים האחרונות, נהרגו 11 תיירים זרים, אבל זה הספיק כדי לשתק כליל שתי עוגנות תיירות, של השנים 1992 ו-1993, ולגרום לאוצר המצרי נזק ישיר שבין שלושה לחמישה מיליארד דולר.

(ג) הפגיעה במיעוט הקופטי. התנכלויות של אירגונים פונדמנטליסטיים איסלאמיים למיעוטים, הינה תופעה מוכרת. היא איננה ייחודית דווקא למצרים. מוכרות הרדיפות של הנוצרים בסודאן ושל הבהאיים באיראן. במצרים הפכו את הקופטים, המהווים כעשרה אחוז מהאוכלוסייה, ליעד לפגיעות. רואים בהם נטע זר מבחינה דתית ואתנית, מתקנאים בהשכלתם ובהצלחתם הכלכלית. הקופטים מסמלים גם את המשטר השנוא בקהיר. כ-60 קופטים נהרגו בפיגועים על רקע עדתי בשלוש השנים האחרונות.

היכן משיגים האירגונים הרדיקליים את הכספים? מתברר שיש מקורות יציבים התורמים להם כספים. איראן תומכת ב"קבוצה האיסלאמית" ובקבוצת "אל-ג'יהאד". מתקיים גם איסוף של תרומות בקרב

לבלום את גל הטרור בראשיתו, החליט לנסות להידבר עם האירגונים הרדיקליים – בניגוד לעמדתו הבסיסית שאין לדבר כלל עם אירגוני טרור. את הנסיון הזה, הוביל שר הפנים בראשית 1993. הדיאלוג, כמובן, נכשל, כי הפער בין הצדדים היה גדול והשלטון נאלץ להכחיש שבכלל התקיים דיאלוג כזה, למרות שהוא יזם אותו. שר הפנים שהוביל את המהלך הודח מתפקידו.

מן הראוי לציין שהמשטר המצרי פועל נגד האירגונים הרדיקליים בנסיבות לא קלות. ראשית, אין למשטר מסר אידיאולוגי מושך, נוכח המצוקה הכלכלית והחברתית הקשה. מנגד, המסר האיסלאמי נקלט היטב בחברה שהאיסלאם הוא מוקד הוזהות עיקרי בה. שנית, הרוב הרומם של הציבור לא התקומם נגד הטרור, למרות שהדבר קורה מפעם לפעם, אחרי פיגועי טרור קשים. המשטר גם מחויב עדיין, במידה מסוימת, לרפואי פעולה דמוקרטית והוא חש שעין המערב פקוחה עליו. יש גם נסיבות המקילות על המשטר במלחמתו בטרור. העובדה שרוב הציבור רואה במשטר, משטר לגיטימי. הצבא וכוחות הבטחון נאמנים לו והיריבים, אירגוני הטרור הרדיקלים, מפוצלים ואינם פועלים במתואם.

במחצית השנייה של 1993 הושלמה הכנתה של אסטרטגיה בטחונית למלחמה בטרור, שהחלה לתת את תוצאותיה כבר במהלך 1994. במרכיבי האסטרטגיה היו הקמת מאגר מידע מרכזי על אירגוני הטרור ופעילותם, שיפור המודיעין, העלאת רמת המשטרה, פעולות התקפיות יזומות על הטרוריסטים, ובמיוחד על מפקדי טרור, והריגתם והגברת שיתוף הפעולה המודיעיני והמבצעי במישור הבינלאומי והבינערי.

עיקר המאמץ של המשטר במאבקו בטרור מתמקד בתחומים הבאים: בתחום המודיעיני והמבצעי, בתחום החוק והמשפט ובתחום שיתוף הפעולה הבינערי.

התחום המודיעיני הוא מטבעו תחום רגיש שאין מדברים עליו בפומבי. אבל כבר צויין שלמודיעין המצרי לא היה המידע הבסיסי הדרוש לסיכול הטרור בשלבים הראשונים. היה להם גם קושי גדול מול איבה מתגברת, לגייס סוכנים או להחדיר אותם לאירגוני טרור בקרב אוכלוסיה עויינת בעיקר בדרום המדינה. במהלך 1994 חלה התקדמות בתחום המודיעין והושג מידע מסוכנים שהצליחו לגייסם. מאגר המידע המרכזי סייע ליחידות בשטח. מידע רב השיג המודיעין המצרי מחקירות של עצורים במתקני המשטרה והכלא. במהלך 1995 ואילך חלה התקדמות נוספת בהשגת מידע. עם זאת, ניתן להתרשם שלמצרים, אין כיסוי מודיעיני הולם בשלוחות הטרור בחו"ל, כמו למשל בסודאן,

שהיא ללא ספק ארץ יעד עיקרית שלהם. עדות לכך יכול לשמש נסיון ההתנקשות בנשיא מובארכ, תוכנית שהטרוריסטים שקדו עליה במשך קרוב לשנתיים ואילו היה למודיעין המצרי מידע, אין ספק שמובארכ לא היה יוצא להשתתף בכנס הזה.

בתחום המבצעי המשטר מפעיל מיגוון רחב מאד של אמצעים, בכוח רב ובנחישות. סגר ועוצר ומעצרים המונים הם שיטה מקובלת. מפעילים אמצעי זה על שכונות, על ערים, וראוי שתוצג דוגמא להמחשה. באמצע דצמבר 1992, הטילו 15,000 אנשי כוחות הבטחון של מצרים סגר על רובע אמבאבה בקהיר, רובע ענק שבו חיים כמיליון בני אדם, עצרו שם כ-600 קנאים על פי רשימה מסודרת, ובתוכם כ-70 מפקדים של "אל-ג'מאעה אל-איסלאמיה". המעצרים ההמוניים חייבו כמובן את הרחבת בתי הכלא ובנייה של חמישה בתי כלא חדשים.

במלחמתו בטרור, המשטר משתמש גם בכל הצעדים האדמיניסטרטיביים המוכרים גם לנו: הריסת בתים, עקירת עצים במטעים שמתוכם נורתה אש על כוחות הבטחון, מעצרי מנע והוא גם מקציב פרסים כספיים גבוהים למי שימסרו מידע על מבוקשים.

המשטר המצרי רתם גם את המערכת המשפטית למאבק. זמן קצר לאחר פרוץ גל הטרור אושר בפרלמנט, ביולי 1992, החוק נגד טרור. החוק מאפשר למשטר לבצע מעצרי-מנע ולהטיל עונש מוות על השתתפות פעילה בטרור. הוא גם הסמיך את הנשיא להוציא צווים להעברת תיקים של חשודים בטרור לבתי דין צבאיים. פקודות הנוגעות לפתיחה באש שונו לצורך ירי על מנת להרוג. בסך הכל, בארבע השנים האחרונות הוצאו להורג במצרים כ-80 בני אדם, מכוח החוק הוציא הנשיא צו המאריך את מצב החירום במדינה, עד 3 במאי 1997. במצרים קיים מצב חירום מאז רצח הנשיא סאדאת באוקטובר 1981.

בתחום של שיתוף הפעולה הבינערי והבינלאומי עשתה מצרים מאמץ ניכר. הרבר העיקרי שהראיג את המצרים היה הריכוז הגדול של אנשי טרור מצרים בפקיסטן ובאפגניסטן. בתום המלחמה נגד הסובייטים באפגניסטן יצאו רבים מהמאגר הזה לנהל את הטרור במצרים. רק לאחר התמנותה של בנאזיר בוטו לראש הממשלה בפקיסטן, הושג הסכם לשיתוף פעולה. פקיסטן העבירה למצרים רשימה של מאות אנשי טרור שעברו אימונים בתחומה ועשרות קנאים הוסגרו למצרים. הסכמים דומים לשיתוף פעולה הושגו עם אלג'יריה, טוניסיה, תימן, סעודיה, עם מדינות המפרץ ועם ארצות נוספות. עם ארצות המערב שיתוף הפעולה מוגבל יותר. אלו מסרבות להסגיר למצרים חשודים איסלאמים, בשל סיבות משפטיות בעיקר.

כי הוא הוגדר ככופר שיש לסלקו מן הדרך. מבחינה זו, אנחנו והוא נמצאים למעשה בסירה אחת. והיבט נוסף של ההקשר הישראלי: האיסלאם הרדיקלי מהווה איום קבוע על תהליך השלום ועל ההשלמה של הערבים עם ישראל. התנועות האיסלאמיות לא הצליחו אמנם עד כה למנוע חתימת הסכמי שלום בין ישראל לערבים, אבל ברור שאם תתרחש הפיכה איסלאמית במצרים, יבוא הקץ על השלום עם ארץ זו, והתהליך כולו יושפע לרעה.

אסיים בתחזית: אני חושב שאין זה הימור לאמר שהטרור האיסלאמי ימשיך להתקיים במצרים בטווח הנראה לעין. למעשה אין אפשרות לעקור אותו מן השורש בתקופה הקרובה. ראשית, מדובר בטרור שאיננו תופעה של אלימות פוליטית בלבד, אלא גם תוצר של מצוקה כלכלית וחברתית שאינן ניתנות לפתרון קל. במצב זה מסוגלים האירגונים הרדיקליים להוסיף כל הזמן לגייס אנשים חדשים לשורותיהם, על רקע ניצול המוטיבציה המבוססת על אבטלה, על ניכור, על מרירות ועל המסר האיסלאמי שמושך אותם.

שנית, האירגונים הרדיקליים במצרים יכולים לסמוך על המשך התמיכה של המשטרים בסודאן ובאיראן. ושלישית, האסטרטגיה הטרוריסטית האיסלאמית נשענת על כוח עמידה, על סבלנות, על סיבולת ואפילו על הבלגה. לפיכך הם מבצעים בעת הצורך נסיגה תחת לחץ לצורך חזרה. הטרוריסטים חוזרים לפעילות בעת שהשלטון נראה כמשרד רפיון ותרדמה.

ואף על פי כן, אירגוני הטרור האיסלאמיים אינם מהווים איום קיומי למשטר במצרים ואינם מסוגלים להביא לסילוקו בעתיד הנראה לעין. הם יכולים להפיל שליט, אך לא לכונן שלטון. אירגוני הטרור לא הצליחו לשכנע את הציבור המצרי שיש להם פתרונות מעשיים למצב, והשפעתם – פרט לאיזור הדרום – קלושה. למשטר יש היכולת להגן על המשאבים החיוניים במדינה, על מתקני האנרגיה, הדלק ועל אלו של תעלת סואץ. מאידך, אין למשטר אפשרות לתת הגנה מוחלטת לענף התיירות הרגיש והשביר. עוד ראוי לציין שממשלת מצרים עדיין לא הפעילה את הצבא נגד קבוצות הטרור, כפי שעשו בארצות אחרות, שכן כוחות בטחון הפנים מספיקים לטפל בבעיה בהצלחה.

קיימת גם הסוגיה הקשה של אלפי העצורים שמילאו את בתי הכלא. זוהי בהחלט נקודת תורפה באסטרטגיה האנטי-טרוריסטית, שהרי האסירים האלו יצאו בעתיד לחופשי, כל אחד במועד שנקבע לו. הם יצאו מן הכלא מרי נפש ומלאי שנאה למשטר ולחברה. יש כאן פוטנציאל של סיכון, במיוחד לאור העובדה שבשנות השבעים והשמונים, רוב ארגוני הטרור נוסדו בין כותלי הכלא.

במסגרת ההסכמים, הצדדים מחליפים מידע מודיעיני והארצות השותפות להסכמים פועלות לניטרול תשתית הטרור בארצותיהם וכן מסגירות למצרים טרוריסטים מבוקשים. גם שיתוף הפעולה הבינערכי התהדרק בשנה האחרונה, בעיקר ביוזמת מצרים. בשנה שעברה התקיימו כנסים ומפגשים של ראשי משטרות וזרועות מודיעין ערביים שעסקו בחילופי מידע ובבחינת תוכניות לסיכול טרור.

המשטר מפעיל גם מערכת הסברה ולוחמה פסיכולוגית נגד הקנאים האיסלאמיים, במסגרת זו גייסו את הממסד הדתי הרשמי להבאיש את ריחם של הרדיקלים כמי שאינם נוהגים בהתאם לרוח האיסלאם. המופתי של מצרים מפרסם מעת לעת פסקי הלכה כאלה, בתגובה הוא גם מקבל כמובן, איומים על חייו, מצד הרדיקלים. שיטת ההסברה היעילה ביותר היא הטלוויזיה, המקרינה פעולות טרור אכזריות וגורמת לסלידה בציבור כלפי הקנאים.

הפעלה משופרת של כוחות בטחון הפנים במצרים בשנתיים האחרונות, פגעה קשה בקנאים האיסלאמיים. במסגרת זו הצליחו כוחות הבטחון לסכל פיגועים במרחב קהיר, לפגוע במפקדים של האירגונים הקיצוניים ולהביא לצמצום ניכר של מעשי טרור בקהיר ובאיזור. הטרוריסטים נדחקו דרומה, שם עדיין ישנה אלימות רבה. בדרום יש לקנאים אוכלוסיה אוהדת; רבים מה פשוט שבו אל חיק משפחתם.

בשנת 1994 נתפסו במצרים כ-15,000 כלי לחימה. הצלחות אלה של כוחות הבטחון, דחקו את הטרוריסטים לבצע פיגועים נגד מטרות מצריות בחו"ל. כבר הוזכר נסיון ההתנקשות בחיי הנשיא מובארק באתיופיה. פיגוע משמעותי שני אירע בנובמבר 1995 כאשר נהג מתאבד הסיע אל תוך מיתחם שגרירות מצרים בפקיסטן מכונית תופת ופוצץ אותה. 15 בני אדם נהרגו, ועוד כ-60 נפצעו. לאירגונים הרדיקליים המצריים אין קושי לבצע פעילות כזו בחו"ל, משום שהם נשענים על תשתית הקיימת במקומות רבים בעולם. באחרונה גם פורסמו חשיפות של תשתית איסלאמית באיטליה, בגרמניה, בספרד וגם בארצות הברית.

כמה מילים על ההקשר הישראלי. אפשר לומר שהטרור האיסלאמי במצרים והטרור הפועל נגדנו נולדו מאותה האם – תנועת התחיה האיסלאמית, שהחלה להתפשט באזורנו בסוף שנות השבעים. "אל-ג'מאעה אל-איסלאמיה" במצרים והחמאס בשטחנו פועלים למעשה להשגת אותה מטרה: לסלק את המשטרים הנוכחיים ולהשליט במקומם משטר הלכה איסלאמי. ההבדל הוא שלגבינו קיימת התייחסות מחמירה, כי נקבע שפלסטין הוא השטח היחיד שנותר תחת שלטון זר, ועל כן המאבק לשחרורו הוא גורלי לאיסלאם. מובארק הוא אמנם לא שליט זר, הוא ערבי ומוסלמי, אך דינו נחרץ,

הבעיה אכן מורכבת מאוד. אם נשתמש במושגים של עולם הספורט, אזי לא ניתן יהיה להעניק נצחון או הפסד לאחר מן הצדדים בהתמודדות. המשטר אמנם נטל את היוזמה והצליח לדחוק את הקנאים האיסלאמיים ממרחב קהיר לדרום המדינה ואולם, הטרור לא הובס. הוא הוכה קשה וסבל אבידות כבדות, אבל אף אירגון לא חוסל, אף אירגון לא התפרק וגם לא התפלג. ולכן, בנסיבות הקיימות, במיוחד במצרים עילית, יש לטרור היכולת לרענן את שורותיו בחברים חדשים ואף להגיח מעת לעת לביצוע פעולות טרור, אפילו במרחב קהיר. לטרור אין תוחלת, אך בנסיבות של מצרים הוא עדיין תופעה המזינה את עצמה.

שאלות ותשובות

שאלה:

שאלה לעניין המתאבדים. הדוגמא כביכול, של עז אל-דין אל-קסאם, היתה צריכה להשפיע על כך שבעלי מעמד חברתי מנהיגותי, יהיו בין ראשי המתאבדים. האם זה באמת כך?

מר ראובן פז:

הדוגמא של עז אל-דין אל-קסאם, לא בהכרח היתה צריכה להביא לכך שיהיו דווקא נכבדים או אנשים מצמרת החברה. קודם כל, עז אל-דין אל-קסאם היה דוגמא. הוא בכלל לא פלסטיני, אבל בפעילות שלו בפלסטין ובארץ ישראל הוא התערה כמה שיותר בקרב השכבות הנמוכות ביותר של החברה. הוא גם ראה במאבק שלו הרבה מאד סממנים סוציאליים ואולי אפילו צריך לראות אותם סוציאליסטים במידה מסוימת, ולא רק של ג'יהאד דתי. כך שהדוגמא שלו לא בהכרח היתה צריכה למשוך אנשים שהם בעלי השכלה יותר גבוהה, או אנשים שבהכרח באים ממשפחות יותר מכובדות.

עד כמה שאפשר לבנות דגם חברתי כלשהו של המתאבדים שביצעו פעולות כאלה עד היום, הרי מבחינה סוציאלית מדובר פחות או יותר באנשים ממשפחות שאינן בהכרח מהשכבות הגבוהות ומהעשירונים העליונים של החברה. היו כמה סטורגטים, אנשים בדרך כלל בעלי השכלה, לפחות תיכונית. אנשים שלחלק מהם גם היו מקומות עבודה, ולא בהכרח היתה כאן איזושהי מצוקה כלכלית או יאוש ממצוקה כלכלית. בסך הכל הדגם הוא פחות או יותר חתך של מי שצמחו במהלך

ההתמודדות עם הטרור

האינתיפאדה, ואולי גם ערב האינתיפאדה, כפעילים ברחוב הפלסטיני מבחינה חברתית. אין כאן איזה ייחודיות לקבוצה זו או אחרת על פני קבוצות מסוג אחר, כאילו מאותה קבוצה יצאו יותר מתאבדים.

שאלה:

האם נכון לומר שבכל זאת קיימת הגבלה, ריסון מצד האירגונים האיסלאמיים והחילוניים במצרים ובישראל? מה מונע מהם שימוש בנשק מתוחכם הקיים אצל האירגונים האיסלאמיים המצרים, דוגמת טיל, שהם ישגרו לתחנת חשמל או למוקד שלטוני מצרי - וזה לא נעשה.

מר נחמן טל:

קשה להשיב בדיוק מדוע אנשי הטרור במצרים אינם יורים טיל במפעל חשמלי זה או אחר. אני מניח שלמרות התפישה הג'יהאדית שלהם, הם אינם רוצים לאבד כליל את האחיזה שיש להם בציבור, כי הריסה של מתקן חשמלי בוודאי תביא לשיתוק חיים בצורה כזו שתביא נגדם מרירות רבה.

היעד העיקרי שלהם, ואת זה הם עושים בנחישות רבה, זו פגיעה בצמרת השלטון. היו להם הצלחות לא מעטות שרק בנס לא נגמרו ברצח האנשים. הם גם נותנים עדיפות לתקיפה של מוסדות ואנשי בטחון. זהו יעד חשוב שמביא להם גם תהילה וגם תמיכה בציבור. על כן, לדעתי, הם לא יבקשו לפגוע במפעלים שיכולים לגרום לאובדן האהדה שיש להם בציבורים כאלה ואחרים.

יו"ר פרופ' זאב מעוז:

אני מודה לכל הדוברים במושב הזה. לאחר ההפסקה נתכנס למושב השני של יום העיון.

של מדינת ישראל היא השפעת הטרור על מדינה בהקמה, על תהליך עיצוב פניה של המדינה.

כאשר משהו נמצא בתהליך של עיצוב, קל יותר להשפיע עליו, לקלקל אותו, לשנות אותו, מאשר כשמנסים להשפיע על משהו מגובש, גמור ומעוצב לתפארת. מדינה בהקמה עוברת כמה תהליכים העתידים לגבש את דמותה. מדינת ישראל עוברת ארבעה תהליכים כאלה, וברצוני להסביר כיצד כל אחד מהם תורם לעיצוב דמותה של המדינה, ואחר כך להראות כיצד הטרור משפיע על כל אחד מהם.

את כל ארבעת התהליכים שיפורטו להלן החלו האבות המייסדים, לא רק של המדינה, אלא של הציונות, והם תהליכים המתגלגלים בעם היהודי ובמדינת ישראל מזה עשרות רבות בשנים:

(א) הוצאת העם היהודי מן הגלות.

(ב) הוצאת הגלות מן העם היהודי.

(ג) בניית המדינה מבפנים, כלפי פנים.

(ד) בניית המדינה כלפי חוץ.

לפני שיסתיימו התהליכים האלה, לא נוכל לומר שהסתיים עידן ההקמה ומתחיל עידן הניהול השוטף וההתפתחות הטבעית של מדינה נורמלית.

כאמור, כל אחד מארבעת התהליכים האלה תורם לעיצוב דמותה של המדינה. כאשר לתהליך הראשון, הוצאת העם היהודי מן הגלות, השאלה היא: מי יגיע לכאן? מה תהיה קשת הזהויות התרבותיות, הלאומיות והאישיות של מי שיהיו בני המדינה? עוד אנחנו יכולים לשאול, למשל, מה עשתה למדינת ישראל העליה מאתיופיה? מה עשתה למדינת ישראל העליה מארצות חבר המדינות וממדינות סמוכות, מפני שכל אחת מן העליות הביאה עוד גוונים בולטים וחשובים לתוך קשת הזהויות הלאומיות הקיימת במדינת ישראל.

ייתכן שפוטנציאל העליה טרם מוצה, ולכן אנחנו עדיין לא יודעים מה תהיה, בסופו של דבר, תמונת המרכיבים שמתוכם תיווצר התמונה של היהדות הישראלית, של הקבוצה היהודית בתוך החברה הישראלית – או במלים אחרות, מה תהיה הזהות היהודית הקולקטיבית.

תהליך השני הוא הוצאת הגלות מן העם היהודי. הגלות לא יצאה מן העם היהודי, גם לא יצאה מן העם היהודי היושב בציון. היא לא יצאה מהישראלים גם אם הם או אבות אבותיהם נולדו כאן. האתוס

מושב שני

יור – תא"ל (מיל') אריה שלו:

אני פותח בזה את המושב השני של יום העיון. המושב השני מוקדש להיבטים הפנימיים של הטרור ויהיו בו שלושה דוברים. הראשון, פרופ' אסא כשר מהחוג לפילוסופיה באוניברסיטת תל-אביב שידבר על השפעת הטרור על דמותה של מדינת ישראל. אחריו ירצה מר כרמי גילון, ראש השב"כ היוצא, על התמודדות מדינת החוק היהודית עם הטרור האיסלאמי. אחרון הדוברים במושב זה יהיה העיתונאי ועורך "דבר ראשון" מר רון בן-ישי שידבר על הטרור והתקשורת.

פרופ' אסא כשר:

הטרור ודמותה של מדינת ישראל

פגיעתו העיקרית של הטרור במדינת ישראל היא אובדן חיי אדם בין אזרחי המדינה. זאת בוודאי הפגיעה הקשה ביותר, החשובה ביותר והבלתי הפיכה – היא האסון בהתגלמותו. אך מלבד עצם הפגיעה בחיי אדם, יש לטרור השפעות שליליות על דמותה של מדינת ישראל, ועל השפעות אלה ברצוני לדבר.

פניה של מדינת ישראל, דמותה הערכית של מדינת ישראל – עדיין אינם מגובשים. זאת הנחת המוצא שלי. במובן מאוד רציני אנחנו עדיין מדינה בהקמה. האבות המייסדים הכריזו על הקמתה, הדורות שבאו אחריהם, כולל הדור של דודו ז"ל, המשיכו את ההקמה. גם אנחנו ממשיכים את התהליך וגם בנינו, ואולי בני בנינו, יעשו את זה אחרינו, עד שנגיע למצב שבו נוכל לומר: המשימה הושגה – סיימנו את הקמת המדינה. והואיל והקמת המדינה לא הסתיימה, השפעת הטרור על דמותה

(תצלום: דובר צה"ל)

התקהלות לאחר הפיגוע ב"דיזנגוף סנטר", 4.3.1996.

המקבלת ביטוי מעשי באורחותיה של המדינה, יש למדינה דמות שניתן לדבר בה. אך כאמור, אין לנו תשובות מלאות על השאלות האלה, אף שאנחנו ב"מקום טוב" בדרך לגיבוש התשובות.

על רקע הדברים האלה יש לבחון את השפעות הטרור. ההנחה העיקרית היא שהטרור מאט את כל ארבעת התהליכים שפורטו, כאילו הושם מקל בגלגליהם. עם זאת, נראה שלא מדובר בתהליכים בלתי הפיכים, ונראה שנוכל לחזור למקום שבו היינו לפני גל הפיגועים האחרון.

אסקור עתה את השפעת הטרור על כל אחד מארבעת התהליכים:

(א) הוצאת העם היהודי מן הגלות בווראי אינה יכולה להיחשב כפרויקט המוצלח ביותר של הציונות, מפני שרוב גדול ובוולט של היהודים אינם רוצים לבוא למדינת ישראל. בעבר, חלק גדול מהיהודים

המרכזי שבתוכו אנחנו נמצאים הוא אתוס גלותי. גם כשאנחנו חוקים להפליא, אנחנו מתייחסים אל עצמנו כאל נרדפים. עניין אחר שיש לתת עליו את הדעת הוא דמות הישראלי שיגדל כאן. האם הגענו לסוף הפרויקט של עיצוב אתוס החיים של הישראלי האמור להיות היהודי החדש? האם באמת יש יהודי חדש? אבות הציונות רצו להציב במקום היהודי הישן הגלותי את היהודי החדש, הישראלי - אדם עצמאי במולדתו העצמאית. האם תהליך זה הסתיים? התשובה על כך היא, בווראי שלא!

התהליך השלישי הוא תהליך עיצוב המשטר, בניית המדינה כלפי פנים. אנו שואפים להגיע למצב יציב שבו אנחנו מדינה רגילה. מלבד ניו זילנד, אין מדינה בעולם שאין לה חוקה מלאה. אפילו בריטניה נמצאת תחת הסדרים חוקתיים במסגרת האירופאית. לנו יש רק חוקה חלקית, חבילה של חוקי יסוד. התהליך עדיין לא הסתיים. אם בוחנים את הסוגיות שנשארו פתוחות, את הדברים שטרם נעשו, הרי לא גמרנו לחוקק את חוקי היסוד בתחום המרכזי במשטר דמוקרטי, תחום זכויות האזרח. טרם הסתיימה חקיקת חוקי היסוד בצורה כזאת שתיתן גיבוש מסודר וממשי לצירוף העומד ביסוד הקיום המדיני שלנו - מדינה יהודית ודמוקרטית. יש הסוברים שבין שני מושגים קיים מתח. אני סבור שיש עימות קונצפטואלי ישיר בעניין הזה, אך יחד עם זאת, אני חסיד מובהק של העמדה האומרת שמשטר יכול להיות דמוקרטי במאה אחוז, ויהודי כמו שצריך, בלי פשרות, לא בצד הזה ולא בצד הזה. מכל מקום, התהליך טרם הסתיים ועדיין אנחנו שרויים בעיצומו.

התהליך הרביעי נוגע למקומנו באיזור. השאלה היא האם מדינת ישראל היא בחזקת מבצר הממשיך להתגונן מפני האויבים והנתון כל כמה שנים לגל חדש של עוינות ושל נסיונות לחסלו, כמו בימי ממלכת הצלבנים, או שמא אנחנו במצב אחר, בתהליך של התארגנות נורמלית של היחסים עם השכנים, שהרי יש לנו יחסי שלום והסכמי שלום רשמיים עם מצרים ועם ירדן, ויחסי שלום בשלב ביניים עם העם השכן - הפלסטינים - ויש לנו משא ומתן עם שאר המדינות הסמוכות. גם כאן אנחנו נתונים בתהליך של התקדמות למצב כזה שבו יהיו לנו הסדרי שכנות, וגם זה תהליך ממושך יותר ממה שהיה נראה במבט ראשון, אבל גם בו אנחנו לא בהתחלת העליה, אלא יותר קרובים לסיומה.

כל אחד מהתהליכים שתוארו תורם לעיצוב דמותה של החברה הישראלית. מה התשומה שקיבלנו מיהודי התפוצות על תרבויותיהם וזהויותיהם? מה יצרנו כאן בתור צורת החיים הבסיסית של הישראלי, ובמיוחד היהודי? איזה מן משטר אנחנו מטפחים? מה פירוש מדינה דמוקרטית יהודית? איזה מין יחסים יש לנו עם השכנים? אלה הן שאלות, שכאשר יש לכל אחת מהן תשובה מגובשת,

ההתמודדות עם הטרור

- כך אמרו לעצמם אבותינו - נרשה לעצמנו כל מה שצריך כדי לשרוד, כל מה שצריך להתמודדות עם רודפינו.

אתוס השרידה הזה לא יצא מדמנו. אין להתלונן על אבותינו שכך חיו בגלות. אבל האם אנחנו שונים מהם בצורה משמעותית? התשובה היא שמצד אחד, יש הבדל חשוב מאד בינינו לבינם, אך מצד שני, אנחנו עדיין חיים על פי אותו האתוס. ההבדל המובהק בינינו לבינם הוא שיש לנו מנגנון ליצירתם של יהודים בלי בעיה יהודית. אני רואה את זה מהדור שלי ואילך; אנחנו יהודים בלי בעיה יהודית. לנו אין בעיה להודות ביהודיותנו, לספר שאנחנו יהודים, לחיות כיהודים.

אבל יחד עם זה שאני יהודי בלי בעיה יהודית, וילדיי הם יהודים בלי בעיה יהודית, ואנחנו יודעים לגדל אותם כיהודים ללא הבעיה היהודית - שזה כשלעצמו הישג ציוני מדהים, אדיר וחשוב - צורת החיים הספונטנית שלנו ממשיכה לבטא את אתוס הנרדף, שהוא זה שורש הבעיה היהודית. שלא כחברינו היהודים האמריקאים, לנו אין תודעה של חיים עם בעיה יהודית, אבל יש לנו פרקטיקות של בעיה יהודית. תראו איך אנחנו נוסעים בכבישים. תראו את מאבק השרידה על השאלה, מי יגיע קודם לרמזור; שהרי אסור לי להיות נחות בשום ממד; הנרדף לא מרשה לעצמו להיות נחות! הנרדף חייב לשלוט במצב בצורה הטובה ביותר. ולכן, לא ארשה לשום נחיתות לכרסם בתוך מעגלי חיי, לא אהיה "פראיר" הוא לא יעקוף אותי! הוא לא יגיע לרמזור חמש שניות לפניו

הדוגמה של הכביש היא דוגמה חשובה ביותר, חשובה בהרבה ממה שהיא נראית. במדינת ישראל למודת המלחמות, שאחוז אחד מכלל אוכלוסיה היהודים נהרג במלחמה הראשונה שלה, יותר מ-3,000 נהרגו במלחמת יום הכיפורים, והיא לא מפסיקה לקבור את לוחמיה עד עצם היום הזה - בכל זאת, המדינה הזאת ידעה יותר מתים בתאונות דרכים מאשר במלחמות. העניין הזה של השרדנות בכביש, קיפד ומקפד את חייהם של יותר מ-20,000 איש במדינת ישראל, אבל יש לו גם ביטויים אחרים.

אין לנו מנהג מובהק של תכנון לטווח ארוך. אנחנו לא יכולים להגיד שהמוסדות הישראליים כולם - ואין להוציא מן הכלל גם את האוניברסיטה המארכת את יום העיון הזה - יודעים איך הם רוצים להיראות בעוד 15 שנים. אנחנו גאים בכושר האילתור הישראלי, אבל צריך להיות מינון נכון בין מה שאתה מתכנן ופועל על פיו, לבין מה שאתה מאתגר, כי בלית ברירה לא יכולת לחשוב על הכל, ופתאום משהו מפתיע צץ ואתה נדרש לכושר האילתור שבאמת חשוב לשרידה. אנחנו גם מאלתרים

לא יכלו לבוא. היום, כל יהודי שרוצה - יכול, אם לא בדלת הקרמית, לפחות בדלת האחורית. ואם הוא לא פה, זה משום שאיננו רוצה. ואנחנו יכולים ללמוד מהנסיון של אי-הרצון הזה, למשל מן היהדות האמריקאית. בעבר נהגו יהודי ארצות הברית לתרץ את אי-בואם בתנאים פיזיים קשים. לאחר זמן התחלפו התירוצים ובא "שלב הטקטיקה": חשוב שהם - היהודים - יהיו שם, בארצות הברית, מפני שהם הזרוע שלנו שם; הם הלובי היהודי והם ידאגו לבחירת הנשיא הנכון והסנאט הנכון. הם בבחינת שלוחה ממשית של ישראל, וחשוב שיהיו שם. בשלב השלישי זה הפך לאידאולוגיה. בימינו יש בכל וירושלים - ואנחנו יודעים שהתלמוד הבבלי הוא התלמוד החשוב ולא התלמוד הירושלמי - ולכן, חברינו בארצות הברית אומרים לנו: צורת הקיום היהודית המיוחדת של הגולה האמריקאית לגיטימית, כמו צורת הקיום המיוחדת של היהדות הישראלית.

גם אם נצליח להילחם בתרוצים, בטקטיקות ובאידיאולוגיות - יש סימנים בולטים יותר ויותר שהחברה הישראלית "לא קונה", לא את אלה ולא את אלה - הרי בעקבות הפיגועים, נוסף לנימוקים מדוע לא לבוא, מדוע לא "לעשות עליה", גם הפחד ברמה האישית. זה נימוק שקשה יותר להתמודד איתו, מפני שאנחנו צריכים להגיד למי שאיננו בא: תגלה אומץ לב, לא רק נאמנות כללית למפעל הציוני, למדינה העצמאית של היהודים במולדתם; תגלה אומץ לב, חרף הסכנה, חרף הקושי, חרף המצוקה - בכל זאת תעשה את זה. זאת היא דרישה שלא רבים יכולים להיענות לה, בוודאי לא כולם. ולכן יש לנו מקל נוסף בתוך הגלגלים של העלאת היהודים למולדתם, למדינתם העצמאית, ולכן יש האטה של התהליך של מיצוי פוטנציאל העליה, והאטה בתהליך הגיבוש של קשת ההוויות היהודיות שממנה תיווצר הזהות הקולקטיבית היהודית של החברה היהודית הישראלית, שהיא חלק חשוב מדמותה של מדינת ישראל.

(ב) הוצאת הגלות מן היהודים. כאן השפעת פיגועי הטרור קשה יותר. מלבד עצם הפגיעה בחיי אדם, זו מכה קשה ביותר להתגבשות המדינה והיא מחזקת את אתוס הנרדף. את אתוס הנרדף ירשנו מאבותינו. הם חיו אלפי שנים כמיעוט שהרבה מאד פעמים אכן נרדף, וגם כשלא נרדף, חי כמיעוט נרדף - מפני שציפה לרדיפה הבאה. ומיעוט נרדף יוצר את דפוסי החיים שלו: הוא לא מתכנן לטווח ארוך, הוא נתון בעצבנות מתמדת, יש לו חששות מתמידים מכל מה שאורב לו על כל צעד ושעל. למיעוט נרדף יש גם יחס רע מאד לבלמים. כשאתה נתון לרדיפות, "הכל הולך" ו"הכל מותר", זאת מלחמה על הקיום, מלחמה על הכל, שבה מותר לעשות כל מיני דברים שאסור לעשותם במלחמה על דברים קטנים. אם נלחמים על הכל, נוקטים בכל האמצעים. לכן, מכיוון שאנחנו במאבק הישרדות

פיגועי הטרור אינם מסייעים להגברת האמון. ערביי ישראל אינם קשורים בטרור, אבל האמון ההמוני אינו מושתת על מבט מדויק.

פיגועי הטרור יכולים לעורר גם טרור של יהודים נגד יהודים. חוסר האונים ואי־היכולת למנוע את הפגיעה יכולים להביא לכך שמי שמקבל את הדפוס שצריך לפגוע במי שמתואר כאשם העיקרי – והאשמה העיקרית מוטלת על־ידי אנשים על־פי הלוח רוחם ועל־פי דעותיהם – יכול, במקרים קיצוניים, להביא למעשים כמו רצח ראש הממשלה.

ברמה יותר כללית, אין גם ספק שפיגועי הטרור משנים את ההתפלגות של המצביעים על פני קשת המפלגות. אחרי כל פיגוע משתנה טבלת התמיכה במפלגות ובאנשים. זאת היא עובדה נתונה והיא מלמדת על היחלשות הדמוקרטיה הישראלית. ממילא גם פוחת האמון ברשויות והסדר הציבורי נפגע, או יש סכנה שייפגע. האזרח חש שהרשויות לא מצליחות לפתור את הבעיה ומכיוון שהוא חי באתוס של הנרדף, הוא מגיב בעצבנות. הוא סומך פחות על הגופים הממלכתיים האמונים על הסדר הציבורי. והזרימה הזאת של כוח מגופים ממלכתיים לירי אנשים המפעילים אותם כרצונם, שלא במסגרת החוק ולא במסגרת ההסדר ההוגן של הדמוקרטיה, גם היא תורמת לירידה בכוחה של הדמוקרטיה. התערערו אמון הציבור ברשויותיו עוד מתעצמת לנוכח הסגנון החדש של התקשורת. אלה חלקים מתהליכים עוד יותר עמוקים, ובמקום לבולמם אנחנו מחזקים אותם.

ועוד בהקשר זה. ממוצאי מלחמת יום הכיפורים עובר על מדינת ישראל תהליך של הרס האליטות, כל הקבוצות הקובעות נורמות – נחלשו. תחילה, נחלש הצבא. אחר כך נחלשו הבנקים במשבר הבנקים. הפוליטיקאים נחלשו כאשר גבר הרושם בציבור שיש הרבה סיאוב בחיים הפוליטיים. גם האוניברסיטאות נחלשו. התוצאה היא תהליך גדול וחזק של הרס האליטות. ואילו הרייטינג נותן את הצד השני של המטבע. מצד אחד האליטות יורדות ומצד שני עולה הוולגריה הגסה של הבינוניות הממארת של תוכניות טלוויזיה כמו "פופוליטיקה" או תוכניות שבהן מחלקים כסף בהגרלה.

מדינה דמוקרטית מפותחת היא מדינה היודעת לפעול במינונים עדינים, ברזולוציות מאד מדויקות. ככל שרמת הדמוקרטיה של המדינה יותר גבוהה, כך היא יודעת לעסוק בהתוויית גבולות מאד עדינים. אנחנו לא יודעים לעשות את זה. פה ושם אנחנו עושים את זה, אבל באופן כללי אנחנו צריכים לעבור תהליך של התפתחות, שבו אנחנו מתייצבים באיזור מסוים ששם צריך לעבור הגבול, ואחר כך, בתוך האיזור הזה, אנחנו עוברים לרזולוציה יותר טובה ומתווים את הגבול בצורה יותר

תכנון. אם מפתיעים אותנו באיזו דרישה בלתי אפשרית לתכנון, אנחנו מאלתרים את התכנון לטווח ארוך. בחיי היום־יום שלנו אנחנו חיים את חיי הרגע והמחר, ולא את חיי הטווח הארוך. אנחנו רואים את זה ביחס לחוק וביחס לזולת. אנחנו רואים את זה בהרבה מאד מקומות. גם הביקורתיות היתרה שלנו היא מסממני הגלותיות שבאופיו של השרדן.

וכך, האפשרות להיפגע מטרור באופן אישי, על יד הבית, או האפשרות שילדינו ייפגעו בלכתם ללב תל אביב או למרכז ירושלים, או למרכזי קניות ובידור אחרים, סכנה זאת מחזקת בלא כל ספק את כל הפרקטיקות של אתוס הנרדף. הרדיפה הגיעה אלי הביתה! ולכן תהליך של הוצאת הפרקטיקות האלה, כדי להגיע לפרקטיקות של מי שאיננו נרדף, הוא איטי, ובעקבות הפיגועים ייתכן שהתהליך נעצר ואולי נסוג.

עלינו להבין שדברים כאלה לא משתנים מהר. אתוס לא משתנה מהיום למחר, אלא בתהליך הדרגתי. וצריך להיות בעל עין פקוחה באשר לכיוון התהליך הזה וצריך להפריע למקלות להיכנס לגלגלים, וצריך לשמן את הגלגלים. תופעת הפיגועים מפריעה ומאטה את התהליך ואולי סובבה את הגלגלים אחרנית.

(ג) תהליך התפתחות הדמוקרטיה. וגם כאן, בשל פיגועי הטרור הואטו כמה תהליכים משניים, לא כולם באותה מידה, לא כולם באותו היקף של השפעה.

אנחנו שואפים למדינה נורמלית שבה אין האזרחים רוצים להיות נתונים להסדרים של תקנות הגנה לשעת חרום, ובוודאי לא לתקנות הגנה לשעת חירום שהתקין השלטון הבריטי בארץ ישראל בטרם קמה המדינה. היינו רוצים שהמצב אצלנו יהיה כמו זה הקיים בכל מדינה מתוקנת אחרת. הרעיון שהכנסת, הפרלמנט, מחדש מדי פעם את מצב החירום שלא נפסק עשרות בשנים, לא קיים במדינה שהגיעה לסוף תהליך הקמתה. פיגועי הטרור גורמים להאטה טבעית של התהליך.

עניין אחר הנוגע לתהליך הדמוקרטי הוא תהליך האינטגרציה של ערביי ישראל. 18% מאזרחי מדינת ישראל הם ערבים. כדי להגיע להשלמת גיבוש מותה של המדינה – או בלשון הצירוף, לקצה העליה – צריך להתקיים במדינה תהליך של אינטגרציה של המיעוט הזה. ואמנם מצד אחד, נחתמו הסכמי שלום עם השכנים, ובמיוחד עם הפלסטינים, שהאיצו את תהליכי האינטגרציה של הערבים בישראל, ואת נכונותם לראות את עצמם כאזרחים לכל דבר. מצד שני, אמון דורש שני צדדים ובאופן כללי,

עדינה, וכך הלאה. בתחומי חופש הביטוי, בתחומי חופש ההתארגנות, בתחומי השוויון ובהרבה מאד תחומים דומים, אנחנו עדיין ברזולוציות מאד גסות. בגלל תופעת פיגועי הטרור – התופעה המביאה עלינו את העוצמות הרגשיות שלה ממש לתוך הסביבה הקרובה של כל אחד ואחד – התהליך הזה, אולי, נסוג אחורנית, אולי נעצר.

(ד) תהליך השלום. אנחנו נמצאים במעין סיבוב פרסה – לא בעידן השלום, אלא במעבר מעידן המלחמה לעידן השלום, וכשם שסיבוב פרסה הוא עניין מאד מסובך, כך גם תהליך השלום הוא תהליך מאד מורכב. הוא כולל בין השאר חלקים של בניית אמון הדדית. בניית אמון צריכה להיות מושתתת על נכונות לחשוב בצורה סימטרית: לי יש צרכים ולו יש צרכים; לי יש אינטרסים ולו יש אינטרסים; אנחנו צריכים למצוא את המכנה המשותף, כדי שלשנינו יהיה אינטרס משותף לקיים את תנאי השלום. אנחנו צריכים ליצור סוג מסוים של נכונות לאמפטיה. ילד הרוג הוא ילד הרוג, ואין זה משנה אם הוא בן חמש או בן שמונה-עשרה, ואין זה משנה אם הוא יהודי או ערבי. אנחנו איננו רוצים ילדים הרוגים! במסגרת בניית האמון עם הצד השני, צריך שתהיה יכולת לאמפטיה איתו. פצצות בלב עיר לא עוזרות לסיבוב הפרסה, הן משבשות אותו ומחזירות אותו אחורה.

לסיכום, הטרור האט באופן משמעותי את ההתפתחות הטבעית של ההתקדמות לגיבוש דמותה של המדינה. אובדן חיי אדם הוא הנזק העיקרי והוא בלתי הפיך. האטת ההתפתחות היא נזק נוסף וחשוב. תקוותו של האופטימיסט היא שהולכת ונוצרת מסה קריטית של שותפות בין כל אלה שמעורבים בכל התהליכים, כולל אלה שנמצאים מן הצד השני של הגדר, והיא תאפשר לשותפות הזאת להתפתח, להגדיל את הישגי השלום ולהזעיר את אויביו במעין ספירלה, האמורה בסופו של דבר להביא את השלום ולעודד את כל התהליכים של הגיבוש הנאות של פניה של המדינה היהודית והדמוקרטית.

יו"ר – תא"ל (מיל') אריה שלו:

תודה רבה לפרופ' אסא כשר. הדובר הבא הוא מר כרמי גילון, ראש שירות הבטחון הקודם, שירצה על הנושא "מדינת חוק יהודית בחזית הטרור האיסלאמי". מר גילון, בבקשה.

מר כרמי גילון:

מדינת-חוק יהודית בחזית הטרור האיסלאמי

אני מודה על ההודמנות שניתנה לי להרצות ביום העיון לזכרו של דדו ז"ל, שאת דמותו אני מכבד ומוקיר מאד. את הרצאתי ברצוני לפתוח בציטוט מדברים שאמר דדו בפסח 1968, בראיון עיתונאי. הדברים מצוטטים בביוגרפיה שכתב חנוך ברטוב. וכך אומר דדו בהתייחסו לפעילות הטרור היוצאת מירדן: "את החבלנים יש לרדוף, כדי שלא יהיו בטוחים בשום מקום. את האוכלוסיה המקומית צריך להביא למצב שתפסיק לשתף פעולה עם החבלנים. אם ייפגע הפת"ח ותסבול האוכלוסיה, ייאלץ השלטון הירדני בסופו של דבר, לפעול נגד פעולות החבלה."

כאשר ציטטתי בזמן האחרון בפורום כלשהו את דבריו אלה של דדו, הסכימו כל הנוכחים שלמרות השינויים הפוליטיים מרחיקי-לכת שהתרחשו במזרח התיכון, ואף ששמות השחקנים השתנו, תופעת הטרור עדיין מלווה אותנו. ואפשר שראש הממשלה המנוח יצחק רבין ז"ל, איחר במועד שבו בחר להגדיר את הטרור כאיום אסטרטגי; ראוי היה הטרור להגדרה זו שנים רבות קודם לכן.

בכוונתי לעסוק במשמעויות האופרטיביות של הגדרת איום הטרור ובעיקר, הטרור של החמאס. לאחר מכן אדבר על החברה הישראלית במציאות של 1996. בהמשך הדברים אדון בבעייתיות של ההתמודדות של מדינה יהודית עם הטרור האיסלאמי, ואגע בכלים האופרטיביים העומדים לרשותה של המדינה בהתמודדותה עם הטרור. בסוף דבריי אנסה ליישב את הבעיה עליידי חידוד הדילמה ואעסוק בחיפוש אחר פתרונות.

הטרור האיסלאמי

למרות חשיבותו של ארגון הג'יהאד האיסלאמי ומרכזיותו בביצוע הפיגועים, האיום העיקרי מצדו של הטרור האיסלאמי בשטחים הנתונים לשליטת ישראל בא מן החמאס, ולכן אתרכז בעיקר בו.

אמנת החמאס משנת 1988 רואה ביציאה ממעגל הסכסוך עם הציונות בגידה נוראה וקללה מושתתת

כבר אינו עומד מעל הכל והדברים אמורים לגבי כל זרועות הבטחון: צה"ל, השב"כ, המוסד והתעשיות הבטחוניות. הביקורת הציבורית מתחילה בוועדי הורים של פלוגות לוחמות ומסתיימת בתחקירי תקלות. ביקורת זו נעשית בקולייקולות ובלא הקפדה ראויה על מידת הנזק שבפרסום.

תהליך השינוי נוגע גם להתייחסות להתנהגות של הפרט בחברה. התנהגות שבעבר היתה בלתי מקובלת או אסורה מבחינה חברתית ולאומית מתקבלת היום בסובלנות וזוכה להכרה ציבורית. אנו גם מרבים לדבר במונחים כלכליים. צורך בטחוני כלשהו מתורגם מייד למשמעויות כלכליות ולסדר עדיפויות כלכליים.

החברה הישראלית היא חברה השואפת לחיות חיים נורמליים ועוברת תהליך התאזרחות מהיר וחיוני כשלעצמו. אך כאשר אנו עוסקים בחזית הטרור, מגמה זו מציבה מגבלות על יכולת הלחימה בו. באופן קונקרטי, כאיש שב"כ, תחושתו היא כי קיים קונצנזוס רחב לגבי הצורך בשימורו של שב"כ חזק כצורך חיוני לבטחון המדינה, אך במקביל חל כרסום ביכולתו האופרטיבית ובחופש פעולתו כחלק מהתהליך שתואר. החוכמה היא להגיע לאיזון האופטימלי בין החובה לשמור על זכויות האדם, לבין החובה לזכור שהמדינה מורכבת מהרבה פרטים שלכל אחד מהם יש זכות יסודית וחשובה מאד: הזכות לבטחון אישי ולהגנה מפני פגיעה מצד גורמים עוינים.

הדילמה של מדינת חוק דמוקרטית בחזית הטרור האיסלאמי מחריפה עוד יותר כאשר בוחנים את הבעייתיות המיוחדת שבהתמודדותה של המדינה היהודית בטרור זה. כבר נאמר שהטרור של החמאס נשען על תשתית רחבה של מוסדות צדקה ודת, בעיקר מסגדים, המשמשים כור היתוך לעיצוב דמותו של המחבל והמתאבד. לנו כיהודים יש קושי מיוחד להתמודד עם מציאות זאת. כיצד תיראה סגירת מסגדים שבהם מתקיימת באופן שוטף הסתה? איך ייראה מעצרו של איש-דת מוסלמי על-ידי חיילים ישראלים, תוך התנגדות שלו ושל מאמיניו? כיצד תתקבל סגירתה של מרפאה בכפר, אף שידוע שהיא משמשת כיסוי לפעילות חתרנית?

בישראל יש רגישות רבה לפעולות שלטוניות כגון אלה. ראשית, רוח החשש מביקורת של העולם הנוצרי ובמיוחד של זה הידיוותי לישראל. שנית, יש חשש מתגובת המדינות המוסלמיות, ובעיקר מדינות המקיימות יחסי שלום עם ישראל, כמו מצרים וירדן, שבהן, אגב, נסגרים השכם והערב מסגדים, נעצרים מטיפים המשתייכים ל"אחים המוסלמים" ומוצאים אל מחוץ לחוק מוסדות צדקה. שלישית, הדילמה שבתוכנו פנימה. אנחנו, היהודים, שנרדפנו על דתנו לאורך ההיסטוריה, הנפעל

על ראש מבצעה. עוד נאמר באמנה שהואיל וכל היהודים הם נאצים, יש להילחם בהם עד חורמה. הדוקטרינה הזו, של הרס המדינה והרג אזרחיה איננה הכרזה בלבד. הן החמאס והן הג'יהאד האיסלאמי עושים את מירב המאמצים כדי לבצע מעשי טרור מתמשכים להגשמתה. לצורך המאבק המזוין הם מבצעים פיגועים של רצח המוני במקומות ציבוריים, בתחבורה הציבורית, בכיכרות ובשווקים בלא הבחנה בין יעד צבאי לאזרחי.

אמנה להלן כמה איפיונים אופרטיביים נוספים של הטרור האיסלאמי. ראשית, זה טרור אכזרי וחסר הבחנה. שנית, מאחורי הטרור ניצבות מטרות אידיאולוגיות ופוליטיות ולכן הוא נשען על תשתית רחבה. נקודה זאת מאפיינת, בנוסף לחמאס, גם את החיזבאללה ואירגונים איסלאמיים טרוריסטיים במדינות אחרות. תשתית זו כוללת אירגוני סיוע בתחומי הבריאות והחינוך, פעילות דתית במסגרים, ועדות צדקה, עיתונות, ספריות וכו'.

הפעילות החברתית, הפוליטית והצבאית - הטרוריסטית - ניוונה כולה מכספים רבים המועברים בדרכים לגיטימיות דרך מערכת הבנקאות העולמית. כשם שבעבר שירתה הפעילות הטרוריסטית את האינטרסים של מדינות כמו ברית המועצות, היום היא משרתת את האינטרסים של מדינות כמו איראן וסוראן. הטרור מסייע לפעילות הפוליטית והחברתית בכך שהוא תורם לגיבוש האידיאולוגיה ובעיקר, להרחבת השורות. גם אם הגרעין המבצע קטן, הוא נהנה מאהדה גלויה או סמויה של חלק ניכר מהאוכלוסיה. החמאס והג'יהאד האיסלאמי רוכשים נסיון ומפיקים לקחים מכל יירוט של מבוקש ומכל מעצר של איש מאנשיהם וכך הפך המידור הפנימי לתורת עבודה. רבים התנסו במעצר ובחקירה והם מנחילים את נסיונם לצעירים. כל האמור לעיל, מתבסס על פאנאטיות אידיאולוגית והתנגדות עיקשת להתפשרות או לגישה פרגמטית.

החברה הישראלית

החברה הישראלית היא חברה דמוקרטית הנמצאת בתהליך מואץ של ליברליזציה. העידן הנוכחי הוא עידן של אינדיבידואליזם וקיימת בו, בכל המישורים, הקפדה יתרה על כיבוד זכויות הפרט ושמירה על כבוד האדם, החל מחקיקת חוקי יסוד, בראשם, חוק כבוד האדם וחירותו, הבאים להבטיח את זכויות הפרט וגמור בביקורת ציבורית גלויה על מעשיה של המדינה, ובמיוחד, ביקורת על מערכת הבטחון.

כאשר מדובר במערכת זו, אין עוד פרות קדושות - להוציא ימי פיגועים או עתות מלחמה. הבטחון

מפני טרור רצחני – ואין כמו חוקרי השב"כ, אף גורם במדינת ישראל שמנע כל כך הרבה פיגועים, ובכלל זה עשרות פיגועי התאבדות – לבין רצונה של החברה להגן על זכויות הפרט שבתוכה. הפתרון שנמצא, פתרון הביניים של היתרי ועדת לנדאו, הוא פתרון שאינו מספק את הכל והוא מותקף פילוסופית ועניינית בדרך של עשרות עתירות לבג"ץ ומעורר ביקורת חריפה של אנשי ציבור, משפטנים ושל אירגונים למען זכויות האזרח.

(ג) אמצעים מנהליים. גם אמצעים אלה שנויים מאד במחלוקת. תחת כותרת זו מצויים אמצעים רבים, כולם מכוח תקנות ההגנה לשעת חרום: מעצרים מינהליים, גירוש, הריסת בתים, הגבלות תנועה, סגירת עיתונים, סגירת מוסדות וכו'.

עד כאן פורטו דרכי הפעולה העיקריות הנתונות בידינו. ועתה, להתמודדות עם הדילמה עצמה. אך לפני כן, עוד הערה מקדימה. כאשר מבקשים ליישב סוגיה בוויכוח, הנטייה היא בדרך כלל לערוך השוואה בין מדינת ישראל לבין מדינות אחרות. חשוב לזכור שבמדינות אחרות הטרור מכוון בדרך כלל נגד המשטר ואין הוא חותר לחיסול העם והמדינה שנגדם הוא פועל, כשאיפה העומדת היום ביסוד הטרור של החמאס והג'יהאד האיסלאמי ובעבר עמדה ביסוד פעולתם של אירגונים פלסטינים אחרים, לאו־דווקא דתיים.

ועדת לנדאו ביקשה להעמיק בנושא. גם היא נדרשה להשוואה עם מדינות אחרות, במיוחד השוואה למצב בצפון אירלנד – אף שמטרת הטרור בצפון אירלנד היא להביא לניתוק חבל ארץ זה מבריטניה ולא להביא לחיסולה של המדינה הבריטית. ועדת לנדאו מצטטת מתוך קביעות של ועדות אחרות שעסקו בעניין. כולן נדרשו לסוגיית האיוון והגדירו את הבעיה פחות או יותר באותו הנוסח. הנה ציטוט מדו"ח של אחת מהן: "מצד אחד נתונה החברה להתקפה אלימה, המכוונת למיגורה, וחבריה נהרגים ונפגעים בנפשם וברכושם. מצד שני, מבקשת החברה להבטיח לעצמה חירות על פי החוק מאליומות בחקירות ומיחס מציק."

ועדת לנדאו מציעה שלוש דרכים אפשריות ליישוב הדילמה: הראשונה, קיצונית, רואה בבטחון חזות הכל ומכירה בכך שהאינטרסים הבטחוניים של המדינה הם המכריעים. דרך שנייה, קיצונית לצד השני, היא דרכם של אלה הרבקים בשלטון החוק ומעלימים עין מהמציאות, ובמיוחד, מן הנעשה מתחת לפני השטח. הדרך השלישית, שאותה אימצה ועדת לנדאו, היא דרך הביניים, המאזנת בין בטחון הציבור לשלטון החוק והיא היא הרציונל העומד מאחורי ההיתרים המיוחדים בחקירה שעליהם המליצה הוועדה.

נגד מוסדות דת? האם נצליח להסביר שאנחנו פועלים נגד מסגד בשל השתייכותו לחמאס ולא בשל היותו מסגד? שנים שלטנו ברצועת עזה, ולא העזנו לנקוט את אפס קצם של הצעדים שנוקט לאחרונה יאסר ערפאת נגד מוסדות הדת של החמאס. לדילמה זו אין כל קשר לאופי המשטר. זו "הנקודה היהודית" המייחדת אותנו אל מול היתרון של המוסלמי במלחמתו במוסלמי אחר.

דרכי הפעולה במאבק נגד הטרור האיסלאמי

לאחר שהוצגו שני קצות מרכיבי החזית, החמאס מזה ומדינת ישראל – הרמוקרטית היהודית – מזה, מן הראוי לבחון את דרכי הפעולה העיקריות העומדות לרשותנו במאבק בחמאס ובג'יהאד האיסלאמי.

שלושה מרכיבים עיקריים עומדים ביסוד הבסיס המשפטי לפעולות יוזמות ואחרות נגד הטרור:

(א) חוק העונשין.

(ב) הפקודה למניעת טרור.

(ג) תקנות ההגנה לשעת חרום. תקנות אלה הותקנו על ידי שלטונות המנדט הבריטי ב־1945 וגם היום הן שנויות במחלוקת. התקנות מתייחסות לכל פעילות חתרנית, אלימה או מדינית, וייחודן בכך שהן מעניקות לרשות המבצעת סמכויות בלתי מוגבלות כמעט. למרות שרובן אינן מופעלות היום, הרי השימוש שנעשה במקצתן גורר כמעט תמיד עתירה לבג"ץ וביקורת ציבורית.

שלושת הכלים האופרטיביים העיקריים למלחמה בטרור הם:

(א) איסוף מודיעין. החומר נאסף בדרכים שונות, אך השימוש בו מוגבל מחשש לחשיפת המקורות. חשש זה מביא לצורך בשימוש בצווים מינהליים נגד חשודים, בשימוש בצווים אלה יש משום פגיעה בעקרון המשפט הפתוח, שבו עומדת לנאשם הזכות ונתונים בידי הכלים להתמודד נגד מאשימו.

(ב) חקירות. יש לציין שאין חקירתו של איש חמאס פאנאטי הנכון להקריב את חייו ככל חקירה אחרת. החקירה, מעצם טבעה, פוגעת בכבוד האדם ולעתים יש בה גם אלמנטים של לחץ פיזי. מאז פרשת עזאת נפסו ב־1987 דרך ועדת לנדאו, מותם של נחקרים ב־1985 וב־1989, פרשת הטלטולים ועד להיתרים המיוחדים שניתנו לחקירת אנשי החמאס והג'יהאד האיסלאמי – עולה נושא חקירות השב"כ על סדר היום הציבורי ובעוצמה רבה.

סוגיית החקירות מבליטה יותר מכל סוגיה אחרת, ובאופן בוטה, את הדילמה בין הרצון להתגונן

לגישה זו שותף גם נשיא בית המשפט העליון, השופט אהרון ברק. בספרו "שיקול דעת שיפוטי" כותב ברק: "מקוה אני כי החברה הישראלית לא תמצא שופט נאיבי הרואה בכל בעיה בטחוניית. שלטון החוק הוא בטחונה של המדינה. מקוה אני כי החברה הישראלית לא תמצא שופט תמים, הרואה בזכויות היסוד חזות הכל. חוקה איננה מרשם להתאבדות. מקוה אני כי החברה הישראלית תמצא שופט זהיר וסביר, השוקל באובייקטיביות בין האינטרסים השונים, המפעיל את עקרונות היסוד באופן ניטרלי והמבקש למצוא איוון עדין בין שלטון הרוב לזכויות היסוד של הפרט. איוון המהווה את המשואה הדמוקרטית של החברה."

הגישה הרואה בבטחון חזות הכל רווחת אצלנו בימי הפיגועים ובימים הראשונים שלאחריהם. הצער, הכעס ותחושת הנקם מובילים להמלצות בלתי ריאליות במדינת חוק. לעומת זאת, בימי שקט ושלווה גובר קולם של אלה הרואים בשלטון החוק חזות הכל. אך ראוי שנזכור שגם בימי השקט שבהם לא מתפוצצים אוטובוסים, יש מי ששוקדים לקראת פיצוץ ויש מי שפועלים לסכל את כוונתם. ואמנם פיגועי התאבדות רבים סוכלו באותם ימים רגועים לכאורה.

למרות זאת, המסר שכה נעים ופופולרי להודות איתו, מה שתואר כ"שלטון החוק" מעל הכל, הוא למרבה הצער, מסר אוטופי למדינה החיה בצל הטרור כל ימיה. כל מדינה, ובוודאי מדינת ישראל, רשאית לעשות את הסדריה כמיטב יכולתה ברצון לשמר את שלטון החוק ובה בעת, לתת הגנה אופטימלית לחייהם ולשלמותם הפיזיות של אזרחיה. רק לאחרונה אישר הקונגרס בארצות הברית – דמוקרטיה נאורה כמו ישראל, אך לא מאוימת כמוה – חוק חדש למלחמה בטרור המאפשר להגדיר אירגונים כאירגוני טרור, להחרים את רכושם, לאסור עליהם לאסוף כספים ואף להביא לגירושם של נאשמים בטרור בלא להציג בפניהם ראיות בשל סודיותן.

אשר על כן, חשוב להבטיח מתן כלים מתאימים למלחמה בטרור ולהבטיח בה בעת שימוש מבוקר בהם. ואמנם, הביקורת קיימת בדרך של פיקוח ממשלתי ופרלמנטרי, ביקורת של משרד מבקר המדינה ובנוסף, ביקורת של בית המשפט העליון, הנחשב עליידי רוב אזרחי המדינה לגורם יעיל ומקובל, והוא אכן נדרש מאות פעמים לסוגיית האיוון שבין ההגנה על שלום האזרחים לבין זכויות הפרט וזכויות דמוקרטיות נוספות. בית המשפט העליון השכיל בהחלטותיו להתעלם מההתלהמות הציבורית בזמן הפיגועים ולא ראה בבטחון חזות הכל. ובעתות שלום, לכאורה, לא נעתר לדרישה לקידוש מוחלט של זכויות הפרט וההתארגנות של הטרוריסט.

הכלים המקובלים של המדינה הדמוקרטית, קרי, החוק, ללא התקנות המיוחדות, די בהם, אולי, כדי להתמודד עם עבריינות פלילית, אך הם אינם מספיקים להתמודדות עם עבריינות אידיאולוגית ובראש ובראשונה, עם הטרור. בוודאי לא להתמודדות עם טרור אידיאולוגי, דתי או פאנאטי כמו זה של החמאס. לצורך זה קיימים ההיתרים המיוחדים ותקנות ההגנה לשעת חרום.

עלינו להבין שהטרור האיסלאמי הוא צורה ברברית במיוחד של מלחמה לא־קונבנציונלית. מטרתם של מעשי הטרור היא לשלול מאזרחי המדינה את הזכות לחיים ולשלמות הגוף. לאירגונים הדוגלים במטרות אלה אין זכות מוסרית לתבוע שהמדינה תקיים כלפיהם את זכויות האזרח המקובלות. קביעה זאת, יחד עם מאות החלטות של בית המשפט העליון, הפיקוח הפורמלי של הדרגים המדיניים והמבקרים והביקורת הציבורית המציאותית והמאוזנת, הם הפתרון היחיד לדילמה, והם מורי הדרך של מי שניצבים בחזית המאבק של מדינת ישראל בטרור האיסלאמי.

יו"ר – תא"ל (מיל') אריה שלו:

תודה לכרמי גילון. הדובר הבא הוא מר רון בן־ישי, עורך "דבר ראשון", שירצה על הטרור והתקשורת בישראל.

מר רון בן־ישי:

הטרור והתקשורת בישראל

התבקשתי להרצות על טרור ותקשורת, אך חידדתי את כותרת הדברים והגדרתי את נושא הרצאתי: "מערכת היחסים בין הטרור לתקשורת" כי בין התקשורת לבין הטרור קיימת מערכת יחסים של הודקקות הדדית, של מניפולציות הדדיות. זו מערכת יחסים שאם היא לא סימביוטית, היא מערכת יחסים של שני גורמים הפועלים זה בשיתוף עם זה בקירבה רבה, וזאת למרות שלפחות צד אחד – התקשורת – מאד לא מאושר מכך. בקרב אנשי התקשורת יש אי־נוחות גדולה מהתפקיד שהם ממלאים.

אם נבדוק את מערכת היחסים שבין הטרור לתקשורת נמצא, קודם כל, שמה שהתקשורת עושה לטרור או הדרך שבה הטרור מסייע בתקשורת, זאת – הגברה. במלים אחרות, כל מה שהטרור מנסה לבצע, התקשורת מגבירה; היא לא מנסחת את המטרות או את היעדים הפוליטיים והיא לא קובעת את השיטות והאמצעים.

לצורך הבהרה אתן דוגמא. אם בשנות ה-70, פיגוע של מוקש כפתור בתל אביב היה מקבל סיקור נרחב, היום, אם יימצא בתל אביב מוקש כפתור או מטען חבלה שלא התפוצץ, ידווחו עליו בסוף מהדורת החדשות או בעמודים הפנימיים של העיתון. כדי שקבוצת טרור תקבל את התהודה שהיא מבקשת להשיג מהתקשורת היא חייבת להיות הרבה יותר אלימה, הרבה יותר ברוטאלית, כך שבהרבה מובנים פיגוע שאין בו הרוגים ופצועים, שאין בו דרמה של מיקוח, כמעט שלא יזכה לסיקור. וקבוצות הטרור יודעות, שאם הן רוצות לקבל את התהודה הרצויה הן נדרשות לשיטות יותר ויותר אלימות וברוטאליות. ולכן צורך מי שטוען שבמידה מסוימת התקשורת גם מכתיבה לטרור את השיטות שבהן הוא משתמש.

הטרור הוא שיטת הפחדה ודמורליזציה שנועדה להשיג יעדים פוליטיים הגרילה מנסה להשיג הכרעה צבאית באמצעות התשה; הטרור קופץ ישר ליעדים הפוליטיים. התקשורת מעוניינת מאד בפוליטיקה ולכן קיים הקשר או החיבור בין השניים.

מה מבקש הטרור להשיג מהתקשורת? אמנה את המטרות אחת לאחת:

(א) יעד הטרור הוא, זריעת פחד ודמורליזציה והתשת אוכלוסיית היעד. ובמקרה הנדון אוכלוסיית היעד זה אנחנו.

(ב) באמצעות אוכלוסיית היעד, הטרור מבקש להפעיל לחץ על השלטון שייכנע לדרישותיו הפוליטיות.

(ג) הטרור מבקש לבנות מיתוס גבורה סביב הקבוצה הטרוריסטית והמפגעים. התקשורת מסייעת בעקיפין לקבוצת הטרור לגייס כסף ואנשים וגם להחליש את יריביה הפוליטיים מבית. בהקשר זה מתבקשת דוגמה: בזמן שהמחבל מוחמד כחיל היה עוד בין החיים, הקדיש לו אחד העיתונים עמודים על גבי עמודים – פירסמו את תמונותיו, תיארו את מעלליו והכל, בנימה אדירה של התפעלות. המאמרים האלה מתורגמים לעיתונות הערבית; הם נקראים כלשונם ויש להם השפעה על האוכלוסיה שממנה צומחת קבוצת הטרור או שבתוכה היא חיה. כך נבנה המיתוס וכך הוא מתעצם. הוא גם

ההתמודדות עם הטרור

מועבר באמצעות העיתונאים הזרים לארצות הברית, למשל, וזה מקל מאד על קבוצת הטרור לגייס שם כסף ואנשים. וכשמבצעי הטרור, מחבלי החמאס, זוכים להילה כזאת גם אצלנו, הרבר מחליש בעקיפין גם את הרשות הפלסטינית.

(ד) הלחץ התקשורתי שבא לאחר פעולת טרור ספקטקולרית גורם לשלטון המרכזי שנגדו נלחם הטרור להגיב תגובת יתר, ותגובת היתר הזאת מקוממת גם את הרוב הלא־פעיל בקרב האוכלוסיה שבתוכה צומח הטרור. תגובת היתר גם משפיעה על המוראל אצלנו. שאלות המראיינים בטלוויזיה לאחר פיגוע, "אז מה יהיה?" "ערד מתי?" וכד' "עובדות" עלינו ו"עובדות" גם עליהם.

ואכן, הרבה אנשי תקשורת מרגישים אי־נוחות רבה לנוכח מה שנתפס כתקשורת חסרת אחריות. העיתונאית עדית זרטל כותבת בכתב העת ה"עין השביעית": "שלא כמו מחדל מודיעיני רציני, או חוסר מיומנות בחדר ניתוח, תקשורת חסרת אחריות ולא חכמה אינה הורגת, אבל פגיעתה יכולה להיות בטווח הקצר, ובעיקר בטווח הארוך, קשה מאד." ולא רק היא סוברת כך. תחושת חוסר הנוחות שלנו העיתונאים מוחשית וברורה.

(ה) התקשורת מסייעת לטרור לשים ללעג את השלטון, להפוך אותו לבדיחה, ועליידי כך היא מחלישה אותו פוליטית ומחלישה את סמכותו.

מדוע התקשורת עושה את כל "הדברים הטובים" האלה לטרור? יש לכך כמה תשובות:

(א) במערכת דמוקרטית פתוחה התקשורת אינה יכולה שלא לדווח בצורה מלאה, מקיפה ואמינה. היא חייבת לעשות זאת, גם אם הדיווח הוא לא נעים.

(ב) בדיווח אמין ומהיר, הן על ההיקף האמיתי של הפיגוע והן על פעולות הנגר של השלטון, מסייעת התקשורת לצמצום החרדה. אם אני יודע שהפיגוע היה ברחוב דיזנגוף בתל אביב ובאותה העת, היקרים לי נמצאים במקום אחר – אני יותר רגוע, אף שיש מידה של אי־נעימות בהודאה מסוג זה.

(ג) פיגועי טרור, מעלליהן של קבוצות טרור ופעילות השלטון נגדן עושים סיפור טוב שגם נמכר טוב, כיוון שיש בו דרמה, יש בו דם, יש בו דמעות; יש גיבורים, יש סיפורים אנושיים ויש חרדה קיומית – כל אלה, מאפשרים למשוך את הסיפור ואפשר להיות בטוחים שהקוראים יקראו אותו.

הפיגוע באוטובוס אגד בקו 18 בצומת הרחובות יפו ושרי ישראל בירושלים, 25.2.1996 (תצלום: דובר צה"ל)

(ג) הנזק הגדול ביותר שהתקשורת גורמת בהקשר של פיגועי הטרור הוא שהיא מגדילה בצורה שאינה ניתנת לתיאור את האפקט הפסיכולוגי והאמוציונלי של הפיגוע, באמצעות מיחזור הטראומה. כלומר, מבוקר עד ערב כלי התקשורת יחזרו ויראו את שרידי האוטובוס, את פעילות כוחות ההצלה, את אנשי "חסד של אמת", את פיגועי הנפגעים – כל חצי שעה נקבל את המעיים; וזה ביום הפיגוע עצמו, עד הערב. פעם אחר פעם נקבל את אותם מראות זוועה והכתבים ישתמשו גם בלקסיקון של מילים אופייניות: "מצמרר", "דבר נורא", וכו'.

מיחזור הטראומה הוא הדבר הגרוע ביותר, ואם הציבור לא ספג די ביום האירוע, אז "בקול ישראל" עושים כל פעם גיינגל שהוא פרמו למשרדי "קול ישראל" ברשת ב', וכך, גניח שהפיגוע היה ביום

(ד) פיגוע טרור יכול להפוך לשעתו הגדולה של הכתב. לעתים קרובות קורה שכתב כלשהו, שבימים כתיקונם הוא כתב לענייני שוק ההון וכותב במוסף הכלכלי על נושאים שהם בווראי חשובים, אך בהחלט לא נושאים המצויים בראש סדר היום הלאומי או מוצגים בטלוויזיה, איתרע מזלו, ובדרכו לעבודה התפוצץ אוטובוס לא רחוק מהמקום שאליו נקרה. איזה פיתוי אדיר יש לאותו כתב האומר לעצמו: "הנה הזדמנות חיי, עכשיו אני עושה את זה!" והוא "עושה את זה" – על-ידי הקצנה של כל המרכיבים שבסיפור.

(ה) הסיבה האחרונה – והסיבה העיקרית: ריבוי וגיוון כלי התקשורת יוצר תחרות פרועה ביניהם ושבירת כל המחסומים – הפסיכולוגיים, החינוכיים, האתוס, סולם הערכים. וברקע טמון משהו עמוק יותר: השינוי שחל בסולם הערכים של החברה הישראלית. היום, לאחר התמוטטות הגוש הקומוניסטי ומקבילו בישראל, הגוש הסוציאליסטי, ההסתדרות וכו' יש התמכרות לערך אחר: כסף. היום הכל נמדד בכסף, בהצלחה כספית. ולמי שיקשה, ומה עם הרייטינג? – הרייטינג הוא הסימפטום; הבעיה היא מידת הצלחה על פי מודד אחר – כמה כסף זה מכניס. זה נכון לגבי הצגת תיאטרון, זה נכון לגבי האמנות הפלסטית וזה נכון לגבי העיתונות.

ברגע שהצלחת אמצעי תקשורת נמדדת אך ורק לפי ההכנסה הכספית – המטרה מקדשת את כל האמצעים. זה יסוד הבעיה גם ביחסה של התקשורת הישראלית לטרור. בכתב העת שהוזכר, "העין השביעית", מצוטטים כתבים ישראלים היושבים בחו"ל ומדווחים על האופן שבו מסקרים כלי התקשורת פיגועי טרור באנגליה ובצרפת. מדבריהם עולה שהדיווחים שם הם בפירוש מאופקים. ומאידך, גמתחת שם ביקורת על הדרך שבה אמצעי התקשורת בישראל מדווחים על פיגועי הטרור.

בעיית יחסי התקשורת עם הטרור עוד מחריפה לנוכח טרור המתאבדים. טרור זה מציג לתקשורת בעיה גדולה מבעבר מפני שהצלחתו של טרור המתאבדים – הוא הכיסוי התקשורתי. לאחרונה פורסם שזרועות הבטחון של ישראל הופתעו ממספרם הגדול של המתגוררים הנכונים להתאבד וגם כאן, לא נפקד מקומה של התקשורת והיא "תורמת" לעניין בכמה היבטים:

(א) היא נותנת סיפוק מידי למפעילים.

(ב) התמונות המופיעות – כולל ראיונות עם בני משפחתו של המתאבד – מקילות על מצוקת הסיבה הקרובה למתאבד.

שאלות ושובות

שאלה:

האם נכון לומר שהתקשורת האמריקאית, במיוחד ה־CNN, למשל, דומה יותר בסגנונו לסגנון התקשורת הישראלית, או שמא נכון להשוותו לתקשורת המאופקת יותר באירופה.

מר רון בן-ישי:

התקשורת האמריקאית כלל לא מאופקת. כמונו, התקשורת האמריקאית חיה בחברה שבה הכסף הוא המורד להצלחה, ולכן הרייטינג הוא המורד, ולכן זה סוג הדיווח. נכון שה־ABC, NBC, CBS, דיווחו אחרת, אבל מי צופה בהם? ולכן הדיווח ב־CNN דומה יותר לדיווח אצלנו.

שאלה:

כיצד להסביר שראינו בטלוויזיה עיתונאי מראיין מחבל מבוקש, בזמן שהשב"כ לא הגיע אליו? שאלה שנייה, היו מקרים של מעין שיתוף-פעולה בין התקשורת לאנשי הטרור. לדוגמא, בתקופת האינתיפאדה ביקשו עיתונאים ערבים שיבעירו צמיגים על הכביש וירגמו מכוניות.

מר רון בן-ישי:

מקרים כאלה אכן קורים. יש הרבה עיתונאים שזה לא נוח להם ולא נעים והם מתנגדים לתופעות כאלה. דבר שני, קל מאוד להתגולל על התקשורת. למה? כי היא יושבת אצלנו בבית, בסלון ואנו מרגישים קרוב אליה ואפשר להתגולל עליה. אני מזכיר עוד פעם, התקשורת היא לא קבוצת הטרור, היא מנסה לבצע את תפקידה ונקלעת למילכוד לא נעים. יש להתייחס לדברים בפרופורציה, ובמקום שכל אחד מאיתנו יפרוק את זעמו על התקשורת, הבה נחשוב איך אפשר לפתוח באמת בדיון ציבורי בתוך התקשורת ודיאלוג בין התקשורת לציבור כדי ליצור כללי משחק חדשים.

יו"ר – תא"ל (מיל') אריה שלו:

תודה רבה לשלושת הדוברים. תם המושב השני של יום העיון.

ראשון: עד שבת נקבל, בקבועי זמן, את הג'ינגל שבו האמא אומרת: "אני לא יכולה יותר, אני בורחת מהארץ" וכיוצא באלה. וזה איננו מתחייב על פי חופש הביטוי או מזכות הציבור לדעת!

עד כה דובר בעיקר על ההיבטים השליליים בסוגיית הטרור והתקשורת, אך יש לדברים גם צד חיובי, בכך שהתקשורת מנהלת דיון ציבורי ומסייעת להבנת הבעיה ולהגדלת המודעות הציבורית. הדבר מסייע לסיכול. התקשורת גם דוחפת את המערכת השלטונית לפעול במהירות ולמצוא פתרונות. התקשורת גם מעוררת את דעת הקהל הבינלאומית נגד הטרור וזה היבט מאוד חשוב: לחץ של דעת הקהל הבינלאומית יכול לדרבן ממשלות לפעול נגד הטרור. שימוש נכון של השלטון בתקשורת יכול גם ליצור הרתעה, ובמקרה שלנו – להכריח את הרשות הפלסטינית לפעול.

לסיום, ברצוני להציע כמה צעדים לשיפור המצב, לחזרה לאופן פעילות נכון של התקשורת גם בנושאי הטרור:

(א) ריסון עצמי בדיווח, הן על־ידי הימנעות מחזרות אין־סוף ומהדפסת תמונות וכותרות זוועה, והן על־ידי סגנון דיווח של כתבים בשטח ומנחים באולפן באופן שימנע את מיחזור הטראומה. זה נכון גם לגבי העיתונות הכתובה.

(ב) הימנעות מיצירת מיתוסים והאדרתם. נכון שמוחמד כחיל הוא דמות מעניינת, ונכון שצריך לדווח עליו ולספר עליו בהרחבה. אבל צריך לקחת בחשבון את הסגנון שבו עושים זאת, ואת הדרך שבה מביאים את הסיפור.

(ג) ריסון עצמי של פוליטיקאים, באופן שלא ינסו, באמצעות התקשורת, לנצל את הפיגועים להשגת מטרתיהם הפוליטיות.

(ד) על התקשורת לפתוח בדיון ענייני, אולי במועצת העיתונות, על המושגים "חופש הביטוי" ו"זכות הציבור לדעת", אבל רק בהקשר של טרור ופיגועי טרור.

מושב שלישי

יור"ר – אל"מ (מיל") ד"ר אפרים קם:

זהו המושב השלישי והמסיים של יום העיון הזה ועניינו הוא ההתמודדות עם הטרור. האמת היא שמלכתחילה רצינו לתת לו צביון קצת שונה מכפי שתשמעו בהמשך הרברים. בכוונתנו היה להזמין למושב זה פאנל של שלושה מומחים שידונו בשאלה, מה צריך ומה ניתן לעשות כדי לצמצם את הטרור. זו אולי השאלה החשובה והמעניינת ביותר. אלא שוויתרנו על הרעיון מכמה סיבות: ראשית, סברנו שאם התשובות יהיו ברמה הכללית, הן תשובות פחות או יותר מוכרות; כל מי שיעיין בספר בסיסי שעניינו הטרור וההתמודדות בו ימצא מרשמים דומים: מודיעין טוב יותר, מודיעין נקודתי יותר, תיאום, ריכוז המאמצים, הקמת זרוע מיוחדת ללוחמה בטרור, "ייבוש הביצה" שבה מקנן הטרור, סגירת הברזים לאירגוני הטרור, שיתוף פעולה בינלאומי, נחישות ללא רתיעה ועוד. נראה היה לנו שברמה הזאת לא נחדש הרבה. שנית, במישור היותר ספציפי והיותר קונקרטי, אולי זו אינה הבמה המתאימה, בהיותה במה פומבית וחשופה, לרון בפרטי הפרטים הנקודתיים של הלוחמה בטרור. ושלישית, היתה גם סיבה אקטואלית, משום שבהקשר הישראלי חלק מהתשובה ללוחמה בטרור ולהתמודדות בו מצוי במישור הפוליטי, ומישור זה שנוי במחלוקת. עוד סברנו שבתקופת ערב בחירות, ביום שבו מתחילים שידורי התעמולה של מערכת הבחירות, מוטב אולי להתרחק משרה המחלוקת הפוליטית, וזו גם הסיבה שעל במת המרצים לא עלה במשך היום אף פוליטיקאי.

אשר על כן, החלטנו לשנות במעט את צביון המושב הזה, ולנסות להאיר את הסוגיה של ההתמודדות עם הטרור מזווית קצת שונת. שלושה דוברים ידברו על ההתמודדות עם הטרור. הראשון הוא פרופ' זאב מעוז, ראש מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, שידבר על לקחי העבר בהקשר הישראלי של ההתמודדות עם הטרור. אחריו תדבר הגב' ענת קורץ, חוקרת במרכז יפה, על ההיערכות הבינלאומית למלחמה בטרור. אחרון הדוברים במושב זה יהיה אלוף אילן בירן, עד לאחרונה אלוף פיקוד מרכז, שידבר על ההתמודדות עם הטרור האיסלאמי. אני מזמין את ראשון הדוברים במושב זה, פרופ' זאב מעוז, לומר את דברו:

פרופ' זאב מעוז

ההתמודדות עם הטרור: לקחי העבר

הטרור הוא חיה הלוכדת צורה ופושטת צורה בהתאם לנסיבות. אזרחיה היהודים של מדינת ישראל והיישוב היהודי בארץ ישראל התנסו בהרבה מאד פנים של התופעה הזאת, למעשה מאז תחילת ההתיישבות הציונית בארץ חווינו מעשי טרור, ומעטים מאד סוגי הטרור שבהם לא התנסו בשלב כלשהו. הנחת היסוד שלי היא שכנראה נמשיך לחיות עם תופעת הטרור עוד הרבה שנים והרבר לא יהיה תלוי לא בקצב ההתקדמות, לא בכיוון ההתקדמות ולא בתוצאות הסופיות של תהליך השלום.

למרות ההיסטוריה הארוכה של ההתמודדות בטרור, ואף שמרבית המומחים בתחום הזה צופים את המשך התופעה, עדיין לא גובשה משנה סדורה וכוללת של התמודדות עם תופעת הטרור. נכון שברמה הטקטית קיימות הרבה גישות להתמודדות עם התופעה: לכל סוג ולכל תופעה של טרור נמצאת תגובה כלשהי או אוסף של תגובות. אבל עדיין אין למערכת הבטחון קונספציה כללית להתמודדות עם הטרור, וקונספציה כזאת גם לא קיימת בעולם האקדמי. יתרה מזאת, למרות ההתנסות הארוכה שלנו עם הטרור, עדיין לא קיימת מערכת כוללת ומסודרת של הפקת לקחים לגבי שיטות לוחמה בטרור שהופעלו; גם לא נלמדו עלויותיהן, תוצאותיהן והאפקט שלהן. אין בכוונתי למלא את החלל הזה. אני רק מקווה להעיר את תשומת הלב לכך שחוץ דיון ציבורי בעניין, ולא רק בתפקידה של התקשורת בהקשר של הטרור, אלא גם במיגוון הרחב של שיטות ואמצעים שבהם השתמשנו, באפקטיביות שלהם, ובמערכות הקשרים שביניהם.

להלן אציג כמה מאפיינים באשר לנסיון המצטבר שלנו בתחום ההתמודדות עם הטרור ואעשה נסיון להציע כמה רעיונות כלליים לגבי מרכיביה של אסטרטגיית לחימה כוללת בטרור, רעיונות הנובעים ומתבססים על לקחים או התרשמויות אישיות שלי.

למעשה, ניתן לצמצם לארבע נקודות את עיקרי התיוזה לאסטרטגיה שכזאת:

(א) התמודדות עם טרור דורשת תפישה אסטרטגית כוללת, הרואה לנגד עיניה חזית רב-ממדית

ומלחמה ממושכת ולא פתרונות אדי-הוק, טקטיים וחלקיים, שבמקרים רבים יעדיהם פנימיים – להרגיע את עם ישראל – ולא התמודדות עם התופעה לטווח הארוך.

(ב) אסטרטגיה של לוחמה כוללת בטרור מורכבת מיסודות התקפיים ומיסודות הגנתיים, ממרכיבים פסיכולוגיים וממרכיבים מדיניים. נכונה הטענה שאין פתרון צבאי בלבד לבעיית הטרור. אבל חשוב להרגיש שאין די בהתמודדות מדינית בלבד.

(ג) הנשק העיקרי של לחימה מסוג כזה, הוא אורך-רוח, חוסן ותחבולנות, ולא וידווקא כוח אש, לא וידווקא נחישות ותעוזה. באסטרטגיה שכזאת יש גם לכלול הן את הצורך והיכולת לספוג והן את היכולת להבליג.

(ד) באשר לשחקנים שצריכים להשתתף בלחימה הזאת, בראש ובראשונה המשימה מוטלת על כל כוחות הבטחון. אבל כוחות הבטחון לא יוכלו לעשות את המלאכה בעצמם אם לא יקבלו סיוע. קודם לכל, סיוע מהמערכת הפוליטית, אך גם סיוע מהציבור ומהתקשורת. הכללת כל המרכיבים האלה בגישה ארוכת-טווח להתמודדות בטרור תאפשר לנו להתמודד עם התופעה. אפשר שלא נצליח להדבירה כליל, אבל בוודאי נוכל לצמצם את ממדיה.

אף שיום העיון שבמסגרתו נאמרים הדברים מוקדש כולו לטרור, למעשה טרם הגדרנו מהו טרור. הדבר אינו מפתיע; לטרור אין הגדרה מוסכמת וכל הגדרה היא בעייתית. גם ההגדרה שאציע להלן אינה הגדרה מקובלת, אך היא יכולה לשמש הגדרת עבודה שתעזור לנו להתייחס לתופעה.

הטרור הוא צורת לחימה אלימה הנקוטה בידי קבוצות קטנות ועיקר פגיעתה מכוונת נגד חפים מפשע, במטרה לזרות אימה בקרב ציבור רחב ושונה מהקורבנות הישירים של האלימות. בטרור קיימת כוונה ברורה לפגוע במעטים על מנת להפחיד את הרבים. הניתוק בין קורבנות הפעולה לבין יעדי הפעולה הוא לב ליבה של פעולת הטרור. בניגוד לרעות הרווחות בקרב רבים, פעולת טרור לא נועדה להרוג על מנת להרוג; היא נועדה להרוג על מנת לזעזע ולהפחיד את מי שנותרו בחיים. בניגוד לפעולות גרילה, המכוונות להחלשת כוחו הצבאי של היריב ולהתשתו, טרור נועד להשפיע עליו על-ידי זריעת פחד ובהלה ולכן, עיקרו של הטרור כצורת לחימה הוא בפסיכולוגיה של האלימות, ולא באלימות עצמה.

חשוב גם להרגיש שלטרור יש מאפיין חשוב שבימים שבהם אנחנו נתונים לפיגועי התאבדות אנחנו נוטים לשכחו או לבטלו, והוא שהטרור הוא אסטרטגיה רציונלית, אסטרטגיה העושה שימוש מושכל ומכוון באלימות כדי להשיג יעדים ברורים. גם בחירת היעדים, הקורבנות, העיתוי, והאופן שבו האירוע יכוסה על-ידי אמצעי התקשורת, כל אלה הם אמצעים; בדרך כלל, שיטות פעולה במאבק של צד חלש מאד נגד צד חזק מאד; צעד המיועד לערער את החוסן הנפשי ואת שיווי המשקל הפסיכולוגי של הצד החזק וליצור אצלו דמורליזציה ופאניקה, לגרום לו להתנהג בצורה לא-מושכלת ולא-רציונלית. אם כך הם פני הדברים אזי כל אסטרטגיה של לחימה בטרור שלא תיקח בחשבון את ההגיון, את הרציונליות הדיאלקטית הזאת של הטרור תיתקל בבעיה.

הטרור נגד מדינת ישראל

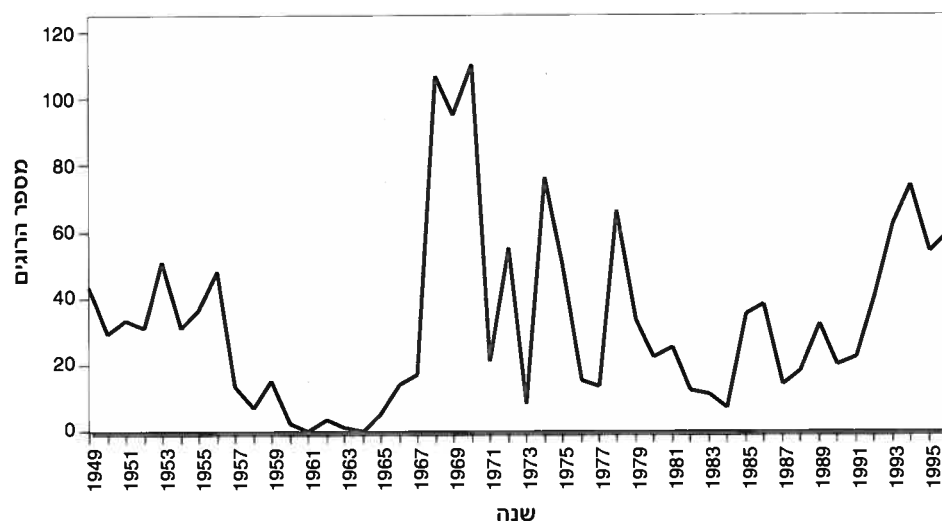
אם עד כה דובר על הטרור באופן כללי, הרי עתה ברצוני להציג כמה דפוסי התפתחות של הטרור נגד מדינת ישראל למן הקמתה. הדברים מבוססים על נתונים שנאספו בעזרת היחידה לאלימות פוליטית של פרוייקט הטרור במרכז יפה, ובסיועו של מר רענן קופרמן האוסף נתונים מארכיון צה"ל וממקורות אחרים. על-פי הנתונים שנאספו, מאז שנת 1949, כלומר, מתום מלחמת העצמאות ועד הפיגועים של חודש מרס 1996, נהרגו בפעולות טרור כ-1,600 ישראלים ונפצעו כ-9,600.

בעקבות הפיגועים האחרונים, יש מי שחושבים שמה שקורה היום חמור בהרבה ממה שקרה בעבר. ברצוני להציג את התפלגות האבידות מפעולות הטרור נגד מדינת ישראל מאז הקמתה. המסקנה העולה מנתונים אלה היא ש"בסרט הזה" של אלימות פוליטית כבר היינו בעבר.

סוג הטרור הראשון שבו נתקלה מדינת ישראל הצעירה בשנות החמישים, היו הסתננויות וחדירות אליה מעבר לגבולות, בעיקר ממצרים ומירדן ופחות, מסוריה ומלבנון. בחלקן היו אלה חדירות של יחידים ובחלקן – של קבוצות קטנות. הן נועדו לצורך הרג, גניבה, וכמובן הן נועדו לפגוע בעיקר באוכלוסיות, שנתפשו על-ידי הפיראין בזמנו כאוכלוסיות פגיעות במיוחד, כלומר, תושבי יישובי הספר.

למעשה, במשך כל שנות החמישים המוקדמות עמדה המדינה בפני הבעיה כיצד להתמודד עם חדירות לשטחה. והשיטה הראשונה שגיבשה מערכת הבטחון בתחילת שנות החמישים היתה פעולות התגמול, שכוונו למוקדים שמהם יצאו המפגעים, ובעיקר כפרים שמעבר לגבול.

ההתמודדות עם הטרור

הרוגים בפיגועי טרור, 1949-1996

מיד לאחר מלחמה זו, שוב עלה מספר הפיגועים. מרבית הפיגועים היו משטח ירדן, מיעוטם מיהודה ושומרון. היקף הנזקים והקורבנות גדל בצורה משמעותית. מדיניות התגמול שלנו לבשה צורות חדשות במאמץ להתמודד עם טרור בממדים חדשים. משנת 1968 היינו עדים להתגברות תופעת הפיגועים בחו"ל. תחילה, חטיפות מטוסים, ואחר כך פגיעה ביעדים מדיניים, כמו שגרירויות או קונסוליות של ישראל, משלוח מעטפות נפץ למוסדות ישראלים ויהודים ועוד כהנה וכהנה. כתוצאה מכך גדל מספר הגזירות וסוג התופעות שעמן צריכה היתה מערכת הבטחון להתמודד. עם זאת, הראגה העיקרית המשיכה להיות חרירות ממדינות אויב או מן השטחים המוחזקים לשטח מדינת ישראל, ונמשכו פעולות התגמול שלנו נגד אותם יעדים, בעיקר יעדים צבאיים ויעדי תשתית של מדינות ערב.

יעדה העיקרי של מדיניות התגמול הזאת היה לא רק למגר את מבצעי הפיגועים או לתפוש את המחבלים-טרוריסטים היכן שהם נמצאים, אלא לפגוע ולהכאיב למשטרים הנותנים חסות וסיוע לאותם אירגוני טרור. כאמור, בטווח הקצר הפעולות האלה תרמו להסלמה. אך רומה שבטווח הארוך הן הציגו מודל של התמודדות נכונה עם התופעה.

שיטה זו של פעולות תגמול הופעלה עד 1953. עד לפעולת קיביה, מדינת ישראל לא נטלה על עצמה אחריות רשמית לפעולות התגמול. נציגי ישראל באו"ם ובוועדות שבתת-הנשק טענו חוזר וטעון שמדובר בפעולות נקם של אזרחים שנפגעו מן הטרור. ואכן, "יחידה 101", שלה יוחסו פעולות התגמול, לא היתה יחידה סדירה במערך הלוחם של צה"ל. לאחר פעולת קיביה, שבמהלכה נפגעו בשוגג מספר גדול של נשים וילדים, קיבלה ממשלת ישראל ובראשה דוד בן-גוריון החלטה אסטרטגית ובה כמה מרכיבים:

(א) מכאן ולהבא תהיה התגובה להסתננויות ולמעשי הטרור תגובה רשמית של מדינת ישראל. הממשלה תהיה אחראית לפעולות התגמול וההחלטות עליהן יהיו בגדר החלטות ממשלה ורק במקרים חריגים - החלטות של שר הבטחון.

(ב) ייעשה מאמץ לפגוע במידת האפשר במטרות צבאיות ולא במטרות אזרחיות. הרמטכ"ל ראו, רא"ל משה דיין, אדריכל התפישה הזאת, העריך שהתרומה של פעולות התגמול לפתרון הבעיה היא אולי שולית בכל הקשור למניעת הפגיעות בישראל, אך אפשר בהחלט להשתמש בהן כבמכשיר אסטרטגי לבניית מוניטין של הרתעה ושל יכולת לטווח הארוך יותר. ואכן, אם בוחנים את תוצאות פעולות התגמול של שנות החמישים, שהגיעו לשיאן ב-1955 וב-1956, לא רק שהן לא הביאו להקטנת היקף החרירות וחומרת תוצאותיהן, אלא הביאו להסלמה ברורה במערכת היחסים בין ישראל לבין מדינות ערב, ובראש ובראשונה עם מצרים. רבים מסכימים לדעה שפעולת עזה בפברואר 1955 אולי לא היתה הגורם היחיד, אבל בוודאי היתה גורם חשוב בהחלטתו של גמל עבד אל-נאצר לחבור אל הסובייטים, לחזק את צבאו ולנסות ולרכוש נשק מכל מי שייאות לספקו. וכך, מדיניות התגמול גרמה להסלמה ביחסים עם מצרים, ובסופו של דבר הביאה למלחמת קדש. אך מאז אותה מלחמה ועד אמצע שנות השישים, ירד בצורה משמעותית מספר הפיגועים והיקף הנזק שנגרם בעיניים והרבר גם בא לירי ביטוי במספר ההרוגים.

החל מאמצע שנות השישים חלה עליה חדה במספר הפיגועים, כתולדה של הקמת אש"ף ב-1964, של חולשת המשטר ההאשמי בירדן, שהיה חלש מכדי למנוע הסתננויות, ותוצאה של עמדת משטר הבעת' בסוריה, שמסיבות פנימיות שלו איפשר פעילות עניפה של אש"ף, כולל חרירות משטח סוריה לשטח מדינת ישראל. ושוב, כמו בשנות החמישים, פעולות התגמול של ישראל, ובין היתר, פעולת סמוע בסוף 1966, אולי לא היו הגורם היחיד, אפשר שגם לא המכריע, אבל הן תרמו להסלמה שהביאה למלחמת ששת הימים.

ההתמודדות עם הטרור

אש"ף עבר מירדן ללבנון והתחיל להפעיל אמצעים. מדיניות התגובה - פעולות תגמול נגד יעדים צבאיים ונגד יעדי תשתית שנקט צה"ל כלפי מצרים, ירדן וסוריה בתקופות מוקדמות יותר - נכשלה כשלון חרוץ כשניסו להחילה בשנות השבעים והשמונים על לבנון; לא מפני שממשלת לבנון לא רצתה לטפל בבעיית אש"ף - אש"ף היווה איום לממשלת לבנון לא פחות משהיווה איום לשלטון המלך חוסיין בשעתו - אלא משום שלא היו לה הכלים וגם לא היכולת לעשות כן. מאז 1974 היתה לבנון נתונה במלחמת אזרחים שבה היו אש"ף והסורים שחקנים עיקריים. ואכן, למלחמת "שלום הגליל" ב-1982 היתה קונספציה גדולה, היה לה יעד מדיני: ליצור משטר חזק בלבנון שיתמודד בעצמו עם הבעיה, לאחר שכל האמצעים שבהם נקטה ישראל - מדיניים, צבאיים (התגוננות ואופנסיבה) - לא הועילו. הממשל הלבנוני לא היה מסוגל לתרגם כאב ומצוקה למדיניות. למעשה, עברנו את תחום 40 הק"מ בלבנון גם בגלל חוסר היכולת והתסכול וגם בגלל הצורך של ממשלות שונות בישראל לתת תשובה לעם בישראל שרצה פתרונות ורצה לראות "אקשן". העם רצה לראות תגובה לפגיעות הכואבות שמקורן בלבנון.

מאז אמצע שנות השבעים חזרה ישראל בלבנון למדיניות שהיתה נקוטה בתחילת שנות החמישים לפני פעולת קיביה: התמודדות יותר מאסיבית באמצעות כוח אש גדול, באמצעות פגיעות שטח באוכלוסיה אזרחית. מבצעי "דין וחשבון" ו"ענבי זעם", הם המשך של מדיניות מהסוג הזה. ביסודם עמדה ההנחה שאם ממשלת לבנון לא מסוגלת לפעול, אולי לאוכלוסיה האזרחית ייגרם כאב די הצורך כדי ליצור לחץ על ממשלת לבנון או על הסורים או על שניהם גם יחד כדי שיתרגמו את כאב האזרחים ומצוקתם למדיניות.

נראה שמדיניות זאת פשטה את הרגל. גם ההבנות שהושגו לאחר "ענבי זעם" הן בערבון מוגבל, הן משרתות, אולי, צרכים מיידיים, אבל ברגע שישתנו הצרכים של סוריה ושל החיזבאללה בלבנון לא יהיה כוח שיוכל לעצור בעדם מלפגוע שוב ושוב ביישובי הצפון.

ההתמודדות שלנו עם טרור הפנים גם היא לבשה, בצורה זו או אחרת, אופי של ענישה קולקטיבית. היו גם הרבה מאד פעולות נקודתיות. כאשר היה מודיעין וכאשר ידענו היכן לאתר את המפגעים או את מי שנותנים להם חסות, או את מי שמתכננים את פעולות החבלה - פגענו בהם. אבל כאשר לא היה מודיעין, מדיניות ההענשה ומדיניות ההתמודדות שלנו עם התופעה היתה מדיניות של הענשה קולקטיבית: מאסרים המוניים והגליות המוניות. אין כל הוכחה שהמדיניות הזאת הקטינה את היקף פעולות הטרור. עיון נוסף בטבלה "הרוגים בפיגועי טרור, 1949 - 1996" מלמד שמאז 1973 ירדה

אם בוחנים את התפלגות פעולות הטרור על-פי הגיזרות השונות, הרי שבין 1949 ל-1982 רואים עליה משמעותית בהיקף הפעולות החבלניות שברור שמקורן במצרים. (בוצעו גם פעולות חבלה שמקורן לא ידוע). פעולות הטרור בין 1967 ל-1970 הן פעולות הקשורות במלחמת ההתשה, ולכן ההגדרה שלהן היא יותר כפעולות לחימה קונבנציונליות מאשר פעולות טרור. בראייה כוללת, בעיית הטרור ממצרים, בעיית החרירות לשטח מדינת ישראל ממדינה שכנה זו, הסתיימה כמעט לחלוטין לאחר מלחמת קרש - שהיתה שיאה של ההסלמה במדיניות התגמול של מדינת ישראל. בשנות השישים והשבעים עדיין נותרה לישראל בעיה מאד רצינית של התמודדות עם הצבא המצרי הסדיר, התמודדות עם אסטרטגיה מצרית שהכאיבה לנו קשות במלחמת יום הכיפורים. אבל לא היה עוד טרור ממצרים. כך גם בנוגע לירדן. למעשה מאז ספטמבר 1970 בעיית החרירות מירדן הפכה להיות זניחה, וכך גם באשר לסוריה, שממנה למעשה מאז 1970, ובאופן ממשי מאז 1974, אין עוד חרירות.

מצרים, ירדן וסוריה הגיעו למסקנה אסטרטגית - למנוע חרירות משטחן לישראל. הן עשו כך לא מאהבת ישראל, ולא משום שהן שינו את עמדתן כלפי התנועה הלאומית הפלסטינית וכלפי השימוש בכוח מצדה של התנועה - אלא מתוך הכרה שהמשך נתינת גיבוי לטרור, במובן של מתן רשות או אמצעים לאירגוני טרור לחדור משטחן לשטח מדינת ישראל, יביא בסופו של דבר לתוצאות כואבות, ושמדינת ישראל מוכנה להתמודד עם התופעה הזאת, למעשה, באמצעות הסלמה עד הסוף. אף-על-פי-כן לא התגבשה אצלנו, גם לא אז, תורה ברורה למלחמה בטרור; גם אינני בטוח שזאת היתה הכוונה הסופית של מתכנני המדיניות. אבל התוצאה ארוכת-הטווח היתה, שמאז 1957 לא היו פעולות טרור ממצרים, מאז 1970 - מירדן, ומאז 1974 - מסוריה.

כבר צוין שהטרור לובש צורה ופושט צורה, וצריך לקחת בחשבון את העובדה שכאשר לטרור יש בעיה בגיזרה מסוימת, או בצורה מסוימת של פעולה, הוא מסגל לעצמו בגמישות גבוהה ובאמצעים צנועים, צורות פעילות חדשות וגורות חדשות. הגיזרה שהטרור הפלסטיני בחר לעבור אליה היתה ביצוע פעילות חבלנית בחו"ל. גם כאן הוא נתקל, בסופו של דבר, במערכת של אילוצים שהקשתה עליו מאד. האירגונים הפלסטיניים לא הורידו את רמת הפעילות הפח"עית בחו"ל לאפס, אבל מאז תחילת שנות השבעים, הקטינו בצורה משמעותית את מספר הפיגועים, ומרבית הפיגועים שתוכננו בשנות השבעים והשמונים נגד יעדים ישראליים סוכלו באיבם, או תוך כדי התרחשותם.

נותרה הגיזרה הלבנונית. גיזרה זו היתה נוחה לטרור בגלל חולשתו של השלטון המרכזי בארץ זו.

מהתקשורת. הציבור מבקש הישגים במלחמה בטרור. כאשר יחיא עיזאש מסתובב חופשי זמן רב או פתחי שקאקי מדבר בחופשיות מדמשק וברור שצריכים לפעול בעניין, מערכת הבטחון, שצריכה להפגין הישגים, צריכה גם לרוץ לתקשורת. וכך נוצר מצב שרשמית לא מאשרים שפעולות החיסול נעשו על ידינו, אך מצד שני עוד לפני שהרים עיזאש את השפופרת כבר היו כל הכתבים בהמתנה. כך גם בעניין הסיכולים. ספק אם כל סיכול צריך להיות מדווח. נכון שזכותו של הציבור לדעת, אבל זכותה של מערכת הבטחון למצות את כל התועלת שיש ושניתן למצות מאי פרסום. אבל כשמערכת הבטחון נתונה בלחץ של תביעות מהפוליטיקאים, היא לא יכולה לעשות את מלאכתה וצריך להוריד ממנה את הלחץ.

(ב) מערכת הבטחון צריכה לחשוב במונחים של אשכול של פעולות שבהן משתלבים אמצעים מדיניים. עלינו להבהיר למדינה המסייעת לטרור שאם תימשך תמיכתה בו, לא ינוהל איתה משא ומתן. על פי השקפה זו, אם הסורים הם בעלי הבית בלבנון, אז הם גם אחראים לבטחון ואינם יכולים להיות נקיים מסיכונים באיזור הזה.

(ג) מערכת הבטחון צריכה לעבוד מול מערכות אחרות, כמו התקשורת, ולגבש כללי משחק. כל המערכות צריכות להיות משולבות.

(ד) הקמת מטה למלחמה בטרור. תפקידו של המטה הוא לא לתת פתרונות פלא של הפרדה, או של פיצוץ בתים, אלא לתת קונספציה כוללת למאבק. ושוב, זכותו של הציבור לדעת מהי הקונספציה הזאת וזכותו או חובתו של הציבור לדעת שהקונספציה הזאת עשויה להניב הסלמה. זו גם האחריות של מערכת הבטחון כלפי הציבור, להגיד לו שבתנאים מסוימים המצב יהיה יותר חמור, לפני שהוא יהיה יותר טוב. ולסיום – יש בהחלט מקום לדיון ציבורי על הנושאים האלה. הציבור הוא הנפגע העיקרי מפעולות הטרור ויש לו גם זכות לדעת וזכות להשתתף בדיון על השאלה איך מתמודדים עם התופעה.

יו"ר – ד"ר אפרים קם:

תודה רבה לפרופ' זאב מעוז. הדוברת הבאה היא גב' ענת קורץ, ראש הפרוייקט לחקר הטרור במרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, שתדבר על ההיערכות הבינלאומית להתמודדות עם הטרור.

בצורה מפורשת רמת הסכסוך, מבחינת פעולות איבה ונפגעים; פחתה רמת העוינות בינינו לבין הסורים ובינינו לבין הירדנים. עוד עולה מן הנתונים שיש תקופות של ירידה בפעולות טרור ויש תקופות של עליה, אבל למעשה אין שנה שהיתה נקיה מפגיעים וממעשי איבה. העובדה שבשנה מסוימת לא היו הרבה נפגעים יכולה היתה להיות תולדה של סיכול מוצלח ולא דווקא של מדיניות נבונה, מפני שהמדיניות הקיימת היום, או שהיתה קיימת, למעשה, עד העברת הסמכויות לרשות הפלסטינית, לא השתנתה; פה ושם היו וריאציות קטנות, אבל בראייה כוללת – המדיניות לא השתנתה.

למיטב ידיעתי, גם לא נעשו עבודות מעמיקות שבהן נבחנה השפעת מדיניות ההתמודדות מול טרור על היקף הטרור, שיעורי הצלחתו ועמדות האירגונים העומדים מאחוריו. בדרך כלל, כאשר פיקפק מישהו ביעילותם של מאסרים המוניים, פיצוץ בתים או גירושים המוניים, היתה התשובה שבלא מעשי תגמול אלה יגרל עוד מספר פעולות טרור ויהיו יותר נפגעים. עם טענה שכזאת קשה להתמודד, אבל תפקידה של מדיניות הוא לפתור בעיה ולא למנוע את הסלמתה וזו כנראה היתה המשימה שהוטלה על מערכת הבטחון. גם הגידול בממדי התופעה ובד בבד, הירידה ברמת החוסן הציבורי בעקבות, בין שאר הסיבות, חשיפה גדולה והולכת של האירועים באמצעי התקשורת – דחפו קורם כל את מקבלי ההחלטות ובאמצעותם את מערכת הבטחון למציאת פתרונות אד-הוק נקודתיים, ובעצם לפרגמנטציה של ההתמודדות בטרור ולהיעדר קונספציה כוללת באשר ליעדים – מי הוא בעצם היעד שנגרד צריך להילחם ולעקרונות הפעולה.

למעשה, עם השנים ננטשה כמעט לחלוטין הקונספציה של פעולות התגמול נגד המדינות המשמשות מקור לטרור, אף-על-פי שהן ממשיכות לתמוך בטרור. מדיניות אלה היו יכולות לתרגם את הכאב ואת המצוקה (הנגרמים מפעולות התגמול של ישראל) למדיניות, אך אנחנו נטשנו כיוון זה עד להסכם אוסלו. וגם כאן הרבר נעשה שלא בכוונה. בהסכם אוסלו כלולה קונספציה אסטרטגית של לוחמה בטרור. אולי קונספציה לא מכוונת, אבל משמעותה היא חזרה לגישה מדינית המצדדת בהקמת גורם מרכזי חזק (הרשות הפלסטינית), המסוגל לתרגם את הכאב ואת המצוקה למדיניות.

ועתה לדברי סיכום. מן הראוי שתגובש אסטרטגיה כוללת למלחמה בטרור; אסטרטגיה שכזאת לא קיימת היום. האסטרטגיה הזאת צריכה לצאת מנקודת מוצא שמדובר במלחמה ארוכת-טווח. להלן יפורטו כמה ממאפייניה של האסטרטגיה הרצויה:

(א) יש להוריד את הלחץ ממערכת הבטחון. הלחצים באים מכיוונים שונים, בראש ובראשונה –

ההתמודדות עם הטרור

כמגמה כללית, מאז שנות השבעים התגברה התמיכה של מדינות בטרור, או, נכון יותר לומר - תמיכתן במאבקים שמנהלים אירגוני מתקוממים. מצב זה שורר גם היום.

יסוד נוסף בתמונת המצב, תוצאה של מאפייני הטרור ומה שכיוון במידה רבה את העיסוק ברמות שונות במאבק הבינלאומי בטרור, הוא היותה של ארצות הברית בפרט והעולם המערבי בכלל מעורבים - כמטרות - בנושא של הטרור הבינלאומי.

מאז תום מלחמת העולם השנייה הבשיל באיטיות תהליך שבמסגרתו הפכה ארצות הברית להיות לסמל של כל מה שאירגונים לשחרור לאומי - אירגונים בעולם השלישי שמטרתם לשנות את הסדר הקיים - נלחמים נגדו. ארצות הברית היתה לא רק למטרה בפועל. בהיותה מטרה לטרור ובשל מעמדה הבינלאומי, ארצות הברית גם פעלה רבות במטרה לרכוש לעצמה את התואר של נושאת דגל המאבק הבינלאומי נגד הטרור. מן הראוי להדגיש את חשיבותה של ארצות הברית בהקשר הזה, לא רק בשל היותה ראש החץ במאבק בטרור. על רקע היותה מטרה מועדפת, ובשל העמדה שבה היא נמצאת בעולם המערבי, קל לראות איך הפך הטרור הבינלאומי לעניין שצריך לטפל בו ולנושא אשר ברמות ובמסגרות בינלאומיות שונות מנוהל מאמץ מרוכז במטרה לבלום את תוצאותיו.

הטיפול בנושא הטרור והנסיון לגבש חזית רחבה נגדו, נעשו בכמה מישורים מקבילים, אך קשורים בקשר בל יינתק. בהקשר המשפטי הפורמלי - נעשה נסיון למסד איוושהי הגדרה; להסכים על מהות האיום, על מהות הבעיה. במישור האופרטיבי - נשקלו אופציות כלכליות, דיפלומטיות וגם צבאיות ללוחמה בטרור. מישורי פעולה אלה בהחלט אינם מנותקים, ואפשר לראות בבירור כיצד הנסיון לגיבוש הסכמה עקרונית על הגדרת מהות האיום, אמור להיות מתורגם כבר בשלב די מוקדם של הדיונים למסקנה אופרטיבית.

במישור הרחב יותר, הנסיונות לגבש את ההסכמה באשר למהות האיום, על מנת שאפשר יהיה לנסות ולהתמודד עמו, נעשו במסגרת האו"ם. אך במסגרת זו הבעיה הלכה והסתבכה, מכיוון שבמסגרת הוועדות ותת-הוועדות של האירגון לא היה אפשר להגיע להסכמה בשאלה מהו טרור או, מהו טיב האיום; נגד מה נלחמים ונגד מה צריך להציג חזית רחבה.

הנסיונות שנעשו במסגרת האו"ם לגינוי הטרור נתקלו בדרך כלל באותו סלע מחלוקת - בשאלת האבחנה בין "טרור" לבין "מאבק לגיטימי לשחרור לאומי". על רקע זה ניתן היה לראות בבירור כיצד נוצרת סתירה בין שני תכתיבים שמקורם באותה המסגרת, מסגרת האו"ם. בשנת 1974 היתה

גב' ענת קורץ:

ההיערכות הבינלאומית להתמודדות עם הטרור

ההתמודדות הבינלאומית בטרור היא נושא רחב יריעה. על מנת למקד את הריון, אדגיש שני אלמנטים המוזכרים בכותרת. ראשית, הטרור שבו מדובר הוא טרור בינלאומי ולא טרור פנים-מדינתי, מקומי, שאינו חוצה גבולות. עם זאת, חשוב לציין שהיקף הטרור הבינלאומי, ביחס להיקף הטרור בכלל וביחס לסכסוכים מקומיים שבהם משולב גם מאבק של טרור, הוא שולי ביותר. המספרים, גם מבחינת היקף הפעילות וגם מבחינת מספר הנפגעים אינם דומים משום בחינה.

שנית, בעניין שיתוף הפעולה הבינלאומי במאבק בטרור. יש כמה רמות של שיתוף פעולה. הרמה האחת - שכיחה בהחלט ונרשמו בה הצלחות לא מבוטלות - היא הרמה שבה מעורבות שתי מדינות בלבד, אך עליה לא ארחיב את הדיבור. מעניין יותר להתמקד בשיתוף פעולה בינלאומי בין כמה מדינות וזאת, לאור הנסיונות ליצור חזית רחבה של מדינות, במסגרתה ימוסדו הן הנורמות של תפישת האיום של הטרור הבינלאומי והן הנורמות לפעולה ממשית נגדו.

שיתוף הפעולה הבינלאומי הרחב והקונצנזוס הבינלאומי בעניין המלחמה בטרור הם התפתחות חדשה יחסית. אף שתופעת הטרור ידועה בהיסטוריה, שיתוף הפעולה הבינלאומי במאבק בטרור נמצא על סדר היום של הקהילה הבינלאומית רק מאז שנות השבעים, ומאז היו עליות וירידות עם שינויים בדגשים. מאז שנות השבעים נעשו נסיונות לגבש הסכמה בינלאומית למלחמה בטרור.

מה אירע בשנות השבעים שבהן דווקא עלה הטרור למקום של כבוד בסדר היום של הקהילה הבינלאומית? ראשית, מאפייני הטרור השתנו ובהכרח, גררו שינויים בתפישתה. הטרור החל להיות יותר בינלאומי באופיו, לא רק מבחינת התמיכה הגוברת של מדינות, אלא גם מן הבחינה של ניידות ושל חציית גבולות. וכך, הרבה יותר מדינות נעשו, שלא בטובתן, מעורבות בסכסוכים שלכאורה כלל לא נוגעים להן.

שני היסודות - ניידות הטרור והתמיכה של מדינות בו - עיצבו את תופעת הטרור הבינלאומי כפי שאנחנו מכירים אותה היום. היו שנים שבהם רבו הפיגועים והיו שנים שבהן פחת מספרם. אך

הסכמה במועצת הבטחון של האו"ם באשר לגינוי הטרור, למעט "מאבק לשחרור לאומי". ב-1977 הוכנסו לאמנת ג'נבה שני תיקונים: גינוי הטרור וגינוי אלימות כאמצעי למאבק פוליטי, להוציא, כמובן, "מלחמות לשחרור לאומי נגד כיבוש". מטבע הדברים, ארצות הברית התנגדה לתיקונים האלה מכיוון שמשמעותם היתה מתן לגיטימיות לחשיפת כוחות אמריקאים המוצבים מעבר לים לפיגועים של מחתרות - אירגוני טרור.

לעומת הקושי להגיע להגדרה מוסכמת, קל יותר היה להגיע להסכמה לגבי גינוי הטרור ולהחלטה שצריך לעשות משהו נגדו. אין למעט בחשיבותה של ההחלטה. עצם ההחלטה שצריך לפעול היא הישג לא-מבוטל כאשר מדובר בפורומים בינלאומיים רחבים. ההסכמה שהושגה נגעה להיבטים ספציפיים של הטרור - לטקטיקות - בעיקר לגבי חטיפות מטוסים. ואמנם, מתחילת שנות השבעים ועד היום גובשו כמה אמנות בינלאומיות בעניין הענשה של חוטפי מטוסים, חיוב מדינות להסגיר חוטפי מטוסים, וחייב מדינות להעניש מי שתקף מטוסים על פני הקרקע. אמנות אחרות מתייחסות ללקיחת בני ערובה. יש גם הסכמה בינלאומית רחבה בדבר איסור פגיעה בדיפלומטים ועוד. עם זאת, יש לזכור שמספר הפיגועים נגד מטרות תעופה אף פעם לא היה גדול ביחס לדרכי פעולה אחרות של טרוריסטים. אולי אפשר להסביר את ההתמקדות בפיגועי תעופה בכך שלפיגועים מסוג זה היה תמיד פוטנציאל לקורבנות רבים ולגרימת נזק כלכלי גבוה.

בנוסף יש להזכיר שרוב המדינות שחתמו על אמנות או על הסכמים המגנים פעולות טרור ספציפיות, לא אישרו אותן. בכל מקרה, היה מאד קשה להביא מדינות להשלים עם המסקנות האופרטיביות הנובעות מן ההסכמים שהן שותפות להם. הסגרות, למשל, הן לא חזון נפרץ, ובהחלט אפשר להצביע על בעייתיות ביישום החלטות עקרוניות, גם כשהושגה הסכמה ברמה איזורית, של מדינות אירופה, למשל.

לא במסגרת מועצת אירופה, גם לא במסגרות אירופיות אחרות, לא נעשה יישום גורף של אמנות ושל הסכמות, אלא יישום חלקי בלבד, מזערי בהשוואה למה שניתן היה לצפות. הדוגמא הבולטת לכך היא הדוגמא של צרפת. בשנת 1977 היתה צרפת שותפה ליוזמה לגיבוש הסכמה של מועצת אירופה לגינוי הטרור. צרפת עצמה לא אישרה את האמנה. יתרה מזאת, למרות בקשות הסגרה של מדינות שלהן אינטרס משותף, מדינות שהן לכאורה בנות ברית, צרפת גירשה משטחה טרוריסטים - פלסטינים, בסקים, איטלקים - ומשמעות הדבר ברורה: שחרור למעשה.

ההתמודדות עם הטרור

הדוגמא הצרפתית מלמדת לקח בנושא המאבק וההתמודדות בטרור. במשך השנים יצרה צרפת מצב שבו הטרוריסטים מצאו בה מקלט נוח. המעגליות של היות צרפת מקלט נוח - מדינה שבה אין זה ודאי שעונשם של טרוריסטים יהיה מעצר ארוך וקשה, ואי-בהירות באשר להסגרה - הביאה טרוריסטים רבים, בני לאומים שונים, לראות בצרפת מקום מקלט. אף על פי כן, עובדה זאת לא מנעה את הפיכתה של צרפת לזירה פופולרית יחסית לפיגועי טרור.

מה בכל זאת אפשר לומר על הנסיונות לגבש הסכמה למלחמה בטרור? הסכמות חלקיות אכן גובשו, אך מימושן ויישומן היה חלקי עוד יותר. היו לכך שתי סיבות עקרוניות. האחת, הראייה השונה של מדינות, האינטרסים השונים שלהן והעדיפויות בין האינטרסים השונים שלהן. למרות מאמצים מאד אינטנסיביים, בעיקר של ארצות הברית, אך גם של מדינות אחרות, הטרור לא הצליח להיעשות ולהיראות כאינטרס קולקטיבי הגובר על אינטרסים אחרים ומכפיף שיקולים הקשורים בהם לשיקולים של לוחמה בטרור.

הסיבה השנייה נעוצה בשאלת ההגדרה של הטרור, ובעיית ההגדרה היא לא רק בעיה פילוסופית. מהו טרור? מה לגיטימי במסגרת מאבק? בהקשר זה בולט מאד השימוש בטרמינולוגיות על פי תפישות עולם, על פי נורמות ועל פי צרכים. הדוגמא הטובה ביותר היא שמדינות המובילות את המחנה הבינלאומי למלחמה בטרור, מעורבות בעצמן בשיתוף פעולה עם גורמים ועם מאבקים שלפי כל קריטריון טכני הם אירגונים העוסקים בטרור. ובין המדינות האלה, חייבים להזכיר הן את ישראל והן את ארצות הברית.

היה נסיון לעקוף את הנושא של ההגדרה. במאי 1986 התכנסו שבע המדינות המתועשות בטוקיו וניסחו הצהרה המגנה את השימוש באלימות להשגת יעדים פוליטיים. מן הבחינה הזאת, השימוש באלימות להשגת יעדים פוליטיים צומצם רק לנושא של הטרור ולא התייחס כמובן לנושא של מלחמות קונבנציונליות. כינוס שבע המדינות התקיים כחודש לאחר שארצות הברית תקפה מן האוויר מטרות אסטרטגיות בלוב על רקע האשמות שלוב היתה מעורבת בפיצוץ במועדון לילה בבון שבו בילו חיילים אמריקאים.

מה אומרת ההסכמה שגובשה בטוקיו? ראשית, מצוין בפירוש שהמדינות התחומות על גינוי האלימות, לא עסקו בהגדרה. כך עקפו את הנושא הבעייתי. כזכור, היתה אופוריה בינלאומית סביב ההסכמה בטוקיו, אך בפועל לא קרה הרבה. תת-הוועדות שגובשו לא הביאו להשלכות או לתוצאות אופרטיביות

רק אחר כך. יש גם לזכור – כמו בכל נושא אחר המונח על סדר היום המדיני – את הזירה הפנימית. ממשלות אינן מחליטות על מדיניות בלי להביא בחשבון גם לחצים מבית וההשלכות שתהיינה לאחר שתתבצע הפעילות. דעת הקהל – במדינות שבהן יש לדעת הקהל משקל – יכולה לרחוף מדינות לבצע פעולות קיצוניות והפגנות, אף שיכול להיות שהמחיר שיהיה כרוך בביצוע לא יהיה כדאי בטווח הרחוק. לחצים של התקשורת, לחצים של בני משפחה שיקריהם נפגעו מטרור, בהחלט יכולים לרחוף מדינות לפעולה. לדוגמא, המתקפה האמריקאית על לוב באה לאחר תקופה ארוכה שבה הממשל האמריקאי ניסה לייצר הרתעה נגד לוב באמצעות איומים, הן בסנקציות כלכליות והן בפעולה צבאית. אך ההרתעה המקווה לא הושגה, ובכל מקרה, לא היה די זמן כדי לבחון אם היא בכלל עובדת. מה שהממשל האמריקאי כן הצליח להשיג זו הונאה של ציפיות בציבור האמריקאי שתניקט תגובה נחושה – וזו אכן ננקטה.

במדינות אירופה דעת הקהל פעלה בכיוון ההפוך. באמצע שנות השמונים – היה אפשר לזהות אסרטיביות גוברת והולכת של מדינות אירופה, שחברו יחדיו נגד הלחצים של ארצות הברית בנושאים אסטרטגיים גלובליים. על הפרק עמדה היערכות נשק גרעיני במערב אירופה, והמאבק הבינלאומי, כפי שמדינות אירופה ראו את עצמן נקלעות למרכז. דעת הקהל באירופה פעלה למתן את הלוחמנות נגד הטרור, והיותה משקל נגד לחצים שהפעילה ארצות הברית על ממשלות בעניין זה.

כשנבחנות החלטות של מדינות חוץ, יש לזכור משתנים ביורוקרטיים ואירגוניים בתוך ממשלות. דוגמא טובה היא שוב צרפת שבה התנהלו ויכוחים בין משרד החוץ, שסירב להסתכן בסכסוך עם מדינות במזרח התיכון, לעומת משרד הפנים ומשרד המשטרה וגורמים במשרד המשפטים שהיו הרבה יותר נחרצים ולוחמניים בקריאותיהם להילחם בטרור. במדינות דמוקרטיות, הגורמים האירגוניים משחקים תפקיד בהכוונת מדיניות. בשורה התחתונה – הטרור כנושא על סדר היום של מדינות, כל אחת בנפרד וכנושא של שיתוף פעולה בינלאומי, לא הצליח להצטייר כנושא של איום קולקטיבי, הוא לא הצליח לאחר את מדינות המערב.

שתי הערות לסיום. ראשית, הדברים כפי שהוצגו נכונים גם לגבי שיתוף פעולה בינלאומי בנושאים אחרים, אבל הם בולטים במיוחד בכל הקשור לטרור. הטרור כשלעצמו הוא מעולם לא הבעיה, אלא הוא ביטוי של בעיה. הוא נולד מתוך קונפליקט, הוא מבטא קונפליקט, אבל לא הוא שורש הבעיה. מדינות לא נתנו לטרור לסכסך ביניהן לבין מדינות אחרות – במקום שבו לא היתה ממילא התנגשות בוטה של אינטרסים. מדינות אירופה, למשל, לא שיבשו את יחסיהן עם מדינות המואשמות בתמיכה

– אף שאין לזלזל באפקט המיידני שהיה להסכמת השבע לגינוי הטרור. אפשר שזו לא חזית לא כל כך רחבה, אבל בכל זאת מדובר במדינות חשובות. יש גם לזכור שיותר משאמנת טוקיו וההסכמה היו ביטוי לקונצנזוס, הן היו ביטוי לחשש של בנות בריתה של ארצות הברית בזירה הבינלאומית, שמדיניותה הלוחמנית של זו, כפי שהיא באה לידי ביטוי בתקיפה על לוב, תיאלץ אותן להיכנס למצבים שמהם השתדלו להימנע.

כששקלו מדינות אירופה את ההסתכנות העלולה להיות כרוכה בהחרפת היחסים בינן לבין לוב, למשל, או בינן לבין סוריה או איראן, הן העדיפו לחתום על הסכמה כלשהי כשמראש היה ידוע, על פי נסיון, שאין לה שיניים ואין לה יכולת של כפייה ואכיפה. האלטרנטיבה היתה שותפות במדיניות הלוחמנית של ארצות הברית, תוך סיכון האינטרסים שלהם. מה גם, שמבחינתן אין כלל בטחון שנחרצות נגד אירגוני טרור ומדינות התומכות בטרור בהכרח תמנע פיגועים בהמשך.

להלן יפורטו מספר פרמטרים שסייעו לבחון את הדברים בפרופורציות יותר ריאליות. כשבאים לבדוק מה עשו מדינות, כל אחת בנפרד וביחד, במסגרת חזית כלשהיא נגד הטרור, יש לבחון את המדיניות לפי אותם הפרמטרים שמשמשים בדרך כלל לבחינה של התנהגות מדינות בזירה הבינלאומית. נושא הטרור הוא בעייתי, מכיוון שבמקרים רבים גורמים בינלאומיים, ביחד ולחוד, מנסים להציג את המאבק בטרור כנושא שיש לו ערך מוסרי עליון, האמור להיות נעלה מעבר לכל השיקולים המדיניים האחרים של מדינות; כמטרה שצריך ללחום למענה, בלי להביא בחשבון אינטרסים אחרים, לעתים מתנגשים.

בגישה הזו, המייחסת למאבק בטרור ערך מוסרי עליון, יש היתממות, ואף התחסדות. אין שום סיבה שאם נצטרך לשקול את הטרור כדילמה מדינית, כבעיה שצריך להתמודד איתה, היא לא תהיה שונה מבעיות אחרות המונחות על סדר היום המדיני והבינלאומי. אזכיר כמה סוגיות מדיניות שיש להן משמעות של איום בינלאומי לא פחות: נושאי אנרגיה, סביבה, כלכלה וחברה – שלא לדבר על סוגיית הנשק הגרעיני. אם בנושאים אלו קשה לגבש הסכמה רחבה, אולי הצפיות לשיתוף פעולה בנושא טרור הן גבוהות מדי, ולא ריאליות. זאת ועוד, הבעיה של התמודדות עם הטרור היא, בראש ובראשונה, לא בעיה טכנית וגם לא בעיה צבאית אלא בעיה מדינית. נכון, יש לה משמעויות צבאיות, אבל המשמעויות הצבאיות נשקלות לאור קונספציה מדינית. וכמו כל בעיה מדינית אחרת, כשנבחנת אפשרות של פעולה נגד טרור, מעורבים בהחלטה שיקולים פרגמטיים באשר לקואליציה הדרושה לשם כך: עם מי לשתף פעולה, ועם מי לא? השיקולים הצבאיים הטכניים נכנסים לתמונה

בטרור ובמיוחד, עם מדינות במזרח התיכון, למרות האיום המתמיד של הפגיעה בשיגרת חיי היום-יום בעטיו של הטרור. בכל מקום שבו היה נדמה שהשתבשו יחסים על רקע הטרור, התברר שהסכסוך הוא הרבה יותר עמוק ורחב יריעה והמשמעויות שלו הרבה יותר עמוקות. הדוגמא הבולטת היא "רשימת המדינות התומכות בטרור" שמפרסמת מדי שנה מחלקת המדינה של ארצות הברית. ברשימה נמנות מדינות המעורבות בטרור, בכל מקרה, לא כל המדינות התומכות בטרור. יתירה מזאת, הרשימה מייצגת למעשה את רשימת המדינות אשר בינן לבין ארצות הברית קיים סכסוך אסטרטגי עמוק.

אבל הטרור מטבעו ממקד את תשומת הלב וקל לייחס לו איפיונים של ליבת הסכסוך. נטייה זו כרוכה בסכנה: ההתמקדות בטרור יכולה למסך היבטים משמעותיים מאד של קונפליקט. הדוגמא הטובה ביותר היא הסכסוך הישראלי-פלסטיני. הטרור היווה את הביטוי הבולט, הראוותני של הקונפליקט, ובמשך הרבה שנים הוא גם הוצג כשורש הסכסוך: האירגונים הפלסטיניים ראו בטרור את אסטרטגיית המאבק היחידה, וישראל ראתה בטרור את הבעיה שאיתה צריך להתמודד. לא אלה ולא אלה, וגם לא מדינות ערב, לא ראו את הסכסוך בצורה שתאפשר גיבושה של גישה האומרת שלמרות הטרור, ולצד הטרור, אפשר יהיה לגעת בשורשי הקונפליקט ואולי להתקדם לפתרון. ועידת שרם אל-שייח', שכונסה במרס 1996, לאחר גל פיגועים בישראל, המחישה את השינוי שחל ביחס בין הטרור כתוצר של הסכסוך, לבין התמונה המלאה. הוועידה כונסה תחת הכותרת של מאבק בטרור. אבל יש להדגיש, "מאבק בטרור" במטרה למנוע מן הטרור לחבל במאמצים המדיניים לקידום הסדר אזורי. ועידת שרם אל-שייח' מציינת מסגרת או תפישה הרבה יותר רחבה בהתייחסות לטרור לעומת הגישות המסורתיות של ניתוק הטרור מן הרקע שלו. בתפישה הרחבה והגמישה המתפתחת יש חידוש, שאפשר שיביא לשינוי מגובש בגישה לעקרונות שיתוף הפעולה הבינלאומי במסגרת המאבק בטרור.

יו"ר ד"ר אפרים קם:

תודה רבה לענת קורץ. הדובר השלישי והאחרון במושב השלישי וביום העיון, הוא האלוף אילן בירן, אלוף פיקוד המרכז הקודם, ועד לפני כמה שבועות אחד מראשי החץ של מדינת ישראל במאבקה בטרור. האלוף בירן ידבר על ההתמודדות עם הטרור האיסלאמי.

אלוף אילן בירן:

ההתמודדות עם הטרור האיסלאמי

בראשית דבריי ברצוני להציג שלוש הנחות מוצא עיקריות:

(א) אנחנו נתונים בקונפליקט עמוק מאד, הנמשך כבר כמה דורות, בין העם היהודי לשכניו, ובלibתו הסכסוך עם הפלסטינים. הקונפליקט הוא בין עמים, והוא מתקיים במכלול של תחומים: דתיים, לאומיים, אידאולוגיים וגם חברתיים וכלכליים. ההיבט שבו אנחנו מנסים להתמקד הוא היבט הטרור. זה היבט כואב, חשוב ועיקרי, אבל צריך לראותו בתוך המכלול.

(ב) בניגוד למה שנאמר במקומות רבים ובמרומו גם ביום העיון הזה, הטרור אכן מהווה איום אסטרטגי, ובוודאי שיש למגרו.

(ג) לאחר הסכמי אוסלו, אנחנו נתונים במצב חדש, במונחים של תהליכים מדיניים, וצריך לפעול במונחי המצב החדש.

ועתה לדברים ביתר פירוט. בראש ובראשונה, הטרור מהווה אתגר עיקרי להתמודדות של כל כוחות הבטחון החותרים יחדיו למגרו. הדרך שבה כוחות הבטחון מתמודדים עם הטרור, תוצג להלן בנקודות-מוקד או בהבזקים חלקיים מאד.

לצורך המחשה אתמקד בחוליית טרור אחת, ולפני שננתח את פעולתה, נתבונן בה לרגע. בראשה עמד מחבל בשם עלי אל-עאצי שכבר איננו בין החיים, וחברים בה שמות ידועים: יחיה עיאש ועמודי. החוליה חיה לה במרחב השומרון. היא עשתה מעשי טרור מרמת אפעל ועד בואכה מחולה. לצורך הגשמת משימתה העיקרית - הריגת יהודים - השתמשה החוליה במגוון של אמצעים: מכוניות תופת, ירי, מטעני נפץ, כולל הפעלה ממרחק. מפעיל החוליה ומנהיגה היה עלי אל-עאצי,

אבל 40 טילים הנופלים בתל-אביב או ברמת גן, האם לקרוא לזה מלחמה לא-קונבנציונלית או טרור? בעצם זה שילוב של השניים. (ומול מציאות זו נתמודד בשנים הקרובות).

אין ספק שהטרור כאמצעי שכיח בעולם, בקונפליקטים בין עמים, בין מדינות ובין פלגים יריבים בתוך מדינות דורש תנאים הכרחיים כדי להתקיים, ולכן צריך לטפל בתנאים ההכרחיים המשמשים לו כמדגרה, כתשתית רעיונית ועד לרמת הביצוע. במקרה שלנו, ובעיקר בשנתים האחרונות, מרבית פעולות הטרור מתבצעות על-ידי חוליות של עז א-דין אל-קסאם או הג'יהאד האיסלאמי או של החזית העממית של ג'ורג' חבש - אלה עיקרי הגופים חורשי הטרור.

ויש לצד הדברים האלו ריקמה הנוספת המסייעת לטרור, ולכן, מחייבת בכל נושא של טיפול בטרור. אינני מכיר טרור שלא יוצא ממדינה או מיישות מדינית או מתוכנו אנו. והמעגל הגדול הזה נמצא בתוך המדינה, בתוך האוכלוסיה שבה יש חלק הוומם טרור ורצח בו, וגם החלק הזה מצריך תנאים הכרחיים. ואכן, יש באזורנו מדינות המסייעות, מממנות, מאמנות ומציידות טרור: איראן, לוב, סודאן, וגם ההנהגה הסורית. כלומר, אין זאת רק המדינה שבה הטרור נוצר, אלא יש מדינות נוספות במעטפת שהן תנאי הכרחי, ובכל פרמטר כזה צריך לטפל. אין להתעלם מאף אחד מהם.

לאחר האבחנה במדינה המסייעת והאוכלוסיה התומכת בטרור - בין אם תמיכה אידיאולוגית, תשתיתית או כמדגרה מיידיית - אנחנו מגיעים להתארגנות המיידית יותר, הנמצאת בתוך הקהילה תחת אותה הנהגה פוליטית/דתית, המחלקת את עיסוקיה מדאגה לטיפת החלב לעולל ולחינוכו, דרך העשייה הרעיונית הפוליטית ברמת הרעוה, ובוודאי, חוליות עז א-דין אל-קסאם, או מה שמכונה הגורמים ה"צבאיים", ובאיסלאם זה אותו מרכיב. **האבחנה המקובלת אצלנו בין פוליטי לדתי נראית בעיניהם מוודה, מערבית - נסיון להשליך עליהם תפישת עולם השונה משלהם בכל מרכיביה. (בסיס מוכר של טעות בקרב רבים).**

ההתארגנות על הרקע האידאולוגי הדתי היא-היא התשתית, וזאת יכולה להיות קהילת חברון, כשההוראות באות מעזה, או מסוריה לעזה או לחברון. אם תיקלע אותה חוליה או אותו גוף מבצע למצוקה, היא תקבל בקהילה את הסיוע הרעיוני/רוחני או החומרי (כסף), או מחסה, וההירארכיה כאן ברורה עד למאד. זאת ועוד, הם מגבשים את דרכי הפעולה הצבאיות שלהם ברמת פיגועים.

הערת ביניים לפני שאמשיך. אינני יודע למה מתכוונים כשאומרים קונספציה. אני יודע שטרור עושה את כל הדברים ההפוכים לתפישה ולכן הוא משתנה ומתחלף תדיר, בהתאמה למענים המוצבים

מי שסיפק את היכולת הכימית היה המהנדס הכימי יחיא עיאש, והשאר, כולל עמודי, היו לוחמים.

רדפנו אחריהם תקופה ארוכה. עלי אלי-עאצי גרל בכפר קרוות בני חסן, שריקמתו מציגה הוויה ברמה של מודל מייצג לרקמה הסבוכה. בכפר כ-400 בתים. הוא עני ותושביו אנשים קשי-יום. פרנסת התושבים הושתתה על עבודה בישראל ובסביבה. בכפר מסגד ששטחו במטרים רבועים כשטח מרבית בתי הכפר גם יחד. ההוויה - חמאסית מלאה. למסגד הוורם כסף רב מבחוץ. המסגד הוא לא רק מקום כינוס דתי, הוא שימש גם כטיפת חלב, כבית ספר, כמרכז קהילתי וגם כנקודת מפגש. זוהי המדגרה, דרך הרעוה, דרך עז א-דין אל-קסאם דרך המסגד. ושם בקרוות בני חסן חי עלי אלי-עאצי ואפילו בתקופת הרדיפה אשתו יולדת.

פעמים רבות ביקרנו בקרוות בני חסן, וכך גם בכפר השכן, ראפאת, מקום הולדתו של יחיא עיאש. בסופו של דבר הגענו לחוליה הזאת, ולאחר כשלושנות רבים הצלחנו לפגוע בעלי אל-עאצי ובעמודי בתוך הקסבה של שכם, אך לא ביחיא עיאש. והסיפור על יחיא עיאש ידוע.

ועתה לדרך. אני מאמין שיש דרך להילחם בטרור וצריך למצות אותה. היא דורשת התמדה אין-סופית וספק אם אפשר להגיע בה להצלחה מלאה, אבל צריך לשאוף אליה. אציג תחילה כמה נתונים. ראשית לגבי יהודה ושומרון לרבות הבקעה. השטח גדולו כ-5,500 קמ"ר. בשטח זה פוזרים 140 יישובים ישראלים ו-465 יישובים פלסטיניים, החל מכפר קטן ועד עיר שאוכלוסייתה כ-100,000 נפש. בשטח זה יש 2,200 ק"מ של כבישים, מתוכם 750 ק"מ של צירים עיקריים - עורקי חיים. (ציר המוביל ליישוב יהודי, או לחילופין, למחנה של צה"ל). חלק משמעותי מהלחימה היא על הצירים הללו. קו התפר הוא באורך של 306 ק"מ. בנתון זה לא נכללת ירושלים שמוסיפה עוד 70 ק"מ לקו. האוכלוסיה היהודית ביהודה ושומרון מונה 140,000 והאוכלוסיה הפלסטינית כ-1,2 מיליון. מדובר באוכלוסיה גדולה מאד ומפוזרת המרוכזת חלקה בערים וחלקה בכפרים. צריך להסתכל על האוכלוסיה הזאת בראייה מערכתית: באחת, לקיים את הבטחון של כלל האוכלוסיה, בשנייה, לקיים חוק וסדר, בשלישית, לעסוק ולהילחם בטרור. אסור לשכוח שהאוכלוסיה הזאת מקיימת מרקם חיים רגיל. עוד צריך להוסיף לנתוני הרקע את **הסכם יריחו** שנכנס לתוקף באפריל 1995 כשהסכם הביניים נמצא באופק, וכפי שנאמר, מדובר במשא ומתן מדיני ובה בעת - בלחימה בטרור.

באשר לאיום הטרור עצמו. ברמה המעשית, הטרור הוא סוג אחד של לוחמה. הגרילה היא דרך לחימה שונה, אך גם דומה, אבל היא כבר נחשבת להסלמה בעימות. אנחנו מכירים את המלחמה הקונבנציונלית, אנחנו גם מכירים טרור ברמה הלא-קונבנציונלית. אפשר לקרוא לזה דבר אחר,

ההתמודדות עם הטרור

(תצלום: דובר צה"ל)

חשודים בפעילות חבלנית מובאים לחקירה, מרס 1996.

ארבע זרועות. הראשון שבהם הוא השב"כ, ואחרי 32 שנות שירות בצבא אני יכול להעיד שעשייתו השתפרה עם הזמן ושיתוף הפעולה בינו לבין צה"ל הוא מוחלט. הזרוע השנייה, הצבאית, עברה שינוי מסוים בכיוון של הקמת יחידות מיוחדות, יותר מאומנות, היודעות להגיע עד לאדם המסוים בתצורות שונות ומשונות, ולהגיע לרמה של מעצרים או סיכולים, ולא לרמה של טיפול שלאחר מעשה. הזרוע השלישית הוא משטרת ישראל, ובמיוחד מחוז ש"י (יהודה ושומרון). והזרוע הרביעית היא המינהל האזרחי, האמור לתת מענה אזרחי לתשתית קיומם של 1,2 מיליון איש בדפוסים של כ-40 מוסדות או אירגונים הנותנים שירותים, כמו אלה שנותנת כל ממשלה במדינה מתוקנת.

ארבע הזרועות היו צריכות להיות מתואמות תחת פיקוד הצבא באחרות משימה - משימת הסיכול.

נגדו. זה בוודאי נשקו של החלש, ואף על פי כן, בהיבטים שאציג קיים דפוס די קלאסי, די קבוע, שאפשר לנתחו גם לאורך ההיסטוריה. וכך, אחרי שהתגבשו דרכי הפעולה הצבאיות, אנחנו מגיעים למדרגה, לאותה קהילה הנותנת את כל היכולות להתארגנות התשתית של חוליות הסייענים, ומשם לאותו מפגע או חוליה של מפגעים המקבלת את המשימה, מקבלת את אמצעי הלחימה ומגיעה לעשייה הסופית שלה בצורות שונות.

אם בוחנים את סך כל התנאים ההכרחיים לטרור, הרי בראש ובראשונה אנחנו מניחים שיש מדינה או עם, הנותנים מחסה והנהגה לסוגיה; יש אירגוני תשתית - אידיאולוגיים, דתיים או פוליטיים - צבאיים, ויש את האירגון המקומי, על בסיס אותה מדרגה מיידית כמו קרוות בני חסן - ולצערנו יש הרבה מקומות כאלה. ואז החוליה מתגבשת, היא מצויידת, ממומנת ויוצאת לדרך, ובסוף זה יכול להיות המתאבד ששמו עליו שני מוקשים או את מטען נפץ מאולתר והוא עושה יותר נזק בפיצוץ אוטובוס או בהפעלתו בקהל הומה.

תופעת ההתאבדות אינה חדשה. הכרנו אותה בלבנון לפני 10-15 שנים, והיא היתה קיימת עוד לפני כן. אבל השילוב של המתאבד יחד עם אמצעי לחימה תקינים בתוך קהל, באוטובוס או בתחנה הומה הוא בהחלט שטני ואז הטרור בהחלט משיג את יעדו, ואותו צריך לסכל ולמנוע.

במקרה של המתאבד אנחנו מדברים על אדם המשמש כפלטפורמה לנשיאת מטען נפץ. בעבר ראינו שימוש במקררים, בעגלות, בחמורים ובכלי רכב. דרכי פעולה אחרות הן על-ידי ירי מנגד, ירי ממארב נייד (מעל גבי רכב) או ממארב נייד, צליפה, וגם שימוש בנשק נ"ט חלקי, וכן פיגועי חטיפה ומיקוח; מטעני צד, לחימה על צירי הכבישים, והתקפות על יעדים מאובחנים כמו יישובים, ובוודאי, פיגועים בירושלים.

באפריל-מאי 1994, גובשה בפיקוד מרכז הערכת מצב, והיא לא השתנתה במהותה מאז, שתהיה חתירה לעשייה טראומתית בדפוסי טרור בין אם המשא ומתן לשלום יואץ ובין אם יואט, וזאת כתוצאה מהתנגדות האירגונים שאינם מקבלים את תהליך השלום ככזה, וכתוצאה מהאידיאולוגיה של האירגונים הקיצוניים. לא היה לנו ספק שהאירועים הטרואומטיים יתחוללו ולצערנו, הם אכן התרחשו - והם אלה שמחוללים את התפניות, משנים את התודעה ואת דפוסי המענה שצריך להעמיד כדי להתור ולסכל.

מבחינתנו, עבודת העשייה הזאת נעשתה יום יום ושעה שעה על-ידי ארבעה אירגונים בסיסיים או

ביצוע המשימה חייב גם נגיעה בנושאים נוספים, וצריך להדגיש שכל עשייה בנושא בטחון צריכה להיעשות במסגרת החוק. נגדי אישית, כאלוף פיקוד מרכז, הוגשו 204 עתירות לבג"צ, ואין לי ספק שבחתימה הזאת לעשייה, היינו נתונים לכל אורך הדרך תחת המגבלות והיתרונות של קיום החוק.

ועוד בהקשר לעשייה. ברצוני להתייחס מערכתית לכל הצעדים שנמנו, החל מהוצאתם אל מחוץ לחוק של אירגונים שכיוונם כיוון הטרור כמו למשל, "אגודת חכמי הדת האיסלאמית" או הזרם של הסטודנטים האיסלאמיים. הוחלט להוציא אותם אל מחוץ לחוק, לרדוף ולעצור אותם במגמה שיפסיקו לספק את המדרגה, את ההטפה שטיפחה את המתאבדים. במבצעים של "ביעור חמץ" שניהל המינהל האזרחי בסיוע הצבא נסגרו מסגדים רבים ונאספו בהם אלפי מסמכים. אינני מכיר ולו מסגד אחד שלא נסגר כשמצאו ראיות לכך שמתקיימת בו הטפה או שנמצאו בו ראיות בכתובים, במסמכים – פקסים בדרך כלל – שעסקו בחתירה לטרור או בהסתה לרצח.

אירועים אלה לא זוכים בדרך כלל לחשיפה, והיו רבים כאלה. אנחנו גם לא זוכרים אותם. הסיבה לכך ברורה; קודם כל, אם היה סיכול, או לא היה אירוע. ומשהתרחש אירוע, והוא לא היה טראומתי – הוא נחקק, נעלם. כך דרכו של עולם.

לו היה משהו מנסה להצהיר שמחר יתן פקודה לחסל את הטרור, ספק אם פקודה כזו תוכל להתבצע במלואה. ההוראה היתה לקיים מלחמת חורמה בטרור, להדבירו, לעשות את הכל כדי למגר את רובו. אבל מי שיטען שברשותו היכולת לחסלו, כדאי לפקפק בדבר. בסופו של דבר – ואנחנו מכירים זאת גם בנייתוח שלאחר-מעשה – מפוצץ האוטובוס בדיונוף, אותו צלאח עבד אל-רחמן נואל, "נעלם" לנו. והפעם הראשונה שהוא שב והתגלה לנו, זה בדיעבד לאחר פיצוץ האוטובוס. ומהתחקיר שלאחר מעשה עולה, שהוא אכן הגיע לעזה, "חירפן" שם עד כדי אובדן, עבר לקלקיליה, שהה במסגר, שם ציידו אותו באמצעים ושיגרו אותו בדרך שבה שוגר, וההמשך והתוצאה ידועים. אפשר לראותו כחלק מההאמצעים, מהאכיזר שמתפוצץ, אבל לא כחלק מהשרשרת העוצרת את התנועה. ולצערנו; עדיין יש מתאבדים כאלה במקומותינו.

האם אפשר לדבר על סיום התהליך שיביא קץ לטרור? נראה שזה יסתיים אם יתמלאו לפחות שני תנאים. הראשון, כאשר תושג הסכמה בין מדינות. כאשר מדינה תילחם באמת במרכיבי הטרור שבתוכה כדי שלא יוקרנו לשכנתה, או יבוא קץ לטרור. התנאי השני, ייחודי יותר להקשר הישראלי-

פלסטיני: כאשר בכל משפחה פלסטינית – משפחה שלפחות אחד מבניה ישב בכלא או הוכה או שילם בחייו או נפגע כתוצאה מפעילות שלנו – אם צעירה תניק את עוללה בחלב נטול שנאות. אז יהיה אפשר לדבר על שינוי מלא, שינוי של ממש. וזה דורש לפחות ימי דור.

לסיכום, נדרש טיפול מערכתי בכלל המרקם שתואר, ומן ההכרח להביא את כל חורשי הטרור לכך שיחדלו, אם בהבנה ומתוך הסכמה ואם בדרך הצבאית; אם אפשר באמצעות בתי המשפט ואם לא, במעצר מינהלי. אין ספק שצריכים גם להביא את המדינות הנותנות מחסה וסיוע לטרור למצב שבו מניעתו תהיה אינטרס שלהן. כמו כן יש לטפל בהנהגה, באמצעים, במשאבים הזורמים גם מבחוץ; מטיפול בתשתיות, בקהילות ובמשפחות ועד לטיפול במתאבד בכוח.

ועוד לעניין ההיבט החוקי. איש בוודאי איננו חושב שפיצוץ מבנה או בית של משפחה, הם הדרך. אבל כאנשים מבוגרים אנחנו נדרשים בדרך כלל לבחור ולהחליט בין חלופות, והן כפופות לחוק. אנחנו השתמשנו גם בכלים האלה, לרבות המלצה לגירוש, כיוון שפיגועי ההתאבדות פגעו בנו קשה. מתאבד הנוטל על עצמו את המעשה צריך לדעת שאין זאת התאבדות דה-לוקס, ושלאחר מעשה סביבתו המיידית ומשפחתו ימשיכו לחיות חיי שיגרה יום-יומיים, כאילו מדובר במעשה מקובל. עניין הענישה הגיע גם לבג"צ שפסק שצערי התגובה חוקיים שכן "במלחמה, כמו במלחמה" יידע המתאבד שמשפחתו לא תחיה עוד בשלווה ובשקט.

עם זאת, לכל אורך הדרך עלינו להישמר מכל משמר שלא לפגוע בשכן, (בבחינת אוי לרשע ולא לשכנו) ולנסות לעשות את הדברים בוהירות המקסימלית כך שהשנאות לא תגברנה, כך שהאבחנה בין האנשים החפצים בפתרון, הרוצים לחיות חיי שקט ושלווה – תישמר, ואמהות השואפות לגדל את ילדיהן, לחנך אותם ולחיות במקומותיהם – יוכלו לעשות כן. מצד שני, שיהיה ברור שמי שיחרוש טרור, בסופו של דבר יגיעו אליו והוא יחוסל. זאת אבחנה קשה מאד, בעיקר אחרי אירועים טראומטיים, ואת זה דווקא הבוגרים יותר צריכים לשמור ולשמר מכל משמר.

צריך לעשות ולעשות עוד. אין מניעה מוחלטת של טרור. אך החתירה לכך היא חיונית ואפשרית ובכך עוסקים כוחות הבטחון. אני מציע להמשיך ולתת להם את המנדט כדי שיוסיפו לעשות את הדברים הנדרשים; עם ביקורת, בלי ביקורת, והם אכן עושים זאת כמיטב יכולתם.

שאלות ותשובות

שאלה:

בהתייחסות להרצאתו של פרופ' מעוז. הוא צודק בנסיגו, אפילו בתקופה לפני בחירות, לומר כמה מילים למדינאים מתוך לקחי ההיסטוריה. בתרשים הוצגו שתי תקופות - מלחמת ההתשה והמלחמות בלבנון - שבהן הטרור פגע בנו בצורה קשה. במלחמת ההתשה, שליש מהנפגעים היו תוצאה מפעולות של פלסטינים או מפעולות נגדם. אם נחזור אחורה, לתקופה שבה דדו היה אלוף פיקוד צפון, גנדי אלוף פיקוד מרכז, ויצחק רבין רמטכ"ל, כבר אז, אירגון טרור שפגע באזרחים התמקם בתוך האוכלוסיה האזרחית; את בסיס הגרילה במושגי התיאוריה של מאו, הוא הקים בבקעת הירדן. אחר כך ניסה להקים ביהודה ושומרון ואחר כך בלבנון. בכל המקומות הוא פעל מתוך אוכלוסיה אזרחית. וכבר אז עמדה ממשלת אשכול בדילמה דומה לזאת שבה עומדת הממשלה היום: איך לפעול נגד אירגונים אלה בתוך אוכלוסיה אזרחית? וההחלטה היתה אכזרית. חיים ברלב קרא לזה "השמה", מלשון שממה. אנחנו פגענו אז בחבל ארוך והפכנו אותו לשממה מוחלטת - ודחפנו את האוכלוסיה האזרחית פנימה. ואותו האיש שעשה את זה אז כרמטכ"ל, עשה את זה כראש ממשלה ב"דין וחשבון" וב"ענבי זעם". ובכל המקרים האלה, נפגעה אוכלוסיה אזרחית.

ויש מקום לדיון ציבורי על מידת היעילות של פעילות שכזאת. אבל היא איננה מתחילה ב"ענבי זעם" ולא ב"דין וחשבון", היא חלק מבעיה של ממשלה דמוקרטית העומדת מול אירגוני טרור וגרילה, הבונים את בסיסיהם בתוך אוכלוסיה אזרחית.

פרופ' זאב מעוז:

השאלה בעיקרה היא לא שאלה מוסרית, אלא שאלה של אפקטיביות. האם עומד מולך שלטון מרכזי חזק המסוגל לתרגם את הכאב והמצוקה של האוכלוסיה האזרחית, למדיניות שאותה אתה רוצה להשיג.

במקרה של ירדן - לא רק בגלל הפעילות שלנו, אבל גם בגלל - הדברים הגיעו לידי ספטמבר 1970 ולידי סיום כמעט מוחלט של חדירות משטחה. במקרה של לבנון, יש ספק אם אכן הדברים ניתנים לתרגום מן הבחינה הזאת. השאלה היא, האם אפשר לתרגם את הכאב ואת המצוקה ואת הבריחה ההמונית של אוכלוסיה למדיניות אפקטיבית של גורם העומד מולך ויכול לאכוף את רצונו על האוכלוסיה.

יו"ר - ד"ר אפרים קם:

אני מבקש להודות לכל המרצים שנטלו חלק ביום העיון, לאלה שסייעו באירגון היום, ולבסוף לכולכם שהייתם איתנו. תודה רבה.

תם ונשלם יום העיון.